

વિચારરત્નરાશિ

શિવસ્વરૂપ પ્રભુ એકલા, વ્યાખ્યા વિશ્વની માંદિ,

જગતના નાયને જોયા—વિના સહિ ધૂળધાણી છે,
પ્રભુ નિરખ્યાવિના નયને, હિબી ચોરાશી ખાણી છે.

*

*

*

પ્રભુ છે પ્રાણુથી પાસે, નયનસંમુખ તથા વાસે,
દરો દિશ સકળ રથળ વાસે, શુએ પણ કો ન પ્રાણી છે,

*

*

*

વિરલ કો કમર કસી મચતા, પ્રભુને પ્રકટ તે કરતા,
અચલ પદ સદા તે કરતા, ખરી તેની કમાણી છે,

तत्त्वसन्निष्ठ श्रीमान् विश्वबंध

सं. १९१८ आश्विन कृष्ण १३ गुरुवार

स्थल बालुदा (वनादरा राज्य)

स्वरूपस्थिति म. १९६८ मागशाप कृष्ण १२

स्थल बनादरा

શ્રી મહાચરણાનુરાગી શ્રેયસ્સાધકોના પ્રિય,
સ્વ. દા. પુલકાસના સ્મરણાર્થે.

વિચારરત્નરાશિ

કર્તા

શ્રીમાન વિન્ધવંદ

(શ્રીમાન હોદાવાલ અવતલાલ, અવસ્થાપક — 'મહાકાલ' વરોદરા)

તત્ત્વવિચારે રમણ કરે તે, સાધક સાચો જાણોરે,
તે જ તરી કુસ્તર લવલિદધિ, સે સત્પુખની સ્હાણોરે;

પ્રકાશન

શ્રી. શ્રેયસ્સાધક મંડળ,

કામા કમ્પર્સ, મેટ્રોપોલીટ,

દાદ, અંબઈ.

મનમતિ કરજો શુદ્ધ રે, પ્રભુપદને યજ્ઞને,
મલિનપણુ, રહે મનનુ ત્યા લગી, ચાતુર્ન કોઈ પ્રભુદ રે,

*

*

*

પ્રભુચિંતનથી મનની વિપરીત, ગતિ કરજો અવિરદ રે;
અવિચલ પ્રભુપદ સુખદ વિચારી, ત્યાં મન કરજો નિરુદ રે;

મુદ્રક

જગન્નાથ સુબ્રહ્મણ્ય દોશકર.

ધી આશ્રીકા પ્રેસ,

કલ્યાણપુરા સ બિલ્ડીંગ

રર, ગોવાલીયા ટેન્ક રોડ

મુબઈ ૭

श्री श्रवस्माधक अधिकारिवगना सद्गुरु

श्रीमन्मूर्तिहाचार्यजी

प्रादुभाव

स्वरूपावस्थान

स १९१० कार्तिक कृष्ण १४ मंगलवार

स १९१३ श्रावण शुक्ल ५ मंगलवार

वन्द्य [सुरत समाप]

वन्देदरा

ઉદ્ગાર

સહ્યુરએ મુજને દેશું, પ્રભુ તુજથી નથી ભિન્ન,
 તું તે ઇશ્વરૂપ છે, ઇશ્વર ને તું અભિન્ન.
 ગુરુપ્રભોધિત ગાધને, પછી સાધ્યો મેં મેલ,
 અપ્રભમે, અનુમદ થયો, અક્ય મળે જોલ.
 મુજ હૃદયે સહ્યુર દીઠા, મુજ આત્માથી અભિન્ન,
 જોયું મેં મુજ હુંપણું, કલ્પિત ને પગિચિન્ન.
 'હું ઇશ્વર' એ ગુરુભો, સમજ્યો બોધ યથાર્થ,
 મુજ પ્રભુપદને ભેટીને, થયો હું મલ જ્ઞાર્થ
 જાણીને તે દિવસથી, મુજ જીવનઆધાર,
 હુંપણું વિસરી, દગિવિરે, વડું થઈ એકાકાર.

શ્રી. વિશ્વચંદ્ર.

विचाररत्नराशि

उपदिष्ट

डॉक्टर पुनलाल त्रिवेदनदास

जन्म स १९२९ भाष शुक्ल ९
पटोदरा

द्वेष्टोत्सर्ग स २००० आषाढ शुक्ल १२ सोमवार
मुजर्छ

પ્રસિદ્ધ કર્તૃકૃત ભાવના

શ્રી. શ્રેયસ્સાધક અધિકારી વર્ગના દ્વિતીય, આચાર્ય શ્રીમદ્ ઉપેન્દ્ર ભગવાન દ્વારા, શ્રી વિશ્વવંદ્ય સ્મારક પ્રવૃત્તિની યોજનાનો પ્રથમ વિચાર પ્રકટ કરવામાં આવ્યો ત્યારથી, અને ક્રમેક્રમે તે નિમિત્ત યોગ્યસ્થાન વગેરેના નિર્ણય કરી, સમારંભો, સત્રો, સંમેલનો, ચારિત્ર્ય મંદિર, સંતસાધુ સમાગમ અને અતિથિ સત્કારના વિવિધ કાર્યક્રમો વિધિપુરઃસર થવા માંડ્યા ત્યારથી, શ્રી વિશ્વવંદ્યની સિદ્ધ લેખિનીદ્વારા, સર્વ આશ્રમ ધર્મને રચિકર થઈ પડે તેવું, પક્ષપાતરહિત, સત્ય પ્રિય અને હિતકર સાહિત્ય જે શ્રી મહાકાલ આદિ માસિકોમાં અને અન્ય પુસ્તકોદ્વારા પ્રસંગોપાત પ્રકટ થએલું તે પુનઃ યોગ્ય રૂપમાં પ્રસિદ્ધિમાં આવે એવી ભાવના રાખવામાં આવી હતી. અને એ ભાવના શ્રીમદ્ ઉપેન્દ્ર ભગવાન તથા શ્રેયસ્સાધકો સિવાય, ઇતર અનેક સંજ્ઞાન વિદ્વાનો, યુવાનો વગેરે પણ વારંવાર પ્રકટ કરતા રહેતા.

સમયના અવિરત વહનતા અવિચલ નિયમ અનુસાર, એક પછી એક વર્ષો વિતતાં ગયાં, દેશકાલ બદલાતા ચાલ્યા, લોકરચિ ગાંઠની ચળવળમાં અને સામાજિક તથા આર્થિક ઉચલપાચલમાં બદલાતી ગઈ, અને ઉપરોક્ત સાહિત્ય પ્રકટ કરવાનો સુયોગ સત્વર પ્રાપ્ત થયો નહિ. પરંતુ સમાજનું માનસ સંસ્કૃતિની મૂળભૂત સત્ય વસ્તુ તરફ વળ્યા વિના રહેતું નથી. અનુભવ થતાં પુનઃ પોતાનું શુદ્ધ અને સત્ય હોય તેને શોધે છે. શ્રીમાન્ વિશ્વવંદ્યના લેખો હંમેશાં નવીન, તાજા છે. તેમની વાણીમાં અલૌકિક ચમત્કૃતિ છે. હૃદયને સન્માર્ગમાં સ્થાપનાર છે, અને પિકટ વાદળની ઘેર તિમિરયુક્ત છાંયામાંથી, ઝળહળતા નિર્ભય વાતાવરણમાં લઈ જનાર છે. તેથી તેમના લેખો પુસ્તકરૂપે પ્રાપ્ત થાય એવી પ્રયત્ન ભાવના જાગી ઉઠી. પરિણામે શ્રીમદ્ના સંકેતથી સુઘ સાધક બંધુ ડો. યુગલાલ તથા શ્રી ચુનીલાલ દેસાઈ એમણે 'વિચારરત્નરાશિ'નો એક લેખ પુસ્તકરૂપે પ્રકટ કરી શ્રેયસ્સાધકોને વાંચન મનન અર્થે ભેટ

આપવા નિર્ણય કર્યો અને તે અર્થે જોઈતી પ્રવૃત્તિ આદરી. અતિ
જેઠનક પ્રસંગ એટલે જ છે કે તે બંને બંધુઓએ થોડા જ
સમય પુર્વે પોતાનો સ્થૂલ દેહ છોડીને શ્રીકૃષ્ણના પરમ શ્રેયસ્કર
ચરણપ્રતિ પ્રણામ કર્યું છે. પરંતુ તેમના આત્માને આ પ્રાંથની
પ્રસાદી, તેમની અંતિમ ઈચ્છાનુસાર, આસબંધુઓને વહેંચાતાં
અપૂર્વ શાંતિ મળશે એ નિઃસંશય છે.

ડો. પુનલાલભાઈના મુખત્રેએ આ પુસ્તકનો સંદર્ભ અર્થ
ઉપાડી લીધો છે. અને તે પુસ્તકોની વહેંચણી, શ્રી. શ્રેયસ્સાધક
મંડળના હસ્તક સાંપવામાં આવી છે.

શ્રી. વિશ્વવંશના સ્થૂલ તનુને વિલાયને આજે તેત્રિસ વર્ષ
વીતી ગયા છે, અને શ્રીમદ્ ઉપેન્દ્ર ભગવાનના તિરોધાનને પણ
સાતમું વર્ષ ચાલી છે, તેથી આવા સતકાર્યના નિર્વાહણમાં હવે
વિલંબનું અનુચિતપણું વિચારી, આ કાર્ય વહેલું
ઉઠેલવામાં આવ્યું છે, અને જે સ્થળે જેમના તરફથી
આવું કાર્ય હવે આરંભાય તે સ્મૃતિપાત્ર છે. સમય વીતતાં
સાધકોએ, આ જ્ઞાનના અખૂટ ભંડારને ગુપ્ત રહેલો ન
રહેવા દેતાં, સત્વર બહાર લાવવાનું એક ઋણ નિવૃત્તિરૂપ
પવિત્ર કર્તવ્ય છે, એમ સમજી કાર્ય કરવાનું છે. તેથી પોતાનું
અને પ્રભુનું કલ્યાણ છે. સોક પુત્રઃ ઉદારક સાહિત્ય માંગે છે.
ગુજરાતને પોતાનું ધણું ધન પાસે પડેલું છે તે દુર્શીવવાનું છે.
સંશોધન માટે પ્રદેશી પરકીય ભાષામાં દોડવાની અમત્ય નથી.
જ્ઞાનગંગા આપણે આંગણે વહે છે, એ પ્રતીતિ 'વિચારરત્નરાશિ'ના
અભ્યાસકને થયા વિના રહેશે નહિ.

શ્રી. શ્રેયસ્સાધક બંધુઓ અને ભગિનીઓ આ અલ્પ પ્રસાદીથી
પ્રસન્ન થશે અને તેના ઉપયોગ જાતે કરી તેમજ અન્ય અધિકારી-
ઓને કરાવી, સદ્ગત બંધુઓના આત્માને સ્નેહાંગતિ અર્પણે એ
વિનમ્રિસહ પ્રાપ્ત કર્તવ્યમાં પ્રવેશીએ છીએ.

ચરપટ્ટિ મા સં. ૨૦૦૦.

શ્રી. શ્રેયસ્સાધક મંડળ.

મુંબઈ.

विद्यारत्नराशि

પ્રતિદિન ગગનમા નિત્ય થોડી વાર પણ ઉઝા કરે. પૂર્વે
 કોઈ દિવસ કોઈ મનુષ્ય જેટલે ઉચે ન ગયો હોય તેટલે ઉચે જાઓ
 પાપ વિના શી રીતે ઉડીએ એમ પૂછો છો. તમારી પાસે કંપના
 નામની અદ્ભુત અને મહા સમર્થ પાખ છે, એ શું તમે નથી
 જાણતા ? એ પાખવડે ક્ષણમા તમારે સૂર્ય લોકમા જવું હોય તો
 તમે જઈ શકો એમ છો અને બીજી જ ક્ષણે છેક પાતાળમા ઉતરી
 જવું હોય તો તમે ઉતરી શકો એમ-છો. ત્યારે કંપનાવડે શુદ્ધ
 ચૈતન્યના અપરિમિત આનંદના, નિ સીમ શાંતિના, અનંત જ્ઞાનના
 પ્રદેશમા ઉડો તે પ્રદેશમા આવી ત્યા પાખો પસારીને પડ્યા રહો.
 ત્યા તમારા મનને શાંતિથી રમવા દો અનંત ચૈતન્યના એ મહોદધિ
 સાથે એકાકાર થાઓ તમે જાણે નથી અને એ જ જાણે છે, એમ
 ધારો એ પરમ તત્ત્વની સાથે તમે પણ પરમ તત્ત્વમય થઈ રહો.
 એ અમર્યોદ સત્ સ્વરૂપમા તમારું મર્યાદાવાળું મિથ્યા અભિમાન
 ઓગાળી નાખો એ તત્ત્વનું જ તમારી વૃત્તિમા બાન કરતા કરતા
 જગતને વિસરી જાઓ સમગ્ર જીવનની સાથે સમગ્ર જ્ઞાનની સાથે,
 સમગ્ર સામર્થ્યની સાથે, કંપનાવડે-વિચારવડે-અલિન થાઓ.
 પ્રાત કાળે ચમ્યામાં જાગ્રત થાઓ તેના જ આ ક્રિયા કરો રાત્રે
 નિદ્રામા પ્રવેશો તે પૂર્વે આ ક્રિયા કરો, દિનસે ત્યારે ત્યારે
 અનુકૂળતા મળે ત્યારે આમ કરો. પ્રત્યેક પ્રસંગે દશ મિનીટ અથવા
 પાંચ કલાક આ ક્રિયામા ગાળો તમે નવા જ્ઞાનથી નવા સામર્થ્યથી,
 નવા આનંદથી યુક્ત થઈને ગગનમાથી નીચે આ પૃથ્વીઉપર આવશો.

વિચારરત્નરાશિ.

પ્રાતઃકાલે તમે જાગતુ થાઓ છો કે તરત જ શું તમે હૃદયમાં અંતર્યામી ઇશ્વરપ્રતિ દષ્ટિ નાંખો છો? તમારા આત્મારૂપ આ પરમેશ્વર પાસે શું તમે ખરા મનથી દીનપણે થોડી ક્ષણે એકાગ્ર યજ્ઞ યાચો છો કે આજે પુનઃ નિદ્રાવગ થતા સુધી સર્વ ક્રિયાઓમાં મને શુદ્ધ મતિ તથા શુદ્ધ જ્ઞાન આપજો? શું તમે નથી જાણતા કે આ પ્રમાણે પ્રાતઃકાલમાં નિત્ય હૃદયગ્રંથ ઇશ્વરનું સાહાય્ય યાચવાથી પ્રત્યેક શુભ ક્રિયામાં આપણને દૈવી સાહાય્ય પ્રાપ્ત થાય છે? શું તમે નથી જાણતા કે હૃદયમાં રહેલા આપણા આત્મસ્વરૂપપ્રતિ અભિમુખ થઈ નિત્ય પુનઃ પુનઃ આ પ્રમાણે યાચના કરતાં શાંતિ, સુખ, આનંદ, બળ, સામર્થ્ય અને દૈવી-શક્તિઓ મનુષ્યને પ્રાપ્ત થાય છે? શું તમને એ વાર્તા અજ્ઞાત છે કે મનુષ્યો આ પ્રમાણે હૃદયમાં નિત્ય ઉંડા ઉતરી ખરી ભક્તિથી પોતાના સ્વસ્વરૂપ ઇશ્વર પાસે શુદ્ધ જ્ઞાન તથા શુદ્ધ મતિની યાચના નથી કરતા, તેથીજ તેમને સર્વ પ્રકારનાં દુઃખો સર્વ પ્રકારનાં ક્લેશો, અને સર્વ પ્રકારની વિપત્તિઓ પ્રાપ્ત થાય છે? નિત્ય પ્રાતઃકાલમાં જાગતુ થતાંની સાથે જ હૃદયમાં ઉતરો અને શાંતિથી પૂર્ણ પ્રેમથી પરમેશ્વરના સંબંધને સેવો.

લાવિની ચિંતા અને ભય યથાર્થ શ્રેયસ્સાધકને નથી જ. અવિહિત માર્ગે વર્તનારને જ ભય, ચિંતા, અને થયરાટ હોય છે. શ્રેયસ્સાધક પોતાના હૃદયમાં રહેલા ઈશ્વરથી શુદ્ધ મતિ તથા જ્ઞાનને પ્રાપ્ત કરી સર્વદા શુદ્ધ માર્ગે જ વહન કરતો હોય છે, અને તેથી તેને ભય કે ચિંતાનો સંભવ જ ક્યાં છે ? પુનઃ પુનઃ હૃદયમાં વળી ઇશ્વરના અભિમુખ થઈ શુદ્ધ મતિને પ્રાપ્ત કરે. શુદ્ધ મતિ પ્રાપ્ત થતાં સર્વદા શુભ ક્રિયા જ સેવાય છે. અને શુભ ક્રિયાનું ફળ સર્વદા મુખ જ છે. ભય અને દુઃખથી તરવાનો, લાવિની ચિંતાથી ઉગરવાનો એ જ સરળ ઉપાય છે.

*

*

*

બ્રહ્મસદન અથવા બ્રહ્મલોક ક્યાં છે ? વૈકુંઠ ક્યાં છે ? સ્વર્ગ ક્યાં છે ? જો તમને અનુભવતાં આવડે, તો તમારા હૃદયમાં છે. જો તમને પ્રાપ્ત કરતાં આવડે તો આ ભૌતિક શરીરમાં જ, બ્રહ્મસદનના સુખનો તમને અનુભવ થવાના સર્વ સંભવ છે. સ્વર્ગનાં કે વૈકુંઠનાં દર્શન કરવા, મરણ પામવાની અગત્ય નથી. તમારા જીવનની પ્રત્યેક ક્ષણે, પ્રત્યેક ઘટિકાએ, પ્રત્યેક મંદિરે તમે સ્વર્ગસુખનો અનુભવ કરવા સમર્થ છો. અંતઃકરણની રિચિતિ ફેરવો, અને તમારું શરીર, તમારું ઘર, તમારું નગર, તમારો દેશ, બ્રહ્મલોક થઈ રહેશે. તમે પોતે દેવ થશો, અને મનુષ્ય માત્ર તમને દેવરૂપે દ્રષ્ટિએ આવશે. મનુષ્યો ખરાબ નથી, તમારું મામ ખરાબ નથી, દેશ ખરાબ નથી, કાળ ખરાબ નથી. તમારું અંતઃકરણ વિકારી છે. અંતઃકરણને ફેરવો, સર્વત્ર કલ્યાણ વિના અન્ય કંઈ દ્રષ્ટિએ આવશે નહિ. વૃત્તિઓને જગદાકાર, પદાર્થોકાર, વિષયાકાર કરો; બ્રહ્મસદન તમારાથી કરોડો. યોગ્ય દૂર છે. વૃત્તિઓને ઈશ્વરાકાર કરો, હૃદયમાં રહેલા તમારા આત્માકાર કરો, ચિન્મય કરો, બ્રહ્મસદન તમારા આંતર્યામાં, તમારા ઘરમાં પ્રવેશું

જાણીશો. હૃદયમાં વર્તતા વિષયોનાં ચિંતનો ત્યજ, ચિંતિત...
 ચિંતન કરો, તમે તત્કાળ દેવ થશો. તમે દેવ છો જ. શા માટે
 તમારું દેવત્વ, ઈશ્વરત્વ જોનાં, તેનું ચિંતન કરતાં સંકોચાઓ છો,
 જાણ પામે છો. નેત્રને જગત્ જાણે ત્યાં ત્યાં તેને બ્રહ્મ જોવાનો
 અભ્યાસ પાડો. અન્ય ઇદ્રિયોને જ્યાં જ્યાં જડ દુઃખ અને અસતતનું
 જ્ઞાન થાય ત્યાં ત્યાં તેમને બળાત્કારથી ચિત્ત સુખ અને સત્ જોવાનો
 અભ્યાસ પાડો. બ્રહ્મસદન તમારી સમીપ છે. અંતર અને બાહ્ય, ઉંચે
 તથા નીચે, ચતુર્દિશામાં અને ચતુષ્કોણમાં તમારા આત્મસ્વરૂપ વિના
 અન્ય શું છે જે ભ્રમમાં અને ભયમાં પડી વૃથા જળી મરે છે?
 સત્વર ચેતો. સર્વત્ર બ્રહ્મ છે. તમે બ્રહ્મ છો, અમે બ્રહ્મ છીએ.
 પ્રાણીપદાર્થ સર્વ બ્રહ્મ છે. આજ વિચારને અખંડ જાગૃત રાખો.
 અન્ય વિચારને સ્ફુરવા ન દો. તમે બ્રહ્મસદનમાં સ્થિત છો. તમે
 બ્રહ્મસદનના અધિપતિ છો.

*

*

*

પોતાના દોષો જોવા, એ લાભકારક છે. પરંતુ વારંવાર પોતાના
 દોષોનું ચિંતન કરવું, અને તેમ કરીને પોતાનો વારંવાર તિરસ્કાર
 કરવો એ લાભકારક નથી. પોતાના દોષો અને દુર્ગુણોનો વારંવાર
 વિચાર કરવાથી લાભ થવાને બદલે હાનિ થાય છે, કારણ કે જે સમય
 ઉત્તમ પ્રકારના શુદ્ધ વિચારમાં અથવા તત્ત્વવિચારમાં જવો જોઈએ,
 તે સમય દોષચિંતનમાં જાય છે. દોષનું ચિંતન કંઈ લાભ કરતું
 નથી, પણ તત્ત્વનું જ ચિંતન લાભ કરે છે, તેથી દોષોનાં ચિંતનમાં
 વૃથા કાળ ન ગાળતાં શુદ્ધિમાન મનુષ્યે તત્ત્વવિચારમાં જ કાળ ગાળવો
 જોઈએ. પોતાના દોષોનો વારંવાર વિચાર કરવાથી જ્ઞાન,
 આત્મધિક્કાર વગેરે પ્રકટે છે, તેથી હૃદય સંકોચાય છે. અને તેના
 પરિણામમાં જે તત્ત્વવિચાર કરવામાં ઉત્સાહ પ્રકટતો નથી,

અને પ્રયત્ન થતો નથી, તો મનુષ્યની ક્રમે ક્રમે ઉન્નતિ થવાને જદ્દશે અવનનિ જ થાય છે. દોષો ત્યજવા માટે કવચિત્ કવચિત્ પોતાના દોષો જોવા, એ ફીક છે, પરંતુ વારંવાર તેમાં નિમગ્ન રહેવું, એ દુર્મળતા આણનાર છે, અને પુરુષાર્થમાં જોડનાર જે ઉત્સાહ તેનો લય કરનાર છે.

*

*

*

તમારો ઇચ્છેલો અર્થ તમે ધારો છો તે કરતા વધારે સત્વર તમને મળવાનો સંભવ હોય છે. પૂર્ણ શ્રદ્ધાને રાખી, તમારા હૃદયમાં રહેલા તમારા આત્મસ્વરૂપપ્રતિ પ્રેમને વધારતા જાઓ, અને નિષ્કલતાનો કાંઈ હાથે પણ વિચાર કરશો નહિ. અલ્પ સમયમાં સિદ્ધિ મળેલી તમે અનુભવશો.

*

*

*

પોતાના આત્મસ્વરૂપનું જ્ઞાન પ્રાપ્ત કરવું, એથી એક કર્તૃવ્ય આ વિશ્વમાં મનુષ્યોનું અન્ય કાંઈ નથી. એવો એક પણ અર્થ નથી કે જે આત્મસ્વરૂપનું જ્ઞાન થતાપ્રાપ્ત ન થાય. આત્મસ્વરૂપનું જ્ઞાન પ્રાપ્ત કરવાનો રાજમાર્ગ એક જ છે, અને તે એ જ છે કે સર્વ બાહ્ય પદાર્થોનું ચિંતન પરિત્યજી પોતાના હૃદયમાં વૃત્તિઓને એકાગ્ર કરવી. હૃદયના મધ્યખિંદુમાં વૃત્તિની સ્થિતિ, એ સર્વ લયથી મુક્ત કરનાર છે. હૃદયના મધ્યખિંદુમાં વૃત્તિની સ્થિતિ એ અજ્ઞાત માત્રનો ઉચ્છેદ કરનાર છે. હૃદયના મધ્યખિંદુમાં વૃત્તિની સ્થિતિ, એ જ્ઞાન માત્રનું ઉત્પત્તિસ્થાન છે. હૃદયના મધ્યખિંદુમાં વૃત્તિની સ્થિતિ એ એશ્વર્ય માત્રને અર્પનાર છે.

*

*

*

જેમ જેમ મનુષ્ય પોતાના હૃદયના મધ્યમાં રહેલા પોતાના આત્મસ્વરૂપની અધિક અધિક સમીપ આવતો જાય છે, તેમ તેમ તે

અધિક અધિક નિર્ભય થતો જાય છે, અને જેમ જેમ તે હૃદયના મધ્ય ખિંદુથી દૂર, આ દૃશ્ય વિષયપ્રતિ જતો જાય છે, તેમ તેમ તે અધિક ભયને પ્રાપ્ત થતો જાય છે. જેમ જેમ મનુષ્ય પોતાના હૃદયના મધ્ય ખિંદુની નિકટ આવતો જાય છે, તેમ તેમ વ્યાધિ અને મૃત્યુથી દૂર જતો જાય છે. અને જેમ જેમ તે પોતાના હૃદયના મધ્ય ખિંદુથી દૂર જતો જાય છે, તેમ તેમ તે વ્યાધિ અને મૃત્યુની સમીપ આવતો જાય છે.

*

*

*

કેટલાક મનુષ્યો દુઃખથી ખીંદે છે, કેટલાક રોગથી ખીંદે છે, કેટલાક વૃદ્ધાવસ્થાથી ખીંદે છે, કેટલાક મૃત્યુથી ખીંદે છે, કેટલાક નિર્ધનતાથી ખીંદે છે, કેટલાક ચોર, શત્રુ, સાપ, વીછી વગેરેથી ખીંદે છે, કેટલાક કુર્ચુલુ, દોષ અને પાપથી ખીંદે છે. કેટલાક પોતાની ઓછી આવકતથી ખીંદે છે, કેટલાક ભવિષ્યમાં આવનારી અલ્પધારી વિપત્તિથી ખીંદે છે. ભયનાં આવાં આવાં અસંખ્ય નિમિત્તોની ગણતરી કરવાનું શું પ્રયોજન છે? મનુષ્ય જેમ જેમ પોતાના હૃદયના મધ્ય ખિંદુની નિકટ આવતો જાય છે, તેમ તેમ બ્રહ્માંડની અંદરના તથા બ્રહ્માંડની બહારના સર્વ પ્રકારના ભયથી મુક્ત થાય છે. કારણ હૃદયનું મધ્ય ખિંદુ-મનુષ્યનું આત્મસ્વરૂપ-નિર્ભયતાનો મહોદધિ છે, ભયદૃષ્ટ અંધકારને મધ્યાહન સમયનો સૂર્ય છે.

*

*

*

હૃદયના મધ્ય ખિંદુની પ્રાપ્તિ શી રીતે થાય? તેની સમીપ શી રીતે જવાય? વિષયનાં ચિંતન પરિત્યજી હૃદયમાં વૃત્તિ એકાગ્ર કરવાથી. એકાગ્રતા એ જ હૃદયના મધ્યખિંદુને અનુભવવાનો એક જ ઉપાય છે.

એકાત સ્થળમા સર્વ વિષયના વિચારો છોડી દેઈ શાતપણે
 ખેસી હૃદયમા વૃત્તિઓ સ્થિર કરવાથી ક્રમે ક્રમે એકાગ્રતા સાધી
 શકાય છે, વૈખરી અને મધ્યમાના તોશનોની પેની પાર હૃદયનુ મધ્ય
 બિંદુ છે વિચારોનો ત્યા અભાવ છે અપૂર્વ શાંતિ ત્યા પ્રવર્તે છે
 તેને પ્રાપ્ત કરવાને તમે પણ તેના જેવાજ શાત થાઓ ધોધાટને
 છોડી એકાત સેવો અદર ઉતરો અદર પણ વિચારોના સૂક્ષ્મ
 ખનિને બધ કરો સર્વ પ્રકારના ખનિ બધ થતા, મધ્યબિંદુ મ્યુ
 છે તે ઓળખાવવાની અગત્ય રહેશે નહિ

*

*

*

હૃદયના મધ્ય બિંદુ સમીપ જતા કેવા વિધનો આવે છે તે તમે
 જાણો છો ૧ બહારના દેશમા તમારી વૃત્તિ ફરતી હોય છે, ત્યારે જે
 અનાજો તમને જરા પણ નડતા નથી, તેવા અનાજો હૃદયમા ઉતરતા
 તમને ક્ષણે ક્ષણે વિધન કરે છે ઝાડનુ હાનુ, કાગડાનુ બોલવુ, કે
 મચ્છરનુ ગણગણવુ, ખીજ વખતે તમને કરી પણ વિક્ષેપ કરતુ નથી
 પણ આવા ક્ષુદ્ર અનાજો, હૃદયમા ઉતરતા તમને જાણે તોપના ભડાકા
 જેવા લાગે છે કોઈ ધીરે વાત કરતુ હોય તો પણ તે તમને તત્કાળ
 સ ભળાય છે, અને તમને તત્કાળ વિક્ષેપ થાય છે આથી આકળા
 રવભાનવાળા મનુષ્યો ગભરાઈ જાય છે, જાગ્રત્ થઈ અવાજ કરના
 ઉપર ક્રોધ કરે છે આવો રવભાવ એકાગ્રતાને સાધી શકતો નથી

*

*

*

ધૈર્યને, સ્થૈર્યને સેવો પ્રસન્નતાનો, વૃત્તિના સાત્વિક ભાવનો
 પરિત્યાગ કરો નહિ બળ વાપર્યાથી એકાગ્રતા થતી નથી આકુળતા
 ધરવાથી સયમ સધાતો નથી સયમમા શાંતિની અગત્ય છે
 એકાગ્રતા એ પ્રયત્નનુ પરિણામ નથી, પણ શાંતિનુ પરિણામ છે
 પ્રયત્નથી તમે વૃત્તિને વધારે વિકળ કરો છો પ્રયત્નની અગત્ય નથી

શાંત રહેા. ચૈતન્યસ્વરૂપપ્રતિ માત્ર પ્રેમને જ સેવા. શીખવ્યે એકામતા આવડતી નથી. ચૈતન્યપ્રતિની નિન્દા, ભક્તિ, પ્રેમવડે જ આપોઆપ ચૈતન્ય જ, તે કેમ સાધવી તે શીખવે છે.

*

*

*

જગતનું દુઃખ ઓછું કરવાનો, પોતાના સંબંધમાં આવેલાં અને સંબંધમાં ન આવેલાં મનુષ્યોનું દુઃખ ઓછું કરવાનો ઉત્તમ માર્ગ કયો છે? શું સજાઓ સ્થાપી લોકોને સુમાર્ગે ચઢવા વ્યાખ્યાનો આપવાં એ છે? અથવા વિવિધ જ્ઞાનના કે નીતિના ગ્રંથો લખવા અને તે દ્વારા લોકોને ઉપદેશવા એ છે? અથવા શું તેમને ધનનું જ્ઞાન કરવું એ છે? અથવા શું તેમને ધનપ્રાપ્તિના ઉપાય દર્શાવવા એ છે? અથવા શું તેમનાં વ્યાધિનાં દુઃખો નિવારવાં એ છે? અને આ વિનાના અસંખ્ય ઉપાયો જે પરાપકારી પુરુષો મેલે છે, તે છે? આ સર્વ-ઉપાયો કંઈક અંશે દુઃખ ટાળનાર હોય છે, પરંતુ જગતનું દુઃખ ઓછું કરવાનો સફળ ઉપાય એથી જૂદો જ છે. આ સફળ ઉપાયનું પાલન કર્યા વિના, ઉપરના વિવિધ ઉપાયોનું પાલન મથેઅ છળને પ્રકટાવી શકતું નથી. પરંતુ આ સફળ ઉપાયનું પાલન તો ઉપરના ઉપાયો ન સેવ્યા હોય તો પણ છળને પ્રકટાવે છે જ. અને આવો સર્વોત્તમ ઉપાય કયો છે? આ ઉપાય તે અન્ય કોઈ નથી પણ મનુષ્યે પોતે નિરંતર શુદ્ધ વિગાર સેવવા એ છે.

*

*

*

દુઃખની અને સુખની સર્વ પ્રકારની રિચિત્રિઓમાં શુદ્ધ વિચારનું સેવન પોતાનાં અને પરનાં દુઃખ ટાળવા જેટલું સમર્થ હોય છે, તેટલું અન્ય કોઈ નથી. નિરંતર પ્રસન્નતાનું રક્ષણ કરવું, ગમે તેવા દલેશના પ્રસંગો આવે છતાં પોતાની સ્વભાવસિદ્ધ પ્રસન્નતાનો ત્યાગ ન કરવો, પ્રાણીમાત્ર ઉપર પ્રેમથી જોવું, અને તેમનું સર્વદા હિત

છુલ્લું, દેવના, ધર્મના, ક્રોધના અને એવાજ બીજા મલિન વિચારોને અંતરમાં પ્રવેશવા ન દેવા—આ પ્રકારનું વર્તન, એક ગુહામાં, અથવા બંધ કરેલી ઓરડીમાં પણ મનુષ્ય જો કરે છે, તો તે આ જગતના દુઃખોને સર્વદા ઓછાં કરે છે. આવા શુદ્ધ વિચાર અને વર્તનવાળા મનુષ્યો જ પોતાના વર્તનની મધુર સુવાસથી આ જગતમા બાપેલી દુઃખની દુર્ગંધને ન્યૂત કરે છે.

*

*

*

જેમનાં અંતઃકરણ અયોગ્ય વિચારરૂપી પિશાચને નૃત્ય કરવાની સ્થાનભૂમિ હોય છે, જેઓ પ્રાણિમાત્ર ઉપર પ્રેમ રાખતા નથી, જેમના મન ક્રોધથી તપેલાં હોય છે, જેમની વાણી ક્રૂરાડાના ધાની પેઠે શ્રવણ કરનારના હૃદયને ભેદે છે, જેઓ ચિંતા અને શોકથી યાતુલ હોય છે, જેઓના મુખ નિરંતર ચઢેલાં રહે છે, જેઓ અયોગ્ય વર્તન કરનાર ઉપર પણ સૌમ્ય તથા અમૃતથી ભરેલી પ્રેમવાળી દષ્ટિ નાંખી શકતા નથી, તેઓ જગતનું દુઃખ ટાળવાને માટે ગમે તેવા જ્ઞાનના ઉપદેશો આપે, નીતિનાં મોટાં મોટાં બાબતો કરે, તો પણ તે સફળ થતાં નથી. તેમના અયોગ્ય વિચાર તથા વર્તનનું એવું તો દુઃખદ વાતાવરણ તેમની આજુબાજુ બંધાય છે કે તેમાં પ્રવેશનારને શાંતિ કે સુખનું લાભ થતું નથી. સાકરથી ભિન્ન કરેલા દુધને ઝેરી સાપ, પોતાના મુખમાં સેધ અન્યને પીવા આપે તો તેથી શું પીનારને લાભ થવાનો સંભવ હોય છે? નિરંતર અયોગ્ય વિચાર સેવનાર મનુષ્ય પોતાનું અને જગતનું દુઃખ વધારે જ છે. મળનું ગાકું જ્યાં જ્યાં જાય તે ત્યાં ત્યાં દુર્ગંધને પ્રસારી સર્વને ત્રાસ ઉપજાવે છે. અયોગ્ય વિચારવર્તનવાળો મનુષ્ય સર્વત્ર હાનિને જ ઉપજાવે છે. સુવાસિત પુષ્પની વાટિકા, પોતાના સ્થાનમાં રહ્યા છતાં ચારે બાજુએ સુવાસને પ્રસારી મનુષ્યોને પ્રસન્નતા

પ્રકટાવ છે. શુદ્ધ વિચાર અને શુદ્ધ વત નવાળા મનુષ્ય પણ પોતાના
ધ્યાનમાં રહી છતાં જગતનાં દુઃખો ન્યૂન કરે છે, અને મનુષ્યોને
સુખશાંતિના સંભવો આણે છે.

* * *

મનુષ્ય ગમે તે ધર્મ પાળતો હોય અને ગમે તે દેવની ઉપાસના
કરતો હોય તો પણ જો તે શુદ્ધ વિચારને સેવતો હોય છે તો તે
જગતના સુખને વધારે છે. એથી ઉલટું ઉત્તમ બ્રાહ્મણના
બાહ્યાચાર પાળતાં છતાં, અને પરમાત્માની ઉપાસના કરતો છતાં
પણ જો તે પ્રાણિઓનો દ્વેષ કરતો હોય, ક્રોધના વિચારોને હૃદયમાં
અવકાશ આપતો હોય, દુષ્ટ વર્તન કરનાર મનુષ્યો ઉપર કરુણા
ધરવાને બદલે તેમનો તિરસ્કાર અથવા ધિક્કાર કરતો હોય અને
વાણી વડે પ્રિય અને હિતકર વચનો વદવાને બદલે અપ્રિય કઠોર
વચનો વદતો હોય તો તે જગતમાં દુઃખનો વધારો કરે છે.

* * *

મનુષ્ય ગમે તેવો વિદ્વાન હોય, સર્વ શાસ્ત્રમાં પારંગત હોય,
સભાઓમાં પોતાના વક્તૃત્વથી શ્રોતાઓને આંજી નાંખતો હોય,
ઉત્તમ વિદ્વાનવાળા ગ્રંથો લખી શકતો હોય, અને રાજદ્વારમાં તથા
વ્યવહારમાં ઠાઠ નિમિત્તથી સન્માનને પામતો હોય તો પણ અયોગ્ય
વર્તન થતાં ક્ષમા આપવાનું તથા બ્રહ્મટી ચઢાવી ક્રોધનાં વચનો
ન વદવાનું જો શીખ્યો ન હોય, અપ્રિય પ્રસંગોમાં પણ પોતાના
અંતઃકરણની પ્રસન્નતા ન ત્મજવાનું જો ન શીખ્યો હોય, પ્રાણીમાત્ર
ઉપર પ્રેમ રાખવાનું તથા તેમને પોતાના આત્માસમાન જાણવાનું
જો શીખ્યો ન હોય, તો તે કશું જ શીખ્યો મથી તેની વિદ્વાતા
અને તેનું વક્તૃત્વ બકરીના ગળાના આંચળની પેઠે નિષ્ફળ છે.
કારણ કે અંતઃકરણમાં નિર્ભળ અને નિર્વિકાર રહેવામાં જ સર્વ

વિદ્વાનો સમાવેશ થાય છે. પ્રતિકૂળ પ્રસંગોમાં પણ વાયુવિનાના સ્થાનમાં બળતા દીપકની શિખા પેઠે વૃત્તિની નિશ્ચલ પ્રકાશમય સ્થિતિ-રાખી રહેવાનું આવડ્યું, એ જ ખરી વિદ્વતા છે. પ્રસન્નતાનું સર્વદા રક્ષણ કરી રહેવામાં જ ગુણની કે વિદ્વતાની કે શાસ્ત્રાભ્યાસની કસોટી છે.

*

*

*

વૃક્ષનું મૂલ્ય તેના ઉપર આવતાં ફળથી અંકાય છે. આખો દશે દિશાએ ફાલ્યો હોય છતાં; તેના ઉપર આવેલી ફરી ખાટી ચીચોડા જેવી હોય તો તે આખો મનોહર દીસતો હોય તો પણ તેથી શું? શાસ્ત્રાભ્યાસ અને વિદ્વતાનું ફળ જો મધુર ન પ્રકટાયું, તો તે શાસ્ત્રાભ્યાસનો પરિશ્રમ શા અર્થનો? શુદ્ધ વિચારવાળું નિર્મળ પ્રસન્ન અંતઃકરણ તથા તેવું જ વર્તન એ જ શાસ્ત્રાભ્યાસનું ફળ છે. શાસ્ત્રાભ્યાસના વૃક્ષ ઉપર સુવાસવાળું પુષ્પ આવવાને બદલે કંટક ઉગ્યા તો તે શાસ્ત્રાભ્યાસ નિષ્ફળ છે.

’ *

*

*

શું તમે એમ કહો છો કે ‘નિરંતર પ્રસન્ન સ્વભાવ રાખવાનો ઉપદેશ કરવો સહેલો છે, પણ તે પ્રમાણે વર્તન રાખવું કઠિન છે? ધરમાં કંઈશા સ્ત્રી જેને પ્રાપ્ત થઈ હોય, તે પ્રસન્ન સ્વભાવ શી રીતે રાખી શકે? સર્વ પ્રકારની અનુકૂળતા હોય ત્યાં પ્રસન્ન સ્વભાવ રાખી શકાય અને પ્રિય વાણી પણ ઉચ્ચારી શકાય. પણ દિવસમાં હજારવાર જ્યાં પ્રતિકૂલ વર્તન જોવામાં આવે ત્યાં પ્રસન્ન સ્વભાવ તે શી રીતે રહી શકે? શું અમે તે કંઈ લાકડાનાં ઢીંગલાં છીએ કે જે ધરમાં થાય તે આંખો મીચી જોયા કરીએ?’ હા, જો સુખ જોઈતું હોય તો લાકડાનાં ઢીંગલાં જોવું, પ્રતિકૂળ પ્રસંગોથી જરા પણ ક્ષોભ ન થાય એવું જ અંતઃકરણ રાખો. પ્રતિકૂળ પ્રસંગોમાં, તમે

પ્રસન્ન સ્વભાવ રાખી શક્તા નથી, પણ એ પ્રતિકૂળ પ્રસંગ તમને
 શાથી પ્રાપ્ત થયો તેનો કોઈ દિવસ તમે વિચાર કર્યો છે? તમને
 તમારું માથું ખાઈ જાય એવી કડકશા સ્ત્રી શાથી મળી છે? શું બ્રહ્માને
 તમે કોઈ અપરાધ કર્યો હતો કે તેમણે તેની સાથે તમારું પાનું
 પાડ્યું? કડકશા સ્ત્રી અથવા જેટલા જેટલા આપણને જણાતા
 પ્રતિકૂળ પ્રસંગો આપણને પ્રાપ્ત થાય છે એ આપણે પોતે જ આપણાં
 પોતાનાં કૃત્યોથી આપણી મેજે પ્રાપ્ત કરી લીધા છે. આપણે તેને પાત્ર
 હતા માટે જ તે આપણને મળ્યા છે. તે આપણને ઇશ્વરે કે કોઈએ,
 આપણી તે પ્રસંગોને માટે પાત્રતા ન હતાં જીવનમયી આપણી કાંટે
 બાંધી દીધાં નથી. પરંતુ તે પ્રસંગો માટે આપણો અધિકાર હોવાથી
 તેમાં આપણે સ્થપાયા છીએ. જેમ પહેલી ચોપડીને લાયક વિદ્યાર્થી
 ને શિક્ષક પહેલી ચોપડીમાં બેસાડે છે, અને સાતમી ચોપડીને
 લાયક વિદ્યાર્થીને સાતમીમાં બેસાડે છે, તેમ આ જગતમાં વિશ્વ-
 વ્યવસ્થાપક સત્તા આપણી યોગ્યતાના પ્રમાણમાં અનુકૂળ તેમજ
 પ્રતિકૂળ પ્રસંગોમાં આપણને મૂકે છે. પહેલી ચોપડીને વિદ્યાર્થી
 પ્રસન્નતાથી પહેલી ચોપડીને અભ્યાસ ન કરી, પોતાની ચોપડી તથા
 પાટી પછાડે અને અસંતોષ બતાવી આખો દિવસ પોતાને પ્રાપ્ત
 થયેલા અભ્યાસવિરુદ્ધ ટકટકારો કર્યા કરે તો તેને આગળ વધવાનો
 અને સાતમી ચોપડીમાં જવાનો કદી પણ સંભવ આવતો નથી, તેમ
 કડકશા સ્ત્રી અથવા એવાજ પ્રતિકૂળ પ્રસંગો, વિશ્વવ્યવસ્થાપક સત્તાએ
 જેમને તેમની યોગ્યતા પ્રમાણે આપ્યા હોય છે, તેઓ પ્રસન્નતાથી
 તે પ્રસંગોથી નિર્વાહ ન કરતાં આખું આયુષ્ય ધમપછાડા કરે છે,
 તથા નિરંતર ચીડીયાં કરી પોતાને સીતા કે દમયંતી જેવી અનુકૂળ
 સ્ત્રી ન મળવા માટે પરિતાપ કર્યા કરે છે, તેઓનો હિંચી વસ્તુઓ
 મેળવવાનો અધિકાર કિંચિત્ પણ વધતો નથી. તેઓ હોય છે ત્યાંના

ત્યાં જ રહે છે, અથવા ક્વચિત્ નીચા પણ પડે છે.

*

*

*

સર્વ પ્રકારના અનુકૂળ તથા પ્રતિકૂળ પ્રસંગોમાં પ્રસન્નતાવાળો સ્વભાવ રક્ષી રહેવાથી સર્વદા અધિકારની વૃદ્ધિ થાય છે, અને પ્રસન્ન સ્વભાવના પ્રકાશમય કિરણોથી પ્રતિકૂળ પ્રસંગોનો અંધકાર નાશ થવાના સંભવ રૂપ છે.

*

*

*

ચિંતા, ભય, નિરાશા, શોક, ક્રોધ, ચીડીયાપણું, અસંતોષ, જેનાં તેનાં છિદ્રો જેવાનો સ્વભાવ, પ્રાણીઓનો દ્વેષ, વગેરે વિકારો અપ્રસન્નતાને ઉત્પન્ન કરનાર છે. આ સર્વ અશુદ્ધ વિચાર ગણાય છે. જે હૃદયમાં એ હોય છે ત્યાં સુખ નથી હોતું અને જે હૃદયમાં એ નથી હોતા, અર્થાત્ જ્યાં પ્રાણિમાત્ર ઉપર પ્રેમ હોય છે, જ્યાં ઈશ્વર ઉપરની દૃઢ શ્રદ્ધાથી ચિંતા તથા ભયનો અભાવ હોઈ નિશ્ચિંતપણું તથા નિર્ભયતા હોય છે, જ્યાં પરમેશ્વરનો આશ્રય ગ્રહણ કરવાથી ભવિષ્યમાં સર્વદા સુખ થવાના દૃઢ સંભવના અનુમાનથી આશા તથા ઉત્સાહ વર્તતા હોય છે, જ્યાં ઈશ્વરરૂપ મહા સંપત્તિને સર્વદા હૃદયમાં પોતાની અતિ નિકટ માનવાથી તથા અનુભવવાથી કાંઈ પણ તુચ્છ પદાર્થની હાનિથી શોકનો અભાવ હોય છે, જ્યાં-સર્વત્ર શ્રદ્ધાભાવના સ્વીકારાયેલી હોવાથી જ ક્રોધ કરવા યોગ્ય પ્રાણીપદાર્થ દષ્ટિએ ન પડવાથી સર્વદા અક્રોધવાળી શાંત સ્થિતિ હોય છે, જ્યાં વિભવોનું મૂળ ઈશ્વરતત્ત્વ એજ પોતાનું આત્મસ્વરૂપ છે, એવો નિશ્ચય થયેલો હોવાથી અમુક પદાર્થ મને અપ્રાપ્ત છે, 'એવું' ભાન થવાનો અસંભવ હોવાથી સર્વદા સંતોષ વર્તતો હોય છે, જ્યાં દોષ એ પણ પરમાત્મસત્તાનો વિવર્ત હોવાથી અધિકાનથી ભિન્ન ન જોવાનો અભ્યાસ સિદ્ધ થયેલો હોવાથી દોષ જોવાનો પ્રયત્ન થતો

નથી, અને આ પ્રમાણે જ્યાં નિરંતર શુદ્ધ વિચાર જ વર્તતા હોય છે, ત્યાં સર્વદા સુખ-કલ્પનામાં પણ ન આવે એવું નિરતિશય સુખ-જ હોય છે.

*

*

*

આવા શુદ્ધ વિચાર સેવવાનું કાર્ય તમને અત્યંત કઠિન જણાય છે? તો સુખને પ્રાપ્ત કરવાની અને દુઃખને દાળવાની આતુર ઇચ્છા તમને પ્રકટી નથી. તમને દુઃખ અને સંતાપ જ પ્રિય છે. બલે તમારા પ્રિય પદાર્થોનો અનુભવ કર્યો કરો. તેથી ત્રાસ આવે, સુખને શોધવા ખરી આતુરતા પ્રકટે-જેને સંશય મુમુક્ષુતા કહે છે, તેનો તમારામાં હૃદય થાય ત્યારે-આ શુદ્ધ વિચારને સેવજો. ત્યારે આ શુદ્ધ વિચાર સેવવાનું કાર્ય જેને આજે તમે કઠિન કહો છો, તે તેવું નહિ લાગે. કારણ એક મરણીયો જેમ હજારને ભારે છે, તેમ તમારી આતુર ઇચ્છા, સમગ્ર વિદ્યો, સમગ્ર કઠિનતા પગતળે રાણી નાખવા-સમર્થ છે. આજે પણ છે, પણ તમે તે જાણતા નથી. પોતાના મામર્યામાં અચલ શ્રદ્ધાથી, ઉચ્ચ અભિલાષાથી, દૃઢ નિશ્ચયથી અને તદનુકૂલ-અમલનથી મનુષ્યને કાંઈ પણ કાર્ય કઠિન નથી. અને આતુર ઇચ્છા જે હૃદયમાં પ્રકટે છે ત્યાં આ સર્વ આપોઆપ આવી મળે છે. આતુર ઇચ્છા પ્રકટતાં જે સ્થિતિને તમે અનેક જન્મવડે પણ પ્રાપ્ત કરવી દુર્લભ માનો છો, તે સ્થિતિ આ જ જન્મમાં, વર્ષ ૭ માસમાં તમને પ્રાપ્ત થવાનો સંભવ આવે છે.

*

*

*

ઇચ્છાને મારવાની નથી પણ કેળવવાની છે. જેઓ ઇચ્છાને મારવાનો ઉપદેશ કરે છે તેઓ જીવનનો નાશ કરવા ઉપદેશ કરે છે. ઇચ્છા મારવાનો પ્રયત્ન સફળ થતો નથી, કારણ ઇચ્છા ચૈતન્યમય છે. મનુષ્યમાંથી ઇચ્છા ઉપાડી લેતાં તેની ઉત્પત્તિનાં સર્વ દ્વાર બંધ

યધ જાય છે. ઉન્નતિના અગ્નિરથને મહા વેગથી ચલાવનાર ઇચ્છા, એ વરાળ છે. ઇચ્છાના વેગના પ્રમાણમાં જ ઉન્નતિ હોય છે. જ્યાં ઇચ્છા મંદ હોય છે ત્યાં ઉન્નતિનો વેગ રદ્ધીયા ગાડા જેવો હોય છે. જ્યાં ઇચ્છા તીવ્ર, તીવ્રતર અને તીવ્રતમ હોય છે ત્યાં ઉન્નતિનો વેગ વિદ્યુતના વેગ જેવો હોય છે. વ્યવહારનાં પણ મંદ ઇચ્છાવાળા મનુષ્યો વ્યવહારના ઉત્તમ સુખોથી ઘણે રહે છે, અને તીવ્ર ઇચ્છાવાળા મનુષ્યો જ ઉન્નતિના શિખરે સ્થપાય છે. -

*

*

*

ઇચ્છા દુઃખદ નથી, પણ ઇચ્છાનો અયોગ્ય માર્ગે વહેતો પ્રવાહ દુઃખદ છે. ઇચ્છાને મારવાની નથી, ઇચ્છાનો રોધ કરવાનો નથી, પણ ઇચ્છાનો અયોગ્ય માર્ગે વહેતો પ્રવાહ રોકવાનો છે. આ શાસ્ત્રના રહસ્યને ન સમજી, ઇચ્છાને કળવવાને બદલે, ઇચ્છાના અયોગ્ય માર્ગે વહેતા પ્રવાહને રોકીને તેને શુદ્ધ માર્ગે વાળવાનો પ્રયત્ન કરવાને બદલે, જેઓ ઇચ્છા ઉપર જ ચોંધારું ખર્જ વાપરે છે, જેઓ પ્રત્યેક પ્રસંગે ઇચ્છાનો શિરચ્છેદ કરવા તત્પર થાય છે, તેઓ ઉન્નતિનાં સર્વ દ્વાર પોતાને હાથે જ પૂરી દે છે. તેઓ હોય છે ત્યાંના ત્યાંજ રહે છે. અગ્નિ ઓલાઇ ગયેલા ઓંછનની પેઠે તેઓનાં મનુષ્ય શરીરના સર્વ સાંધાઓ સાળા છતાં તેઓ ઉન્નતિના માર્ગમાં એક તસુ પણ ચાલવા સમર્થ થઈ શકતા નથી અને આ પ્રમાણે વરાળવિનાનું વરાળયંત્ર, ન ચાલવાથી જેમ કાદ પાઈ પરિણામે વિનાશને પામે છે તેમ ઇચ્છા વિનાનું મનુષ્યનું શરીર પણ પુરુષાર્થના અભાવે મરણવશ થાય છે.

*

*

*

ઇચ્છાને મારવાનો પ્રયત્ન સ્વભાવિક નથી, પણ અસ્વભાવિક છે. અને તેથી જ જેઓ, શાસ્ત્રના રહસ્યને ન સમજી ઇચ્છાને

મારવાના અગોચ્ર પ્રયત્નને સેવે છે, તેઓ ઇચ્છાને મારવાનો નિત્ય પ્રયત્ન કરતા છતાં તેમાં જરા પણ સફળ થતા નથી. ઇચ્છાને મારવાની તેઓ વાનો કરતા છતાં, તેઓના અંતઃકરણમાં તેઓ હજારો અને લાખો ઇચ્છાના ફણુગા ફુટતા જુએ છે. સહદેવતું માયું કાપવાનો પ્રયત્ન કરતાં જેમ બળરામે જ્યાં જ્યાં સહદેવતું રુધિર પડ્યું ત્યાં ત્યાં બીજા સેંકડો અને હજારો સહદેવ પ્રકટ થયેલા જોવા હતા, તેમ ઇચ્છાનો નાશ કરવા જતી, આ મનુષ્યો અન્ય સેંકડો અને હજારો ઇચ્છાઓ પોતાના અંતઃકરણમાં પ્રકટ થયેલી અનુભવે છે. જે ઇચ્છાને તેઓ મરેલી જાણે છે તે ઇચ્છાઓ પુનઃ પ્રસંગ પ્રાપ્ત થતાં જેમ દમયંતીના હસ્તનો સ્પર્શ થતાં મરેલાં માતૃસ્ય સજીવન થયાં હતાં, તેમ તેઓ સજીવન થયેલી અનુભવે છે. કારણ ઇચ્છા મારવી એ અસ્વાભાવિક છે. અને આવા અસ્વાભાવિક પ્રયત્નમાં ઇચ્છા ન મરતાં મનુષ્ય પોતે જ મરે છે.

*

*

*

ઇચ્છાને મારવાની અગત્ય નથી, પણ તેને યોગ્ય માર્ગમાં વાળવાની અગત્ય છે. બાળક બહુ રમતીયાળ હોય તો તેની રમવાની ઇચ્છાને રોકવાની અગત્ય નથી, પણ તેની ઇચ્છાને રમત કરતાં અન્ય વધારે સુંદર વિષય આપીને તેમાં તેને જોડવાની અગત્ય છે. જેઓ બાળકની ઇચ્છાને વધારે સુંદર વિષયો આપીને, તે રમતની ઇચ્છાના પ્રવાહને અન્ય માર્ગે વાળવાનો પ્રયત્ન ન કરતાં, તેને ધાકથી કે મારથી રોકવાનો પ્રયત્ન કરે છે, તેઓ બાળકને રમત ખોટી છે એવું કદી સમજાવી શકતા નથી. આ માર અને ધાકથી રોકેલી બાળકની રમવાની ઇચ્છા પ્રસંગ પ્રાપ્ત થતાં પુનઃ વેગથી ઉઠે છે, અથવા ચોરી છૂપીથી તે રમે છે. બાળકની રમવાની ઇચ્છાને રોકવાનો આ ઉપાય નથી જ. રમતથી અધિક સુંદર વિષયો આપવા

એ જ બાળકનું ગમતીયાળપણું બુઝાવવાનો સફળ અર્થ યથાર્થ ઉપાય છે. ઇચ્છાનો રોધ કરવાની ઇચ્છાવાળા મનુષ્યે પણ આમ જ કરવાનું છે ક્રમે ક્રમે તેને અયોગ્ય વિષયોમાથી છોડવી હિચ્ચ વિષયોમા નેડવી એટલું જ કરવાનું છે.

*

*

*

કાઈ પણ અમુક વિષય સારો છે, એવો નિશ્ચય થતાં તેની ઇચ્છા અંતરમા પ્રકટે છે અને તે પ્રાપ્ત કરવા ચોગ્ય છે, એમ જો વૃત્તિમાં દૃઢ થાય છે, તો તેને પ્રાપ્ત કરવાનો પ્રયત્ન સેવાય જ છે. વિષયની પ્રિયતા અથવા ચોગ્યતા જ્યાંસુધી દૃઢ સમજાઈ નથી હોતી ત્યાંસુધી જ તેની આતુર ઇચ્છા પ્રકટતી નથી. તમને શુદ્ધ વિચાર સેવવાની આતુર ઇચ્છા ન પ્રકટતી હોય તો તે ઇચ્છા પ્રગટ્યા વિના તમને શુદ્ધ વિચાર સેવવાનું કામ મહાસાગર તરવાળેવું કઠિન લાગે એમાં આશ્ચર્ય જેવું કંઈ જ નથી શુદ્ધ વિચાર સેવવાનું કાર્ય તમને અત્યંત કઠિન જણાવનાર અન્ય કાઈ નથી, પણ તમારી દુર્બળ ઇચ્છા છે.

*

*

*

આતુર ઇચ્છા પ્રગટાવો, અને આ શુદ્ધ વિચાર સેવવાનું કાર્ય તમને સરળ જણાશે. પુનઃ પુનઃ વિચારવડે નિશ્ચય કરો કે શુદ્ધ વિચાર સેવવાથી જ સુખની પ્રાપ્તિ થાય છે. અને જેમ ક્વામા જળ હોય છે તો જ હવાડામાં જળ આવે છે, તે જ પ્રમાણે શુદ્ધ વિચાર સેવીને તમે સુખની પ્રાપ્તિ કરી હશે તો જ તમે અન્યને તે સુખ આપી શકશો. તમારા અને જગતનાં દુઃખ ટાળવાનો આજ ઉપાય છે. અન્ય ઉપાય સેવતા હશે તો તે સર્વ ફાંફા છે. તમે સુખી નથી તો તમે અન્યને શું સુખી કરી શકશો? તમારે જ ખાવાને અન્નનો દાણો નથી ત્યાં તમે આજીવ ગામ જમાડવાને શું જોઈને કમર બાંધો છો? શુદ્ધ વિચાર સેવો, સુખનો તમારા પોતાનામાં આવિર્ભાવ કરો,

અને આ પ્રમાણે પ્રથમ શ્રીમાન થઈ સર્વત્ર સુખની લહાણી કરે.

*

*

*

ધણા મનુષ્યો એમ માનતા હોય છે કે અમોરાથી પુરુષાર્થ નહિ કરી શકાવાનું અને તે દ્વારા સુખ નહિ મેળવી શકાવાનું કારણ અન્ય કોઈ નથી, પણ અમે જે સ્થિતિમાં મૂકાયા છીએ તે એવી ખરાબ છે કે તેમાં પુરુષાર્થ કરી શકવાનો અને તે દ્વારા સુખ થવાનો સંભવ નથી. અમે જે ઘરમાં રહીએ છીએ તે એવું ખરાબ છે કે તેમાં કશા ધારેલું કશું થઈ શકે એમ નથી. જો ઘર સારી અનુકૂળતાવાળું હોય તો તેમાં અમે ધાયું કરી સુખી થઈએ. કેટલાક માને છે કે અમારી પાસે પૈસા હોય તો અમે પુરુષાર્થ કરી મોટા સિદ્ધ થઈએ. કેટલાક કહે છે કે આ સ્ત્રીપુત્રની અમારે જાંજળ ન હોય, અને તેમનું પોષણ કરવાની ચિંતા ન હોય તો ઇચ્છેલો પુરુષાર્થ કરી અમે તત્કાળ સિદ્ધ થઈએ. આ ઘરની જાંજળમાં અમે પુરુષાર્થ તે શું અમારું કરમ કરીએ! કેટલાક સાધન ન સાધવામાં પોતાના રોગો અથવા અશક્ત શરીરનો બહાના બતાવે છે. આમ વિવિધ મનુષ્યો પોતાને ઇચ્છેલું પ્રાપ્ત ન થવામાં વિવિધ કારણોને દર્શાવે છે શું આ સર્વ કારણો ખરાં છે? વિચાર કરનારને સ્પષ્ટ થશે કે તે સર્વ જ ખોટાં છે. પુરુષાર્થ ન થવામાં, અને તે દ્વારા સુખ પ્રાપ્ત ન થવામાં મનુષ્યનો પોતાનો જ દોષ છે. મનુષ્યને જે જે પ્રતિબંધક સ્થિતિઓ પ્રાપ્ત થઈ છે, તે મનુષ્યે પોતે જ પોતાનાં કર્મવડે પ્રાપ્ત કરેલી છે, તે કોઈએ તેને બળાકારથી આપેલી નથી; અને આમ હોવાથી પોતાનાં કર્મવડે પ્રાપ્ત કરેલી અયોગ્ય સ્થિતિને મનુષ્ય પોતાના જ કર્મવડે દાળવા સમર્થ છે. જેમ અયોગ્ય કર્મે તેને અયોગ્ય સ્થિતિમાં મૂક્યો છે, તેમ શુભ કર્મ તેને શુભ સ્થિતિમાં મૂકશે જ. આંધી કરીને આટલું જો ઠીક થાય તો હું આટલું કરે,

આટલી આ ઉપાધિ માટે તો હું નિર્ગતિ પ્રયત્નમાં જોડાઉં, એમ જોયવું, એ મિથ્યા આજ્ઞા, પ્રમાદ અને કર્મના નિયમોનું અજ્ઞાન સૂચવે છે. પ્રતિબંધક સ્થિતિ પ્રયત્ન કર્યા વિના એમને એમ તે શી રીતે ટળે? શું આકાશમા આપણે માટે દેવો ફરતા રાખી મૂક્યા છે, જેઓ આપણી દયા લાવી આપણી આ પ્રતિબંધક સ્થિતિ છેદી આપણને મુક્ત કરશે, અને તેથી આપણે મુક્ત થયે નિરાતે પુરુષાર્થ કરીશું?

*

*

*

આણુ કંઈ જ નથી. આપણે પોતે પ્રયત્ન નહિ કરીએ ત્યાં કુધી આપણું દુઃખ કોઈથીજ ટળી શકવાનું નથી. આપણે પ્રયત્ન કરશું તો જ આપણુ દુઃખ ટળે એમ છે શા માટે ત્યારે અનુકૂળ સ્થિતિ આવવાની વાટ જોયા કરવી? શા માટે આ ક્ષણથી જ આપણે યત્ન ન આરંભવો? આ પ્રકારની વસ્તુસ્થિતિ જાણીને જેઓ અનુકૂળતા આવવાની મિથ્યા વાટ ન જોતાં આ ક્ષણથી જ પ્રયત્નનો આરંભ કરે છે, તેઓ જ ખરા બુદ્ધિમાન છે. તેઓ જ ખરા સાધક છે, તેઓને જ સુખની ખરી આતુર ઇચ્છા છે. આ વેનાના બીજા ભયે પોતાને બુદ્ધિમાન માનતા હોય તો પણ તે બુદ્ધિહીન છે. પરમાર્થના પોતાને સાધક માનતા હોય તો પણ તેઓ પરમાર્થના બાધક છે, તેઓને સુખની ખરી આતુરતા નથી, પણ દુઃખની જ ખરી આતુરતા છે. પ્રયત્ન જ યોગ્ય અથવા અયોગ્ય સ્થિતિને આપનાર હોવાથી, સુખેચ્છક સુખને અર્થે શુભ પ્રયત્નને અનુકૂળતા ઉપર મુલતવી ન રાખતા, પ્રાપ્ત અનુકૂળતાપ્રમાણે, આ ક્ષણથી જ સેવવો, એ જ ધટે છે.

*

*

*

“પ્રયત્ન કરવામા શું અનુકૂળતા નથી જોઈતી? હાથપગ બાધી

લીધા હોય એવી પરાધીન દશામાં હાથપગ હલાવવાનો ઉપદેશ શુ યોગ્ય છે? પથારીમાંથી ઉઠીએ ત્યાંથી રાત્રે અગીયાર વાગતાં સુતા સુધી પેટ ભરવાના પ્રયત્નની લાલ્ચમાં બળતા હોઈએ, તે ચોલાયા વિના, પ્રયત્ન તે ક્યારે કરીએ? અમારે નસીબે આવાં તરીલાં તાણુવાનાં આવ્યાં છે, માટે જ કહીએ છીએ કે આ પીડામાંથી પરમેશ્વર કંઈ સારો દહાડો દેખાડે તો કહો એટલે શુભ પ્રયત્ન હું મંજૂ કરીએ !” આવાં વચનો અનેક મનુષ્યો શુભ પ્રયત્ન સેવવાનું કહેતાં બોલે છે, અને પ્રયત્ન કરવાનો પોતાને સમય જ નથી, એમ જાણી પોતાનું દુઃખનું ધુંસરું તાણ્યા કરે છે. આવાં મનુષ્યોએ સ્પષ્ટ જાણવું જોઈએ કે આવા વિચારો કરી ઉદાસ બેસી રહે પ્રયત્નનો સમય કલ્પાંતે મળવાનો નથી જ, પણ જે સ્થિતિ પ્રાપ્ત છે, તે સ્થિતિમાંથી જ થોડી થોડી અનુકૂળતા કાઢી તે અનુકૂળતામાં શુભ પ્રયત્ન સેવતાં અધિક અનુકૂળતાનો સંભવ આવે છે મહિને દશ રૂપીઆની આવકવાળો અને એટલા જ રૂપીયાના ખર્ચવાળો મનુષ્ય, ધનવાન થવા ઇચ્છતો હોય તો તેણે શું કરવું? મહિને ચાર ચાર આના ખર્ચાવવા, એ જ એનો ઉપાય છે. અને આમ થોડું થોડું દ્રવ્ય બચતાં, અધિક સંગ્રહ થવા સંભવ આવે છે. પ્રયત્ન કરવાની અનુકૂળતા વિનાના સાધકે પણ એમ જ કરવાનું છે. શૌચનો સમય, રનાનનો સમય, ભોજનનો સમય, અને એવા એવા અનેક પ્રસંગોમાં મળતી થોડી થોડી ક્ષણોનો સદુપયોગ કરવાનો છે. કાલે નહિ, પણ આજથી જ કરવાનો છે. એ સમયમાં અંતઃકરણને શુદ્ધ વિચારમાં જોડવાનું છે. અને આ અદ્ય સમયની થોડી ક્ષણોનો સદુપયોગ થતાં, પ્રયત્નમાં અધિક અનુકૂળતા મળવાનો સંભવ આવે છે. પ્રતિકૂળ સ્થિતિવાળાએ અનુકૂળ સ્થિતિ આણુવાનો આ જ ઉપાય છે. લમણે હાથ દેહ, પોતાને પ્રાપ્ત થયેલી

પ્રતિકૂળ સ્થિતિમાટે રોજીયા રડવા, એ ઉપાય નથી આશ્ચર્યજેવું
એ કે આના મનુષ્યોને આના રોજીયા રડવા માટે પાર નિનાની
અનુકૂળતા મળે છે, પરંતુ શુદ્ધ પ્રયત્ન કરનાનો સમય મળતો નથી ।

*

*

*

પ્રાણિમાન ઉપર પ્રેમ કરવો, એ એક એવું રસાયણ છે કે જે
મનના અને પરિણામે તનના સર્વ વ્યાધિઓને મટાડે છે પ્રાણિમાત્ર
ઉપર પ્રેમ ન હોનાથી જ મનના વિવિધ વિકારો ઉત્પન્ન થાય કે
અમુક મનુષ્ય આપણો અપરાધ કરે છે, ત્યારે ક્રોધ થવાનું કારણ
તેના ઉપર આપણો સાચો પ્રેમ નથી હોતો એ જ હોય કે શુદ્ધ
પ્રેમથી ગુ થાયેલ મનુષ્યને પરસ્પરના દોષો જોતા પણ ક્રોધ ઉપજતો
નથી દુષ્ટ રી, બધ વગેરે સર્વ વિકારો પણ પ્રાણિમાત્ર ઉપર પ્રેમ
ન હોનાનું પરિણામ છે અને અયોગ્ય વિકારોનું મનમાં વારંવાર
પોષણ થનાથી જ સર્વ વ્યાધિઓ ઉત્પન્ન થતા હોવાથી, પ્રાણિમાત્ર
ઉપર પ્રેમ કરનાથી અયોગ્ય વિકારો શમતા વ્યાધિમાત્ર મટવા
સંભવ આવે છે, એ સહજ સ્પષ્ટ થાય છે એવો કોઈ પણ
મનોવિકાર નથી, જે શુદ્ધ પ્રેમથી ન જમે એવો કોઈપણ વ્યાધિ
નથી કે જે શુદ્ધ પ્રેમથી ન મટે કારણ કે શુદ્ધ પ્રેમ એ ઇશ્વરનું જ
બીજું નામ છે અને જેના અંત કરણમાં ઇશ્વર પ્રગટે છે, તેને મનના
અને તનના વ્યાધિઓ રહેવા સંભવતા નથી

—

*

*

*

તમે મનના કે તનના કોઈ વ્યાધિથી પીકાતા હો, તો તેનું કારણ
શોધના વૈદ્ય કે ડોક્ટર શોધના જવાની અગત્ય નથી, અથવા તેનું
કારણ શોધના પુસ્તકોના પાના ઉઘાડવાની અગત્ય નથી
તમારા અંતરણમાં પ્રાણિમાત્ર ઉપર પ્રેમ નથી, એ જ તેનું કારણ
કે તમારામાં સર્વોત્તમાનના પ્રકૃતિ નથી, એ જ તેનું કારણ છે

પ્રાણિમાત્ર ઉપર પ્રેમ પ્રકટાવો અને તમાગ તત્ત્વ તથા મનના
વ્યાધિઓ શમી જશે

૪

૪

૪

પ્રાણિમાત્ર ઉપર પ્રેમ સર્વાત્મભાવના પ્રકટવાવિના, પ્રકટતો નથી.
મારો જોવો આત્મા છે, તેવો જ સર્વનો આત્મા છે, મારામાં જો ચૈતન્ય
વિલસે છે તે જ સર્વમાં વિલસે છે, હું જો રૂપ છું, તે જ રૂપ સર્વ
છે, આવો નિશ્ચય જોના અંતઃકરણમાં અનેક દ્રિયાગ્રથી દૃઢ થયો
હોય છે તે જ મનુષ્યમાં સર્વાત્મભાવના પ્રકટે છે અને તે જ મનુષ્ય
પ્રાણિમાત્ર ઉપર પ્રેમ કરી શકે છે. જોઓ પ્રાણિમાત્ર ઉપર પ્રેમ
કરી શકતા નથી, તેઓને પોતાના આત્મસ્વરૂપનું જ્ઞાન નથી
તેઓને પોતાના આત્મસ્વરૂપ ઉપર પ્રેમ નથી. તેઓ આત્માની,
ચૈતન્યની, બ્રહ્મની માત્ર વાતો કરનારા હોય છે ચૈતન્યને જ જો
તેઓ પરમ પ્રેમનો વિષય માનતા હોય, તો જો ચૈતન્ય પ્રાણિમાત્રમાં
વિલસી રહ્યું છે, જો ચૈતન્યનો જ આ પ્રાણિમાત્ર ચમત્કાર છે, તે
ચૈતન્યના ચમત્કારરૂપ આ પ્રાણિમાત્રનો તેઓ દ્રેષ કરે કે એકને
મોટો અને બીજાને નાનો ગણે કે બીજામાં તેઓએ એવું શું જોયું
કે જોના તેઓ તિરસ્કાર અથવા દ્રેષ કરે છે કે જોઓ બીજામાં પણ
પોતાનું ચૈતન્યસ્વરૂપ વ્યાપી રહેલું જોઈ શકતા નથી, તેઓને પોતાના
ચૈતન્યસ્વરૂપને જોવાનો અધિકાર નથી. પોતાના ચૈતન્યસ્વરૂપને
જોવાનો પ્રયત્ન કરી, તેના ઉપર નિરતિશય બકિત અથવા પ્રેમ કરવાનો
પ્રયત્ન કરી, જોઓ અન્યના ચૈતન્યસ્વરૂપનો તિરસ્કાર અથવા દ્રેષ
કરે છે, તેઓ પોતાના કાળા હાથને જમણા હાથથી કાપે છે. તેઓ
પોતાના જ ચૈતન્યસ્વરૂપનું હનન કરે છે. તેઓ પોતાના ચૈતન્યસ્વરૂપ
ઉપર પ્રેમ કરવાનો પ્રયત્ન કરી અને અન્યના ચૈતન્યનો દ્રેષ કરવાનો
પ્રયત્ન કરી ચૈતન્યના અનવધિ સ્વરૂપને પગિચિત્ત કરે છે. તેઓ

અમર્યાદાને મર્યાદાવાળું કરે છે અને આ મર્યાદાવાળા ચૈતન્યનું આ લક્ષ્યાયના ચૈતન્યનું જ્ઞાન, અમર્યાદ શ્રદ્ધાસ્વરૂપના જ્ઞાનનું નિ સીમ સુખ તેમને આપી શકતું નથી

*

*

*

ચૈતન્ય એક સ્થળે ઓછું, અને એક સ્થળે વધારે, એમ છે જ નહિ રાજાના કે રાકમાં, સાધુમાં કે પાપીમાં, બાળકમાં કે વૃદ્ધમાં, સ્ત્રીમાં કે પુરુષમાં, એક જ ચૈતન્ય પ્રવર્તે છે કાળી હાડીમાં કે ઘોળી હાડીમાં, ગતી હાડીમાં કે પીળી હાડીમાં, કાચના ફાનસમાં કે માગીના આચ્છાદનમાં એક જ દીવો પ્રકાશે છે દીપક ઉપર જેને પ્રેમ છે તેને કાળી હાડીનો કે ગતી હાડીનો પ્રકાશ ઉપર દ્વેષ કરનાર શું પ્રયોજન છે ? કાળો પ્રકાશ કે રાતો પ્રકાશ શું દીપકનો નથી ? અને કાળા પ્રકાશનો કે ગાતા પ્રકાશનો દ્વેષ કરતા શું દીપકનો દ્વેષ નથી થતો ? દીપક ઉપર શુદ્ધ પ્રેમને ધરનાર પત ગીધુ કાળી હાડીમાં દીપકને પ્રકટેલા જોઈને તેના ઉપર ઓછો પ્રેમ કરતું અથવા તેના દ્વેષ કરતું, અને ઘોળી હાડીમાં દીપકને પ્રકટેલા જોઈને તેના ઉપર અધિક પ્રેમ કરતું કદી અનુભવમાં આવ્યું છે ? ચૈતન્યના ઉપર પ્રેમવાળા, સર્વોત્તમભાવનાવાળા મહાપુરુષો પણ પાપી કે પુણ્યનાન સાધુ કે અસાધુ સર્વમાં પ્રેમને ધરે છે કોઈનો દ્વેષ કે તિન્દકાર કરતા નથી

*

*

*

ભ્રમર જેમ પુ પમાથી સુનાસને જ ગ્રહણ કરે છે, તેમ સર્વોત્તમ ભાવનાવાળા પુરુષો દુર્જનોના સંબંધમાં આવવા છતાં તેના ચૈતન્યગ્રહણને જ જુએ છે કાદવમાં ખરડાયેલા અથવા કાટથી કટાઈ ગયેલા સુવર્ણના અવકારમાં બાળક કાદવ કે કાટ જ જુએ છે, પણ સુવર્ણના જ્ઞાનવાળા પુરુષો તેમાં સોનું જ જુએ છે,

તેમ ન્યૂન જુદિવાળા મનુષ્યો દુર્ગંભોનો પ્રસંગ પડતાં તેમાં દુર્ગંભ-
 તાને જ જુએ છે, પણ ચૈતન્યમાં પ્રેમવાળા પુરુષો તેઓમાં પોતાના
 પરમ પ્રેમનો વિષય જો ચૈતન્ય તે જ જુએ છે. સારમાંથી દષ્ટિ
 સર્વદા ત્યાં ત્યાં સારને જ જુએ છે, અસારમાંથી દષ્ટિ ત્યાં ત્યાં
 સર્વદા અસારને જ જુએ છે. અસાર પદાર્થો પણ સારવાળી
 પુરુષોની દષ્ટિતે આવતાં સારવાળા થઈ જાય છે, અને સારવાળા
 પદાર્થો છતાં પણ અસારમાંથી પુરુષોની દષ્ટિતે આવતાં અસારવાળા
 થઈ જાય છે. અસાર સરખા જણાતા કાલસાના કચરા જેવા ઉદગડે
 ફેંકી દેવા જેવા પદાર્થો, સારદષ્ટિવાળા જર્મન વિદ્યાભિજ્ઞ પુરુષોને
 (Scientists) કંદોડો રૂપેના ઉત્પન્ન કરનાર વિવિધ રંગોથી ભરેલા
 જણાય છે, રસ્તામાં અથડાતા ચીંથરા ખાંડથી ભરેલાં જણાય છે
 અને દુર્ગંધમય મગ, ઉત્તમ સુગંધથી ભરેલાં જણાય છે, અને
 અસારદષ્ટિવાળા અનભિજ્ઞ મનુષ્યોને સમગ્ર સુખને આપનાર
 આર્પિતસ્વપિદાના મંથો તથા શાસ્ત્રો સ્વાર્થી બ્રાહ્મણોએ પેટ ભરવા
 માટે રચેલાં કારસ્થાનો જણાય છે. સારદષ્ટિવાળાને અસારજેવું
 કંઈ જ નથી. અસારદષ્ટિવાળાને સારજેવું કંઈ જ નથી. સર્વાત્મ-
 બાવનાવાળાને દોષવાળો કાઈ જ પ્રાણીપદાર્થ જણાતો નથી. દેહભાવ-
 નાવાળાને સર્વ પ્રાણીપદાર્થ દોષથી પરિપૂર્ણ જણાય છે. સર્વાત્મદર્શી
 સૂર્યમાં પોતાના આત્માને જોઈને સર્વપ્રતિ પ્રેમ કરે છે, દેહદર્શી
 સર્વનો દોષ કરે છે. સર્વોપર પ્રેમ કરવો. એ ચૈતન્યનું લક્ષણ છે.
 સર્વનો દોષ કરવો એ પોતાનામાં જડ ધર્મને સ્વીકારી બેઠેલા
 જડમતિ છેવનું લક્ષણ છે.

*

*

*

વ્યવહારમાં વ્યવહાર કરતી વખતે દોષવાળા મનુષ્યનો દોષ
 જોવામાં આવે છે તેવા પ્રસંગોએ દોષ ન જોવા એમ કહેવાનું તાત્પર્ય

નથી. ખાવાની થાળીમાં આહારના પદાર્થોને કે કાંકરો આવ્યો હોય
 તો તેને કાઢી ન નાખતાં ચાવી જ જવો, એવું કહેવાનો આથી
 ભાવ ગ્રહણ કરવાનો નથી. જે ગ્રહણ કરવાનું અત્રે કહેવાનો પ્રયત્ન
 થયો છે તે એ જ કે દોષને જોઈ, સર્વાત્મદષ્ટિ કરવાનો પ્રયત્ન કરનાર
 અતઃકરણમાં તપાયમાન થવાનું નથી. કાંકરો આવેલા આહારના
 પદાર્થની થાળીને, કાકરોમાત્ર જોવાથી, ક્રોધ કરી પછાડી ઉઠવાનું
 નથી. કાંકરો સાથે અન્ય ખાવા યોગ્ય આહારના પદાર્થો પર પણ દ્રેષ
 કરી તેમને લાત મારી ઉડાડી દેવાના નથી. કાકરાને કાઢવાનો માત્ર
 પ્રયત્ન કરવાનો છે. અને તે પ્રયત્ન પણ ધમપછાડા કરીને કરવાનો
 નથી. ઘણા ક્રોધી મનુષ્યો, ભોજનમાં કાંકરો આવવાથી,
 રસોષ કરનારને ગાળો દઈને તેનો તિરસ્કાર કરીને, જેમ કાંકરો
 કાઢી નાંખવાનો પ્રયત્ન કરે છે, જેમ દોષવાળા મનુષ્યોનો બારે
 તિરસ્કાર કરીને, દોષ કાઢવાનો નથી. પણ જેમ સદ્વિવેકી ભોજન
 કરનાર ભોજનમાં કાંકરો આવ્યો હોય, છતાં રસોષ કરનારને
 અપમાન ન પહોંચે, તેનું અંતઃકરણ દુઃખાય નહિ તેમ વિવેકથી
 કાઢી નાખે છે, અને પરોક્ષ રીતે તેને તેની મક્કલતનું ખાત ધાય તેમ
 કરે છે, તેવી રીતે કાઢવાનો છે. દોષવાનમાં ગુણનું ભાન કરીને, ગુણને
 જોઈને, દોષને એવી રીતે ગુણથી આચ્છાદિત કરવાનો છે કે, દોષ
 મરીને ગુણ થઈ જાય. વસ્તુતઃ દોષવાનમાં દોષ આવેલો જણાય છે,
 તે હેતુપુરઃસર આવેલો હોતો નથી. કાંઈ જાણી જોઈને રસોષમાં
 કાંકરો નાખતું નથી; અસાવધાનતાથી જ—અજ્ઞાનથી જ—આવે
 છે અને અજ્ઞાન ક્રોધને, શિક્ષાને દ્રેષને કે તિરસ્કારને, કશાને પાત્ર
 નથી. અજ્ઞાન બહુ બહુ તો કરણને પાત્ર છે. અજ્ઞાન જ્ઞાનવડે
 નિતવાનું છે; શિક્ષા કે ક્રોધથી નહિ જ, શિક્ષા અથવા ક્રોધ એ
 અજ્ઞાનરૂપી દેવતામાં ઘૂત હોમવા તુલ્ય છે. એથી અજ્ઞાન દિગુણિત

સર્વને પોતાના આત્માસમાન જાણવાથી, સર્વના ઉપર નિઃસ્ત્રીમ પ્રેમ રાખવાથી, વ્યવહાર બગાડવાની જેઓ વાતો કરે છે, તેઓનો વ્યવહાર 'સર્વના ઉપર નિઃસ્ત્રીમ પ્રેમ ન રાખવાના વર્તનથી તેઓ ધારે છે તેટલો સુધરેલો હોતો નથી. તેઓ વ્યવહારની સર્વોત્તમ ઉત્તતિને ઇચ્છનારા હોય છે, તોપણ તે ઉત્તતિમાં તેઓ પોતાની ધારણાપ્રમાણે આગળ વધ્યા હોતા નથી. આમ ન થવામાં તેઓ કારણ, કોઈ અન્ય જ કલ્પના હોય છે, પરંતુ તત્ત્વવિત્ પુરુષો જાણે છે કે તેમની ઉન્નતિ ન થવામાં અન્ય કારણો જેટલા બળવાન પ્રતિબંધ કરનારાં હોય છે તેના કરતાં, પ્રાણિમાત્રમાં પ્રેમ ન પ્રકટવાનું કારણ અત્યંત બળવાન પ્રતિબંધ કરનારું હોય છે. સર્વાત્મદષ્ટિ વ્યવહાર તથા પરમાર્થ ઉભયને સુધારે છે. પ્રાણિમાત્રને સર્વાત્મદષ્ટિવાળો પુરુષ પોતાના આત્માસમાન જાણતો હોવાથી તથા તદ્દનુસાર તેમના ઉપર પ્રેમ રાખતો હોવાથી સર્વ મનુષ્ય પણ તેના ઉપર તેવો જ પ્રેમ રાખે છે, અને તેથી કરીને તેના વ્યવહારમાં તેઓ સર્વદા સાહાય્ય કરે છે. નિર્વેર વૃત્તિવાળા તે પુરુષના સર્વ જ મિત્ર હોય છે, તેનો વ્યવહાર બગાડવાની શંકા કશા પણ આધારવિનાની છે.

ધણા મનુષ્યો પોતાને બીજા સર્વ પ્રાણી કરતાં ઉચ્ચા અધિકારવાળા, વધારે વિદ્વાન તથા વધારે સમજણવાળા માને છે અને આમ માની તેઓ સર્વને તણવત્ લેખે છે. અમે જેવું સમજીએ છીએ તેવું કોઈ જ સમજતું નથી, એવા અભિમાનથી, તેઓ જે જે મનુષ્ય આવે છે, તેમને પોતાનાથી જોઈ સમજણવાળા જાણવાનો પ્રયત્ન કરે છે. જે સિદ્ધાંતો પોતે નિશ્ચય કરેલા હોય છે, તે સિદ્ધાંતો

સમગ્રવાની જાણે જગત્મા કોઈની શક્તિ હોય જ નહિ, એવું તેઓ
 માને છે. આવા મનુષ્યો પણ સર્વાત્મદષ્ટિવાળા થઈ શકતા નથી.
 આત્મા અણુ અણુમાં વ્યાપક હોવાથી ગમે તે અંતઃકરણમાં યથાર્થ
 પ્રજ્ઞા પ્રકટ થવાનો પૂર્ણ સંભવ છે. સમદન્ટિ આત્મા અમુક વ્યક્તિ-
 ઉપર અનુગ્રહ કરે અને અમુક ઉપર ન જ કરે, એમ છે જ નહિ.
 અથવા પરમતત્ત્વને સર્વ સમાન છે. જેમ સૂર્ય કસાઈના ધરમાં
 પણ પ્રકાશ નાંખે છે, અને ત્રિકાળસંધ્યા કરનાર પવિત્ર બ્રાહ્મણના
 ધરમાં પણ પ્રકાશ નાંખે છે, તેમ પરમતત્ત્વ ગમે તે પ્રાણિના
 અંતઃકરણમાં વિલસી રહ્યું છે, અને તેથી ગમે તે અંતઃકરણમાં ગમે
 તે સ્થળે, અને ગમે તે કાળે, સામગ્રી મળી આવતાં જ્ઞાન પ્રકટવાનો
 પૂર્ણ સંભવ છે. શ્રીકૃષ્ણના નિત્ય સંબંધમાં આવનાર અર્જુનને
 જ્ઞાન થવાનો પૂર્ણ સંભવ હતો, અને આજે શ્રીકૃષ્ણના ક્ષીણાત્મનો
 જેને સંબંધ નથી એવી અન્ય વ્યક્તિઓને જ્ઞાન થવાનો સંભવ
 નથી, એવું કંઈ જ નથી. અંતઃકરણનો અધિકાર વધવાના સંભવે
 પરમકૃપાળુ પરમાત્મા સર્વને જ સર્વકાળ આપે છે, અને જેઓ
 તે સંભવેનો સ્વીકાર કરી અંતઃકરણનો અધિકાર વધારે છે, તેઓને
 જ્ઞાન ગમે તે કાળે અને ગમે તે દ્વારે હૃદયસ્થ અંતર્ધર્મી ઇશ્વર
 આપે જ છે. યથાર્થ વિચારથી જોતાં તો પરમેશ્વરની દૃષ્ટિમાં સર્વ જ
 સમાન છે, તેથી જ્ઞાન થવાનાં સાધનો સર્વને જ તેમણે સમાન રીતે
 આપ્યાં છે. આ સાધનોનો જેઓ ઉપયોગ કરે છે, તેમને જ્ઞાનનો
 પ્રબોધ કરનાર શ્રીકૃષ્ણરૂપ મહાપુરુષ, તે મારનાકના રેતીના રણજેવા
 જંગમ પ્રદેશમાં રહેતો હોય તોપણ પ્રાપ્ત થાય છે, અને જેઓ ઉપયોગ
 નથી કરતા, તેમને જ્ઞાનનો પ્રબોધ કરનાર શ્રીકૃષ્ણરૂપ મહાપુરુષ
 પ્રાપ્ત થયા હોય છે, તોપણ તેઓ જંગમતિ જ રહે છે, અને પરિણામે
 સમપનો સદુપયોગ ન સાધી યેનાર આ મનુષ્યોપાસેથી તે પ્રાપ્ત

મહાપુરુષો પણ અદ્રશ્ય થઈ જાય છે

*

તમે જ્ઞાતમા આગળ વધેલા છો એમ માની બીજાને એના નથી વધ્યા તેમનો તિરસ્કાર કરવા, તેમને તૃણવત્ લેખવા તમને શો અધિકાર છે? આખાઉપર આવેલી સેકડો ફેરીઓમાથી થોડી પાકેલી ફેરીઓને બીજી કાચી ફેરીઓનો તિરસ્કાર કરવા શું અધિકાર છે? હું પાકી અમૃત જેવી છું, અને તું ખાટી ચીચોડા જેવી છે, એમ તેનું બોલવું શું કાંઈ ઉચી બુદ્ધિને સૂચવે છે? શું પાકી ફેરી થોડા દિવસ પહેલા ખાતી ચીચોડા જેવી નહોતી? અને પેલી ખાટી ચીચોડા જેવી ફેરી શું થોડા દિવસ પછી પાકી અમૃત જેવી મધુર નથી થના? ઉત્તમ અધિકારવાળા ઉત્તમ પુરુષો! તમે આજે ઉત્તમ અધિકારમા આવ્યા છો. પણ એક સમય એવો હોતો કે ત્યારે તમે — અજ્ઞાનના કાદવમા લોટતા હતા, અને જેમને આજે તમે તૃણવત્ જેવા પામર જીવડા માનીને તિરસ્કાર કરો છો. તેઓ કેટલાક સમય પછી આજે તમે જે સ્થિતિમા છો તેની જ અથવા તેથી ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિમાં આવશે જ. તમારું જીવન સ્થિતિમા કે ઉચી અધિકારમા આવવું ત્યારે જ સાર્યક છે, કે તે ઉચી અધિકાર ઉપરથી તમે તમારા પૂર્વના નીચા અધિકારનું સ્મરણ કરી નીચા અધિકારવાળાનો તિરસ્કાર કે દ્વેષ ન કરો ત્યારે ઉચી અધિકારમા આવી તમે નીચા અધિકારનાળાને તુચ્છકારી કાઢી તમારા ઉચી અધિકારને વધારે ઉચો થતો અટકાવો છો. પ્રાણિમાત્ર ઉપર રનેહ કરો જેને તમે પાપી ગણો છો. તે પાપી નથી તેના ઉપર માત્ર અજ્ઞાનનું આવરણ છે. અજ્ઞાનનું આવરણ દૂર થતા તે અને તમે ભિન્ન નથી વાદળાની તમે તેજસ્વી બાનુ પ્રકાશે છે. ગમ્બીરી તમે પ્રકાશિત અગ્નિ ઝગઝગે છે. વાદળોને જોઈ, વાદળામા દેકાઈ ગયા

સૂર્યનો, રાખને ભેધ રાખમાં છૂપાઈ રહેલા અગ્નિનો તિરસ્કાર ન કરો. એક જ વસ્તુની આ ચડતી ઉતરતી કળા છે. એક જ પરમતત્ત્વનો આ ચડતો ઉતરતો વિવર્ત છે. વિવર્તનો બાધ કરી પરમતત્ત્વ જુઓ, અને સર્વાત્મભાવના કરી યથાર્થ તત્ત્વદર્શી થાઓ.

*

*

*

તમે આજે પૂર્ણ છો. ભવિષ્યમાં તમે ગમે તેવી ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિને પ્રાપ્ત થવાના હો,—છેદ થવાના હો, અન્ના થવાના હો, વિષ્ણુ થવાના હો, શ્વર થવાના હો કે સાક્ષાત્ મહેશ્વર થવાના હો—પણ તે સ્થિતિમાં આજે તમે છો જ. વસ્તુતઃ જેવા તમે હો નહિ, તેવા થવાનો તમને ત્રિકાલ સંભવ નથી. જે તમે છો, તેવા જ તમને થવાનો સંભવ છે. આજે તમે પૂર્ણ છો, આજે તમારામાં સર્વ પ્રકારનાં સામર્થ્ય રહેલાં છે, આજે તમે સર્વશક્તિમાન અને સર્વ જી મશ્વર સ્વરૂપ છો, તેવા જ ભવિષ્યમાં તે તે સર્વ સામર્થ્ય તમારામાં પ્રકટ થયેલા અનુભવવાનો તમને પૂર્ણ સંભવ છે. અસત્તામાંથી સત્ પદાર્થ ઉપલબ્ધ થવો સંભવતો નથી, અને સત્તામાંથી અચત્ પદાર્થ પ્રગટતો નથી. તમે પૂર્ણ ન હો તો તમને પોતાને પૂર્ણ અનુભવવાનો પ્રસંગ આવવાનો સંભવ જ નથી. તમે વસ્તુતઃ અપૂર્ણ હો તો એવું કાઈ પણ સામર્થ્ય નથી કે જે તમને પૂર્ણ કરી શકે. ખાંચ અને ચારનો સરવાળો નવ જ થાય. ખાંચ અને ચારનો સરવાળો દશ કરે, એવી કાંઈ સત્તા વિશ્વમાં છે જ નહિ. વસ્તુતઃ અપૂર્ણ વસ્તુ પૂર્ણ થઈ શકતી જ નથી. પૂર્ણ જ પોતાની પૂર્ણતાનો અનુભવ કરે છે. તમે પૂર્ણ છો, આ ક્ષણે છો, પૂર્વે હતા, અને હવે પછી પણ છો, માટેજ તમે જ તમે પોતાના પૂર્ણપણાને અનુભવી શકવા યોગ્ય છો. આજે તમે તમારામાં જેટલા સામર્થ્યની, જેટલા જ્ઞાનની, જેટલા ઐશ્વર્યની પ્રતીતિ કરો છો, તે સર્વ પૂર્વે તમારામાં હતું અને હવે પછી પણ

જેટલા જેટલા સામર્થ્યજ્ઞાનાદિની તમારામાં પ્રતીતિ કરશે, તે પણ પૂર્વે હતું અને આજે પણ છે. તમે સર્વદા પૂર્ણ છો.

*

*

*

ત્યારે શું આપણા જ્ઞાનમાં, આપણા બળમાં, આપણા અનુભવમાં પ્રતિદિન આપણે વૃદ્ધિ થતી નેહાએ છીએ, એ ખોટું છે? એ વર્ષનું આપણું વય હતું ત્યારે આપણે જેટલું જાણતા હતા તેના કરતાં પચીસ વર્ષના વયે વધારે જાણતા થયા હતા, અને પચીસ વર્ષના વયે જેટલું જાણતા હતા, તેના કરતાં આજે ૪૦ વર્ષના વયે વધારે જાણીએ છીએ, એ શું ખોટું છે? જો વૃદ્ધિ ન થતી હોય તો આ પ્રકારનો અનુભવ શી રીતે સંભવે? આ પ્રકારની શકા તમને થાય છે નીચેના દૃષ્ટાંતથી તેનું સમાધાન તમને સહજ થશે. આપણા ધરમાં અનર્ગળ દ્રવ્ય દારૂનું હોય, પણ તેમાંથી આપણે રોજ ચાર આના કાઢીએ તો ચાર આના જેટલો જ આપણે ઉપભોગ કરી શકીએ છીએ. નિત્ય દશ રૂપૈયા કાઢીએ તો તેટલા દ્રવ્યવડે પ્રાપ્ત થતા વ્યાવહારિક સુખો આપણે ભોગવી શકીએ છીએ. નિત્ય હજાર કાઢીએ, લાક્ષ કાઢીએ, કે કોટી કાઢીએ તો આપણે મહા નૃપતિથી પણ અધિક વૈભવોનો અનુભવ કરી શકીએ છીએ નિત્ય ચાર આનાં કાઢતા હતા ત્યારે પણ આપણી પાસે અનર્ગળ દ્રવ્ય હતું, અને નિત્યના કોટી રૂપૈયા કાઢતા લાગ્યા ત્યારે પણ તેટલું જ હતું. આપણા દ્રવ્યના ભંડારમાં, પૂર્વે કે પછી કોઈ પણ સમયે ન્યૂનતા અથવા વૃદ્ધિ હતી જ નહિ તે દ્રવ્યકોશ તો અનર્ગળ અને અનર્ગળ-રૂપે સર્વદા આપણી પાસે સ્થિત હતો જ પણ તેને ભંડારમાંથી કાઢવાની આપણા પ્રયત્નની ન્યૂનતા એ જ આપણી, બહાર અનુભવમાં આવતી નિર્ધનતાનો હેતુ હતો જે પ્રમાણમાં આપણે ભંડારમાંથી દ્રવ્ય બહાર કાઢતા ગયા તે પ્રમાણમાં આપણે આપણા

શ્રીમાન્પણનો અનુભવ કરતા ગયા. આ જ પ્રમાણે જ્યારે આપણે જડ પદાર્થોમાં હતા ત્યારે પણ સ્વરૂપતઃ આપણે પૂર્ણ હતા, જે સમયે વનસ્પતિમાં આપણે હતા ત્યારે પણ વસ્તુતઃ આપણે પૂર્ણ હતા, જે સમયે પશુયોનિમાં આપણે પશુત્વનો અનુભવ કરતા હતા ત્યારે પણ આપણે પૂર્ણ જ હતા, અને આજે આ મનુષ્યશરીરમાં મનુષ્યરૂપે શોભીએ છીએ ત્યારે પણ, ભવિષ્યમાં દેવશરીરમાં દેવરૂપે શોભીશું ત્યારે પણ, પરિણામમાં સખલ બ્રહ્મમાં સખલ બ્રહ્મસ્વરૂપે સર્વશ્રેય તથા સર્વશક્તિમાન સ્વરૂપે વિરાજીશું ત્યારે પણ, અને સર્વની પરાવધિએ દશેદિશાએ ત્વનવધિપણે સ્થિત પરમતત્ત્વમાં અમેદરૂપે સ્થિતિ થઇશું ત્યારે પણ આપણે પૂર્ણ જ હોઇશું. આપણું પૂર્ણત્વ કોઇ કાલે ન્યૂનાધિકપણને પ્રાપ્ત થતું નથી.

*

*

*

વસ્તુતઃ મનુષ્ય પૂર્ણ છતાં પોતાનું માપ નેટલા પ્રમાણમાં તે કરે છે, તેટલા પ્રમાણમાં જ તે પોતાને યથેક્ષા અનુભવે છે. પોતાની કુવામાંથી લોટી ફાંસનારને લોટી નેટલું જ પાણી મળે છે, ઘડો ફાંસનારને ઘડા નેટલું મળે છે, કોશ બેડનારને કોશ નેટલું મળે છે, અને વરાળયંત્રના જળરૂપ પાંપ તેમાં મૂકી દેનારને હળારો વીંધા જમીનને પાત્રા નેટલું જળ મળે છે. પાણીને અમુકને વધારે આપવું, કે અમુકને ઓછું આપવું એવું છે જ નહિ. પાણી કાઢનાર પોતાના પ્રયત્નના પ્રમાણમાં જ ન્યૂનાધિક જળ મેળવે છે. પોતાના સ્વરૂપને પૂર્ણ જાણી જેઓ તેની પૂર્ણતા અનુભવવાનો પ્રયત્ન સેવે છે, તેઓ પૂર્ણતાને જ અનુભવે છે, અને જેઓ પોતાના સ્વરૂપને અપૂર્ણ જાણે છે, તેઓનો પ્રયત્ન પણ અપૂર્ણ સ્થિતિને અર્થે જ થતો હોવાથી તેઓ અપૂર્ણ રહે છે. આમ હોવાથી જેઓ પોતાને દોષવાળા જાણી વૃથા પરિતાપને સેવે છે, તેઓ દોષવાળા રહીને તેમને પોતાના દોષો

ટાળવાનો સંભવ આવતો નથી, અને જેઓ પોતાના નિર્દોષ સ્વરૂપના ચિંતનવડે, પોતાનું અહં તે નિર્દોષ સ્વરૂપમાં જ નિરંતર જોડતા રહે છે, તેઓ અલ્પ સમયમાં પોતાને શુદ્ધ નિર્દોષ સ્વરૂપે અનુભવે છે; અને આથી જ સત્શાસ્ત્રમાં કહ્યું છે કે એક ક્ષણવાર પોતાના શુદ્ધ નિર્દોષ અલ્પસ્વરૂપની ભાવના, એ પાતકોના કુંભરોના કુંગરોને પણ, ધાસની ગંજીની પેઠે એક ક્ષણમાં ભસ્મીભૂત કરે છે. કરોડો યમથી, કરોડો કર્મથી, કરોડો દાનથી શાસ્ત્ર મુક્તિ સ્વીકારતું નથી. પણ પોતાના પૂર્ણ સ્વરૂપના યથાર્થ જ્ઞાનથી જ મુક્તિ સ્વીકારે છે.

*

*

*

જેમ કૂવામાં ધડો નાંખ્યા વિના તેમાંથી જળ આવવાનો સંભવ આવતો નથી, તેમ આપણા પૂર્ણ સ્વરૂપમાં વૃત્તિને વારંવાર જોડીને તેની પૂર્ણતાને આપણા અંતર્બાહ્ય પ્રકટ રાખવાને પ્રયત્ન સેવ્યા વિના પૂર્ણ થવાનો સંભવ આવતો નથી. ધડને કૂવામાં નાંખી તેને જળમાં કુખાડે તો જ તેમાં જળ આવે છે, પણ તેને પાણીઉપર હલાવ્યા કરે, અથવા તેને કૂવામાં નાંખેજ નહિ તો તેમાં જળ ભરાતું નથી, તેમ આપણા પૂર્ણ સ્વરૂપમાં આપણા અહં અભિમાનને કુખાડ્યા વિના, તેમાં તન્મય થયા વિના, તદ્દર્શ જ આપણે છીએ, એવો અભ્યાસ સેવ્યા વિના, ઉપર ઉપરથી સ્વરૂપની વાતો કરવાથી, સ્વરૂપાકાર થવાતું નથી. જીવતત્વના કાંઠાઉપરથી સ્વરૂપામૃતના કૂંપમાં પડ્યા વિના, સ્વરૂપામૃતનો સ્વાદ શી રીતે આવે ? પરંતુ અસંખ્ય મનુષ્યો, આ જીવતત્વના કાંઠા ઉપર ઉભા રહી, સ્વરૂપામૃતના કૂંપમાં માત્ર દષ્ટિ નાંખી, સ્વરૂપામૃતનું પાન કરવા ઇચ્છે છે. તેઓ પોતાના જીવતત્વનું એક ક્ષણવાર વિસ્મરણ કરતા નથી. તેઓ પોતાને નિરંતર દોષવાળા તથા અપૂર્ણ જોયા કરે છે. તૃપ્તિ અત્યંત પીડાયેલા તેઓ કૂંપમાં દષ્ટિ નાંખે છે, પરંતુ તેમાં

યાદોમ કરી અંપલાવતા નથી. પોતાના પૂર્ણ સ્વરૂપને, પોતાના
 અંતરૂપને અધિકારવિના જોવું, અધિકારવિના તેમાં અભિન્ન થવા
 પ્રયત્ન એવો, એને તેઓ પાપ માને છે. એમ કહેવાથી તેઓ
 છે તે સ્થિતિમાંથી પંચ અધમ સ્થિતિમાં આવશે, એવી ભીતિ ધરે છે.
 ‘હું પૂર્ણ શુદ્ધ બ્રહ્મસ્વરૂપ છું’, એમ જોલતાં અને માનતાં તેમનું
 સર્વોગ બધથી મુજ્જે છે. આમ જોલવાથી, અને આવી ભાવના
 કરવાથી ઈશ્વર । મહા અપરાધ થતો હોય એમ તેઓ લેખે છે./

*

*

*

કોઈ મહાનૃપતિના બાળકને દુષ્ટ લોકો વનમાં પડેડી, ઠાંઈ
 ચોરના બાળક ભેગો ઉછેરી ચોર બનાવે, અને પછી ટેલકાક કાળે
 ચોર થયેલો તે બાળક, કોઈ દયાળુ મહાત્માના ઉપદેશથી પોતાના
 નૃપતિપણાના જ્ઞાનને પામી મોતાના નૃપતિપણાનું સ્મરણ કરે,
 અથવા હું નૃપતિ છું એમ જોલે, તો શું તેના પિતા નૃપતિને તેણે
 મહા અપરાધ કયો, એમ લેખાશે? અને દુષ્ટ લોકોના ભેગો રહેતાં
 છતાં પણ, શરીરે હુટારાનાં વસ્ત્ર ધારણ કરવા છતાં પણ અને
 નૃપતિના ઐશ્વર્યના અંશ પણ પ્રાપ્ત ન છતાં પણ નિરંતર પોતાના
 મૂળસ્વરૂપનું ચિંતન કરી ‘હું નૃપતિ’ છું, એમ વદ્યા કરે તો તે વાત
 જાણી તેનો પિતા શું તેને શિક્ષા કરશે? જ્યારે મનુષ્યનાં લક્ષણવાળા
 નૃપતિ પણ પોતાના બાળકને આવા બ્યવહારથી શિક્ષા કરતા
 નથી, પણ ઉલટા પ્રસન્ન થઈ, તેને આ પ્રકારના ચિંતનથી લોગ
 આવ્યે દુષ્ટોમાંથી ભાગી આવવાના સંભવને સ્વીકારે છે તો
 પરમકૃપાળુ ઈશ્વર પોતાના અંશશૂત અને સ્વરૂપશૂત મનુષ્યને
 શ્રવત્વમાં રહ્યા છતાં પણ પોતાના શુદ્ધ સ્વરૂપનું ચિંતન કરતો જોઈ
 શિક્ષાપાત્ર ગણે એ કુવળ અસંભવિત છે. વસ્તુતઃ ‘હું શ્રવ છું,
 હું અપૂર્ણ છું, હું પાપી છું, હું દોષવાળો છું,’ એમ વદવું, અને

તે તે દોષોમા પોતાનો ઓતપ્રોત અનુભવ કરવો, એ ઈશ્વરનો મોટામા મોટો અપરાધ છે, અને 'હું બ્રહ્મ છું, હું પૂર્ણ છું, હું પૂર્ણ સ્વરૂપ છું હું નિર્દોષ શુદ્ધ નિર્નિકાર છું,' એમ વદવું, અને બ્રહ્મ વના તે તે લક્ષણોમા પોતાનો ઓતપ્રોત અનુભવ કરવો, એ ઈશ્વરની મોટામા મોટી મ્તુતિ છે જહ પ્રહ્માસ્મિ એ વેદના મહાનાક્યના અર્થમા તન્મય થઇ જવું, એથી ઈશ્વરની મોટામા મોટી મ્તુતિ કાઇ છેજ નહિ

*

*

*

જ્યારે મનુષ્ય પોતાના પૂર્ણ સ્વરૂપની વાર નાર જાનના કરે છે, અને તેમા તન્મય થવાનો પ્રયત્ન મેવે છે, ત્યારે તે ક્રમે ક્રમે પોતાના પૂર્ણપણાનો અનુભવ કરે છે પોતાના અપૂર્ણપણાને વાર વાર જોવું અને તેનું જ ચિંતન કર્યા કરવું, એ જીવત્વન સંસ્કારને દૂર કરવાનું સાધન છે, અને જીવત્વનો પોતાને અનુભવ થવા છતાં પણ તે અનુભવની ઉપેક્ષા કરી પોતાના પૂર્ણપણાનું જ વાર વાર ચિંતન કરવું, અને તેનું જાન હૃદયમા નિરંતર જાગત રાખવાનો પ્રયત્ન સેવવો એ પોતાના મૂળ સ્વરૂપે પ્રાપ્ત થવાનું સાધન છે સાધનની અવસ્થાજ દર્શાવે છે કે સાધકને સાધ્ય વસ્તુની પ્રાપ્તિ થઇ નથી સાધ્ય વસ્તુની પ્રાપ્તિ થયા પછી સાધન કરવું રહેતું નથી સાધ્ય વસ્તુની અપ્રાપ્તિ હોય છે, ત્યાં મુધીજ સાધન ચલાવવું હોય છે અને આમ હોવાથી જીવત્વ ધર્મનું પોતાનામા જાન કરનાર અભિમાનીનેજ પોતાના પૂર્ણત્વની ભાવના કરવાની હોય છે જીવધર્મને જાળગનારને 'હું પૂર્ણ બ્રહ્મસ્વરૂપ છું' એમ મોતવાનું ગ્હેતું જ નથી આથી જીવત્વ ધર્મવાળા સર્વને પોતાના જીવધર્મની ઉપેક્ષા કરવાનો અને પૂર્ણ સ્વરૂપનું ચિંતન કરવાનો પૂર્ણ અધિકાર છે પૂર્ણ સ્વરૂપની ભાવના

કગ્વાનો અનધિકાર કાઢને છે એમ નથી.

*

*

*

તમે સાધનસંપન્ન થયા નથી, તમારા મળવિશેષ નિવૃત્ત થયા નથી, એમ કહી કાઢ તમને તમારા પૂર્ણ સ્વરૂપની ભાવના કરતા રોકે તો તેથી ભય પામી રોકાતા નહિ. પૂર્ણ સ્વરૂપથી ભડકાને વેગળા નાસવાથી અધિકાર આવતો નથી, પણ પૂર્ણસ્વરૂપપ્રતિ ક્રમમાં ભરવાથી અધિકાર આવે છે. સાધનમાત્રનું મૂળ જે સ્વરૂપચિંતન તેને કર્યાવિના અધિકાર શી રીતે આવે? હજારો પાપ કગ્નાર મનુષ્ય સત્સમાગમ ન કરે, તો તેની મતિ શુદ્ધ થવાનો શી રીતે સંભવ આવે? 'તે' હજારો પાપ કર્યા છે, માટે તેને સંપુરણપામે આવવાનો અધિકાર નથી' એમ કહી પાપી મનુષ્યને સત્પુરુષપાસે આવેતો જોયો ખાળે છે, તેઓ તે પાપી મનુષ્યની મતિને નિર્મળ થવાના સર્વ સંભવો નષ્ટ કરી નાંખે છે. સ્વસ્વરૂપના પ્રતિ વળવું, સ્વસ્વરૂપનું ચિંતન કરવું, એ મોટામાં મોટો સત્સમાગમ છે. એ સત્સમાગમમાં જવાને ઇચ્છનાર મનુષ્યોની વચમાં જોયો અનધિકારના ભયની મોટી બીંતો ચાલી દે છે, તેઓ તે મનુષ્યોને અધિકારી થવાના સંભવો પર જ યોધાડ ખઙ્ગ વાપરે છે.

*

*

*

મળ અને વિશેષની અધિકૃતાએ કરીને 'અનધિકારિમાં ગણાઈ ગયેલા મનુષ્યોને મળ અને વિશેષને ટાળનાર સર્વોત્તમ કર્મ' તથા સર્વોત્તમ ભક્તિ, પોતાના પૂર્ણ સ્વરૂપનું ચિંતન, એ વિના અન્ય કાંઈ નથી. સાત્ત્વપ્રતિપાદિત નિત્ય કર્મો પણ જે સ્વસ્વરૂપની લક્ષણ કસવનાર નથી હોતાં, અને તે તે કર્મ કરનારની વૃત્તિ કર્મ કરતા સ્વસ્વરૂપસાથે અદ્ય અંશે પણ સંબંધવાળી નથી થતી તો તે કર્મો, જેમ આધુનિક બ્રાહ્મણોના મોટા ભાગને સંધ્યાદિ કર્મો જળ

હિજાબના તથા નાક પચ્ચવારૂપ ચક્ર ગદ્યા છે, તેવા ચક્ર રહે છે
 તે જ પ્રમાણે નિક્ષેપને ટાળનારી ભક્તિ પણ ભક્તિના રહસ્યપૂર્વક
 અતર્યામી ઈશ્વરતત્ત્વના મળ ધવાળી નથી હોતી, તો હાલ જેમ
 ડાકોગ્વગેરે તીર્થોમા એકલા થતા ભગતોના મોટા ઝુડોમા માળાનગેરે
 માલ વેચ ધાગ્યુ કરનામા તથા ભજનને નામે નકામા બગડા
 પાડવામા જ આવીને અટકી છે, તે પ્રમાણે મિથ્યા આડ મગ્ધ ચર્મ
 રહે છે યથાર્થ કર્મ અને યથાર્થ ભક્તિ, એ સ્વસ્વરૂપના ચિંતનથી
 ભિન્ન નથી એ સ્વસ્વરૂપનું ચિંતન જ છે જેઓ અસ્વરૂપના
 ચિંતનમા, સ્વસ્વરૂપની ભાવનામા નમસ્ક રહે છે, તેઓને, કર્મ
 નિપાસના અને જ્ઞાન એ ત્રિપુટીનો એકે કાળે સાથે અભ્યાસ
 સધાય છે

~

*

અસ્વરૂપનું, પોતાના પૃથ્વિ સ્વરૂપનું ચિંતન કરતા, ભય
 ધરનાનું પ્રયોજન નથી અધિકાર નથી, એવું માનવાનું પણ
 પ્રયોજન નથી મન અને નિક્ષેપથી ભરેલા તમારા અંત કરમુમા
 સ્વસ્વરૂપને ચિંતિ દરવાનો અધિકાર છે અને તેનું ચિંતન કરવાનો
 તમને અધિકાર નથી, એ કેટલું હાસ્યજનક છે! કાગડાના શરીરમા,
 પશુઓના શરીરમા, સ્વસ્વરૂપનું ચિંતન કરવાના અધિકાર આની
 સુધ્યા છે. અને તમાગ, દેવને પણ દુર્લભ મનુષ્યશરીરમા અધિકાર
 નથી, એ વાત કેવન અસંભવિત છે તમે મહા પાપી હશે, પણ
 જે તમને સ્વરૂપચિંતન કરવાની ઇચ્છા પ્રકટે તો પ્રિયતમ! તમે
 સ્વરૂપચિંતનના અધિકારી છો. સ્વરૂપચિંતનની ઇચ્છા પ્રકટથે,
 અધિકારની વાટ જોશો નહિ, અને ઇચ્છા ન પ્રકટે, તો પણ ઇચ્છા
 પ્રકટાવવાની વાટ જોશો નહિ સુખની ઇચ્છા તો તમને પ્રકટે છે
 કેની ? એ જ ઇચ્છા તમને સ્વરૂપચિંતનના અધિકારી કરે છે તમે

પૂર્ણ છો. તમારા પૂર્ણ સ્વરૂપને ચિંતો, અને પૂર્ણતાને અનુભવો.

*

*

*

જેમ તડકાની ઇચ્છાથી મનુષ્ય, તડકામાં જઈને ઉભો રહે છે કે તત્કાળ તેના પ્રતિ જીવનને આપનારાં સૂર્યનાં કિરણો વહેવા માટે છે, તે જ પ્રમાણે પૂર્ણતાનો અનુભવ કરવાની ઇચ્છાથી મનુષ્ય જ્યારે પોતાના પૂર્ણ સ્વરૂપનું ચિંતન કરે છે કે તત્કાળ પૂર્ણતાના ધર્મો તેનામાં સ્ફુટ થવાનો પ્રારંભ થાય છે. પરંતુ જેમ ટાઢથી ઠરી ગયેલો મનુષ્ય ટાઢને ઉડાવવા માટે સૂર્યના તડકામાં એક ક્ષણ ઉભો રહે છે તો તેની ટાઢ ઉડતી નથી, પણ દીર્ઘ સમય ઉભા રહેવાથી જ ટાઢ ક્રમે ક્રમે જાય છે, તેમ પૂર્ણતાના ધર્મોનું પોતાનામાં પૂર્ણપણે જ્ઞાન થવાને માટે મનુષ્યે અલ્પ સમય પૂર્ણ સ્વરૂપનું ચિંતન કરવાનું નથી, પણ નિરંતરપણાથી દીર્ઘ સમય તેનું ચિંતન કરવાનું છે. વળી જેમ ટાઢથી ઠરી ગયેલો મનુષ્ય પા કક્ષાક તડકે ઉભો રહે, અને પા કક્ષાક ઠંડા જળમાં સ્નાન કરી આવે, વળી પાછો તડકે ઉભો રહે અને પાછો વળી ઠંડા જળમાં કુબકી મારી આવે, તો તેની ટાઢ ઉડવાનો સંભવ આવતો નથી, તેમ પ્રાતઃકાળે સ્નાન કરીને થોડો સમય મનુષ્ય પોતાના પૂર્ણ સ્વરૂપનું ચિંતન કરે અને પછી આખો દિવસ પોતાને અપૂર્ણ અને દુઃખી માન્યા કરે તો તેથી તેને પોતાની પૂર્ણતા અનુભવવાનો સત્વર સંભવ આવતો નથી. જો સત્વર પૂર્ણતાનો અનુભવ તમારે કરવો હોય તો જાગૃત્તમાં કે સ્વપ્નમાં, વ્યવહાર કરતા કે નિવૃત્તિ સેવતાં, સર્વ સમયમાં તમારા પૂર્ણ સ્વરૂપનું વિસ્મરણ કરશો નહિ. સ્વસ્વરૂપનું અખંડ ચિંતન, ગમે તે મનુષ્યને પણ અલ્પ સમયમાં સ્વસ્વરૂપાકાર કરે છે.

*

*

*

વિવિધ વ્યવહારિક ક્રિયાઓમાં તમારા પૂર્ણ સ્વરૂપની લાવના

તમારા અંતઃકરણમાં જાગત નથી રહેતી માટે કંઈજ ફળ નહિ મળે, એવી શંકાથી આ સર્વોપરિ સાધનથી નિવૃત્ત થશે નહિ, દિવસના અષ્ટ પ્રહરમાં એક ક્ષણ પણ આ ભાવના સેવાય તો અવશ્ય સેવતે. સ્વસ્વરૂપની ભાવના એ સિંહનું બાળક છે. તે એક ક્ષણનું નાનું બાળક હશે તો પણ એક એક ક્ષણવડે મોટું થતાં, કાળે કરીને બકરીઓના સૈન્ય જેવી તમારી અમુખ્ય અયોગ્ય ભાવનાઓનો તે લય કરી નાંખશે. તેથી એકાંત સ્થલમાં જાઓ, અથવા જ્યાં બેઠા હો ત્યાં નેત્ર મીંચો, હૃદયમાં ઉંડા ઉતરો, બાહ્ય દૃશ્ય વિચાર પરિત્યજો, સ્થિર થાઓ, અને ‘હુ હુ’ એવું ભાન જ્યાં થાય છે, તે સ્થળે, તમારા અપૂર્ણપણાના ભાનનો બાધ કરી, ‘હુ પૂર્ણ ચિત્તિસ્વરૂપ છું’ ‘હુ’ સતચિત્તઆનંદસ્વરૂપ છું’ એ ભાનને, અર્થમાં તન્મય થઈ સ્પષ્ટ અનુભવો.

*

તમારા બારણામાં અથવા અગારીમાં કોઈ સમયે થોડા દાણા વેરાયા હોય છે, તો શું તમે નથી અનુભવ કર્યો કે તેના તરફ ડાડીઓ, ખીસકોલીઓ, ચકલીઓ, વગેરે આકર્ષાઈ આવે છે? દાણાને બદલે સાકર, ગોળ કે એવી કોઈ ગળપણવાળી વસ્તુ વેરાઈ હોય છે, ત્યારે મેંકડો માખીઓ તે સ્થળે આકર્ષાઈ આવી બહુબહુ કગતી શું તમારા જોવામાં નથી આવી? તેજ પ્રમાણે, તમારા બારણાઆગળ કોઈ જ્ઞાતિભોજન થયું હોય છે, તો ઢાગડા અને સમડીઓ તેના તરફ આકર્ષાઈ આવેલી તમારા અનુભવમાં નથી આવી દેખી જ્યાં મરેલું કૂતરું, બિલાડું કે ગધેડું પડ્યું હોય છે ત્યાં બીધનાં ટોળેટોળાં એકઠાં થયેલાં શું તમારા જોવામાં નથી આવ્યાં? બહાર જગતમાં જે પ્રકારે બને છે, તેજ પ્રકારે આપણા આ આંતર જગતમાં અર્થાત્ હૃદયમાં બને છે. તમારા

હૃદયરૂપી આંગણમાં જેવા જેવા વિચારને તમે પ્રસારે છે, તે વિચારોને અનુકૂળજ વિચારો આ બહારના વાતાવરણમાંથી આકર્ષાઈ આવી ત્યાં એકઠા થાય છે. સમગ્ર વાતાવરણ વિચારનાં આંદોલનોથી સભર ભરેલું છે. જેમ તેમાં અસંખ્ય શુદ્ધ વિચારોનાં આંદોલનો પ્રવર્તે છે, તેમ તેમાં અસંખ્ય અશુદ્ધ વિચારોનાં આંદોલનો પણ પ્રવર્તે છે; અને આ આંદોલનો, આપણે જ્યારે આપણા અંતઃકરણમાંથી કોઈ વિચાર પ્રવર્તીતીએ છીએ ત્યારે આપણા તરફ આકર્ષાઈ આવે છે. જે સમયે આપણે શુદ્ધ વિચારને સેવતા હોઈએ છીએ તે સમયે આપણા વિચારના બલના પ્રમાણમાં, વાતાવરણમાં રહેલા શુદ્ધ વિચારો આપણા પ્રતિ આકર્ષાઈ આવે છે. જે સમયે આપણે અશુદ્ધ વિચાર કરતા હોઈએ છીએ તે સમયે, તે અશુદ્ધ વિચારના બલના પ્રમાણમાં વાતાવરણમાં રહેલા અશુદ્ધ વિચારો આપણા પ્રતિ આકર્ષાઈ આવે છે. વિચાર કરવાની શક્તિના પ્રમાણમાંજ મનુષ્ય પોતાના તરફ વાતાવરણમાંથી વિચારોને આકર્ષે છે. જેમ નાનાં ફેફસાંવાળું બાળક પોતાનાં ફેફસાંના પ્રમાણમાં વાતાવરણમાંથી થોડા વાયુને શ્વાસમાં ગ્રહણ કરી શકે છે, અને મોટા ફેફસાંવાળો મોટો માણસ પોતાનાં મોટા ફેફસાંના પ્રમાણમાં વધારે વાયુને પોતાના શ્વાસમાં ગ્રહણ કરી શકે છે, તેમ ન્યૂન વેગવાળા વિચારને કરી શકનાર મનુષ્ય, વાતાવરણમાંથી ન્યૂન બળવાળાં વિચારોનાં આંદોલનોને પોતાના તરફ આકર્ષી શકે છે, અને પ્રબળ વેગવાળા વિચારને કરી શકનાર મનુષ્ય, હિત્ર બળવાળાં વિચારોનાં આંદોલનોને પોતાના તરફ આકર્ષી શકે છે.

* * *

* * *

*

જે પ્રકારના વિચાર મનુષ્ય સેવે છે, તેવાજ વિચાર તે પોતાના તરફ આકર્ષે છે. દુષ્ટ સ્વભાવવાળો તામસી મનુષ્ય ક્રોધના, ઈર્ષ્યાના,

અસૂયાના, અને એવાજ ખીજ દુષ્ટ વિચારોને પોતાના પ્રતિ
આકર્ષે છે. મુશીબ સ્વભાવનો સાત્વિક મનુષ્ય ક્ષમાના, નિર્વેર
બુદ્ધિના, આત્મલાવનાના, પ્રસન્નતાના અને એવાજ ખીજ સાત્વિક
વિચારોને પોતાના પ્રતિ આકર્ષે છે.

*

*

*

પ્રત્યેક મનુષ્યમા વિચારદ્વારા આ પ્રમાણે આકર્ષવાની શક્તિ
રહેલી હોવાથી પ્રત્યેક મનુષ્યના અંતઃકરણમાં શ્રીકૃષ્ણ વસી રહેલા
છે, એ સિદ્ધ થાય છે. શ્રીકૃષ્ણ શબ્દમાં કપ્ ધાતુનો અર્થ આકર્ષણ
કરવું, એવો થાય છે. અને આ આકર્ષક ધર્મ પ્રત્યેક
પ્રાણીપદાર્થમાં રહેલો હોવાથી પ્રત્યેક પ્રાણી-પદાર્થમાં
અંતર્યામી શ્રીકૃષ્ણ પરમાત્મા નિવસે છે, એ શાસ્ત્રપ્રતિપાદિત
સિદ્ધાંત કેવળ સત્ય છે. શ્રીકૃષ્ણે પોતે પણ કહ્યું છે કે ‘સર્વ
જંતુઓના હૃદય દેશમાં, હું અર્જુન! હું સ્થિત છું’. શ્રુતિ પણ
एको देवः सर्व भूतेषु गूढः એક દેવ સર્વ ભૂતમાં નિગૂઢ છે, એ
વચનથી એ જ વહે છે.

*

*

*

જે વિચારશક્તિનો મનુષ્યો હાલતાંચાલતાં દુરુપયોગ કરે છે, તે
આવી અદ્ભુત વસ્તુ છે. તુચ્છ દ્રવ્યને મનુષ્યો પેટીપટારામાં કે
ભોંયરામાં બહુ સંભાળથી સાચવી મૂકે છે. તેમાંથી એક પાઇ
ખરચવાનો પ્રસંગ આવે છે ત્યારે તેમનો જીવ કપાઈ જાય છે અથવા
ખરચે છે તો અનેક વિચાર કરીને ખરચે છે. જે તે રીતે તેના
હિપાર્જનમાં, રક્ષણમાં અને સંચયમાં ઉલ્લુક્ત રહે છે; અને એમ
જતાં પોતાની વિચારશક્તિ જે એક આશ્ચર્યકારક દ્રવ્યબંડાર છે,
તેમાંથી લાખો અને કરોડો રૂપૈયા, વગરવિચારે ખરચે છે.
હીરાંમાણેકના કે મોતીનો અલંકારોને કાષ્ઠધૂળમાં રગદોળવું નથી,

પરંતુ આ વિચારશક્તિરૂપ અમૂલ્ય અલંકારને અસંખ્ય મનુષ્યો
 ક્ષયે ક્ષયે ધૂળમાં રગદોળે છે. એકલા પચાકે હજારો જાતના અયોગ્ય
 વિચારોનાં કાકડા હોય છે. મિત્રોમાં કે સંબંધીઓમાં બેઠા તો
 ત્યાં પરીયાના પરીયાની, માલવિનાની વાતો કાઢી જેમ કોઈ મુડીએ
 મુડીએ ખરાં મોતી અને હીરા હિજાને તેમ આ વિચારબળનાં મોતી
 અને હીરાને હિજાને છે. આજ તો આમ થયું અને કાલ તો આમ
 થયું હતું, ફલાણા બાઈ આવા ને ઢીંકણા ભાઈ આવા, વગેરે કોઈ
 પણ શુભ ફળને ન પ્રદાવનાર વિચારોને એવી આ મહાધનનો
 દુરુપયોગ કરે છે.

અવિચારવાન મનુષ્યો! તમારે ત્યાં વિચારરૂપ દ્રવ્યના ભંડારમાં
 છપ્પન ઉપર ભુંગળો વાગતી નથી કે આમ ઉદાર દિલના થઈ બેઠા
 છો! આવકનાં દ્વાર નથી હોતાં તો છપ્પન ઉપર ભુંગળો વાગતાં
 ભંડારો પણ ખાલી થઈ જાય છે. તમારું આવકનું એકે દ્વાર ઉઘાડું
 નથી, પણ જીવકના કરોડો દ્વાર ઉઘાડા છે, અને તમે જાતે તેમાંથી
 ધન ખાલી કરવા માંડ્યું છે, એટલું જ નહિ, પણ તેને જટ ખાલી
 કરવાં, કરોડો માણસોને પાવડા ટોપલા આપી વળગાડી દીધા છે.
 જે અયોગ્ય વિચાર તમે સેવો છો, અને કરો છો, તેથી અસંખ્ય
 અયોગ્ય વિચારનાં આંદોલનો આ વાતાવરણમાંથી તમારી
 આજીવ્યાજીવ એકઠાં થયાં છે, અને પ્રત્યેક પ્રસંગે તેઓ તમને
 બળાત્કારથી અયોગ્ય વિચારમાં બેડી તમારા સત્ત્વધનનો ક્ષય કરે
 છે. હજી તમે ચેતતા નથી. હજી તમારી આંખ ઉઘડતી નથી.

ગોળને આખે શરીરે ચોપડી, પછી માખીઓ તમારા કાનમાં,
 નાકમાં, અને આંખમાં પેશી જાય ત્યારે શી માટે માંખીઓને ગાળો

દો છો, અને તેમના ઉપર ચીડીયાં કરો છો? ગોળને પહેલો શરીરે ચોપડ્યો ત્યારે માખીઓ આવી કે એમને એમ આવી? અયોગ્ય વિચારને પ્રથમ તમે પ્રીતથી સેવો અને પછી તમારા મનમાં હજારો અયોગ્ય વિચાર આવે ત્યારે, 'મારું મન બહુ ખરાબ છે, મારી વૃત્તિ બહુ દુષ્ટ છે, હું બહુએ મથું છું', પણ તે વશ થતી નથી, એવા એવા બરાડા પાડી નકામાં ચીડીયાં શા માટે કરો છો? ગોળ ચોપડેલા માણસને જેમ માખીઓને ટાળવાનો સરળ ઉપાય એ જ છે કે જળમાં સારી પેઠે સ્નાન કરી શુદ્ધ થવું, તેમ તમારા અંતઃકરણમાં ઊંઠતા હજારો અયોગ્ય વિચારને ટાળવાનો સરળ ઉપાય પણ એ જ છે કે નકામા શોક અને સંતાપ ત્યજ દેઈને, તથા જીની પેઠે આંખમાંથી આંસુ પાડવા છોડી દેઈને શુદ્ધ વિચારને સેવવો. શુદ્ધ વિચાર સેવાતાં, વાતાવરણમાં રહેલા અસંખ્ય શુદ્ધ વિચારો તમારા પ્રતિ આકર્ષાઈ આવતાં, અશુદ્ધ વિચારો આપોઆપ અળપાઈ જશે, અને તમે તમારા મૂળ વિશુદ્ધ સ્વરૂપે ઘર્ષ રહેશો.

*

*

શુદ્ધ વિચાર સેવાતાં, એકલાં શુદ્ધ વિચારનાં આંદોલનો જ આપણાં પ્રતિ આકર્ષાઈ આવે છે, એમ નથી, પણ જે જે વ્યક્તિઓ તેવા વિચારને સેવતી હોય છે, તે વ્યક્તિઓ પણ આપણા પ્રતિ આકર્ષાઈ આવે છે. અને એમ થતાં તે તે વ્યક્તિઓ દ્વારા આપણને અનેક પ્રકારનું સાહાય્ય મળે છે. આરંભમાં શુદ્ધ વિચારને સેવનાર પ્રતિ આ મનુષ્યલોકની વ્યક્તિઓ આકર્ષાઈ આવે છે, જેમ જેમ તે મનુષ્ય અધિક અધિક શુદ્ધ વિચાર સેવતો જાય છે, તેમ તેમ ઊર્ધ્વ લોકોની દેવવ્યક્તિઓ પણ તેના પ્રતિ આકર્ષાઈ આવે છે; અને આ શુદ્ધ વિચારની પરાકાષ્ઠામાં તો સખલ બ્રહ્મનું શીલાતનુ પણ તે શુદ્ધ વિચારને સેવનાર પ્રતિ આકર્ષાઈ આવે છે.

પ્રવનું ઉદાહરણ જ વિચારી જુઓ. ઈશ્વરની ઉપાસના કરવાનો શુદ્ધ આગ્રહ ધ્રુવના હૃદયમાં હૃદય થતા, આ મૃત્યુલોકમાં તેવી ઉપાસનામાં રત રહેનાર નારદમુનિ તેમના પ્રતિ આકર્ષાઈ આવ્યા, અને તેમનું તેમને સાહાય્ય મળ્યું. અને નારદમુનિદ્વારા પ્રાપ્ત થયેલા ઉપાસનાના શુદ્ધ વિચારમાં, ટાઢ, તડકો, ક્ષુધા તૃપ્તિ કશાને ન ગણકારી, હૃદ આગ્રહથી અને પ્રજળ વેગથી ધ્રુવ મર્યા રહ્યા તો તેમના પ્રતિ કોણ આકર્ષાઈ આવ્યું ? સાક્ષાત્ વિષ્ણુ ભગવાન જે ભાગવતમાં મખલ બ્રહ્મના લીલાતનુરૂપે વર્ણવા છે તે. આ કરતા શુદ્ધ વિચારના સામર્થ્યનું જળવત્તર પ્રમાણ બીજું કયું જોઈએ ? શુદ્ધ વિચારના આશ્ચર્યકારક સામર્થ્યનાં આવાં આવાં અસંખ્ય પ્રમાણો શાસ્ત્રમાં સુપ્રસિદ્ધ છે.

ઉપાસના, અથવા ભક્તિ અથવા જપ અથવા તત્ત્વવિચાર એ અન્ય કંઈ નથી પણ આ શુદ્ધ વિચારનાં જ બીજાં નામ છે. ઉપાસનામાં અથવા જપમાં ઉપાસક અથવા જપ કરનાર પોતાના ઉપાસ્ય દેવનો શુદ્ધ વિચાર હૃદયમાં નિરંતર જગત્ રાખે છે. તત્ત્વવિચારમાં તત્ત્વસાધક શુદ્ધ તત્ત્વના વિચારને પોતાના અંતઃકરણમાં અખંડ આરૂઢ રાખવાનો પ્રયત્ન સેવે છે. સાધનમાત્રનો ઉદ્દેશ શુદ્ધ વિચારરૂપ લક્ષ્યની જ સિદ્ધિમાં સાધકને જોડવાનો હોય છે.

શુદ્ધ વિચારને સેવતાં મહાપુરુષો, દેવો, સિદ્ધો, અને ઈશિકોટિઓનું જ્ઞાત અજ્ઞાત સાહાય્ય મળતું જ રહે છે. તમને શુદ્ધ વિચાર સેવતાં છતાં પણ જો આવું સાહાય્ય ન મળ્યું હોય તો નિઃશય માનજો કે તમારા શુદ્ધ વિચારના સેવનમાં જ દોષ છે. કા તો તમે એક પગ દુધમાં અને એક હાડીમાં રાખો છો, અર્થાત્ તમે જેમ શુદ્ધ વિચારને

સેવો છો, તેમ અશુદ્ધને પણ સેવો છો. અથવા તો તમારા શુદ્ધ વિચારના વેગ દુર્બળ છે. જેમ શુદ્ધ વિચાર તમારા પ્રતિ દેવાદિને આકર્ષી લાવે છે, તેમ અશુદ્ધ વિચાર મલિન સર્વોનો તમારા પ્રતિ આકર્ષી આણે છે, અને તેથી જેમ દગ રૂપેયા પ્રાપ્ત કરનાર અને દશ ખરચનારને એક પાઇનો પણ ઉગારો પડતો નથી, તેમ તમારી અવસ્થા થાય છે. શુદ્ધ વિચારનું ખડું સામર્થ્ય અનુભવવાની જે તમારે ઇચ્છા હોય તો અશુદ્ધનો નિઃશેષ ત્યાગ કરો. શુદ્ધ વિચારના સેવનમાં વ્યક્તો માર્ગ છે જ નહિ. ‘એક પગ દુધમાં એક પગ દહીમાં’ જેવું ત્યાં નીબી શકતું જ નથી. સર્વ સમય સર્વ અવસ્થામાં શુદ્ધ વિચારનું સેવન એ જ સર્વ પ્રકારના સામર્થ્યનો અનુભવ કરાવે છે.

શુદ્ધ વિચારનું સ્વરૂપ શું, એમ અનેક મનુષ્યો અનેક પ્રસંગે પૂછે છે. અસંખ્ય ગ્રંથો અસંખ્ય પ્રકારે શુદ્ધ વિચારનું સ્વરૂપ વર્ણવે છે, પણ એ સર્વ પ્રતિપાદન તાત્પર્યમાં સમાન અર્થવાણાં હોય છે. શ્રીશંકર ભગવાન શ્લોકનાં અર્થ ચરણથી જ શુદ્ધ વિચારનું સ્વરૂપ વર્ણવે છે, અને તે એ કે જીવો બ્રહ્મવેદના પરઃ જીવ બ્રહ્મ જ છે, તે બ્રહ્મથી જૂદો નથી. આટલા સૂત્રવાક્યમાં શ્રીશંકર ભગવાને જે ગંભીર અર્થનો સમાવેશ કર્યો છે, તે સામાન્ય મતિના લક્ષમાં ઉતરતો નથી. અસંખ્ય પ્રસંગે આ વાક્ય વાંચે છે તથાપિ તે વાક્ય જેમ જળછિપર લખેલા અક્ષરો એક ક્ષણવાર પણ જળછિપર દેખતા નથી, તેમ તેમના હૃદયમાં એક ક્ષણ વાર દેખતું નથી. હું જે જીવ કહેવાઉં છું, તે જીવ નથી પણ બ્રહ્મ જ છું, જીવના જે અજ્ઞાન, દુઃખ આદિ ધર્મો તે મારા નથી, બ્રહ્મના જે સંચિદાનંદ ધર્મો તે મારા છે, આ પ્રકારના જ વિચારને

અત કરણુમા અખડ ટકાવી ગખવો એનુ નામ સર્વોત્તમ શુદ્ધ
વિચાર છે

*

*

*

આ સર્વોત્તમ શુદ્ધ વિચાર જે અત કરણુમા સ્થિર થાય છે
તે અત કરણુમા કામ, ક્રોધ, લોભ આદિ ક્રોધ વિકારવાળો અશુદ્ધ
વિચારશ્રણુ પણ પ્રકટી સકતો નથી કામ પ્રકટવો, ક્રોધ પકટવો,
લોભ થવો, એ મર્વ જીવના ધર્મો છે બ્રહ્મ નિષ્કામ, ક્રોધ
ગદ્દિન છે, આપ્તકામ હોવાથી નિર્ભય છે હું બ્રહ્મ હોવાથી હું પણ
નિ કામ, ક્રોધરહિત તથા આપ્તકામ છું આ પ્રકારના વિચારોવડે
સાધક અભ્યાસકારો વિવિધ અશુદ્ધ વિચારોના વેગને ખાગે છે,
અને તે શુદ્ધ વિચારના વેગને જાગ્રત રાખે છે, તેા અભ્યાસનો
પરિપાક થતા તે અનશ્વ પોતાના બ્રહ્મત્વનો સ્પુટ અનુભવ કરે છે
બ્રહ્મત્વનો અનેક મનુષ્યોને મુદ્દ અનુભવ ન થયામા શુદ્ધ વિચારના
અભ્યાસની ન્યૂનતા એજ હેતુ હોય છે તેઓ દિવસના ત્રેવિશ
કે સાડીત્રેવિશ કલાક પોતાના જીવત્વના અભ્યાસ કરે છે, અને
કલાક કે અર્ધો કલાક અસ્થિર વૃત્તિએ બ્રહ્મત્વનુ ચિંતન કરે છે
પાચ રૂપેમા ક્રમાય છે, અને પાચમે ગુમાવે છે આ પ્રકારનો
અભ્યાસ, બ્રહ્મત્વનો સ્પષ્ટ અનુભવ થાય, એવા ફળને શી રીતે
પ્રકટાવે ?

*

*

*

જીવવાની ધુમ્જાવાળાએ જેમ સર્વ કાળ શ્વામપ્રશ્નાસની ક્રિયા
કરવાની અગત્ય છે, તેમ બ્રહ્મત્વનો સ્પષ્ટ અનુભવ કરવાની
ધુમ્જાવાળાએ પણ દિવસના ચોવિસે કલાક પોતાના બ્રહ્મત્વના શુદ્ધ
વિચારમા યોજાયવા રહેવાની અગત્ય છે પોતાના બ્રહ્મત્વનો શુદ્ધ
વિચાર એ ગગાજી છે પોતાના જીવત્વનો અશુદ્ધ વિચાર એ

દુર્ગાધવાળું મહિન ખાળકુંડીનું પાણી છે. ગંગાજળમાં પા
કલાક સ્નાન કરી આવ્યો દિવસ ખાળકુંડીમાં કીડાની પેટે ડુબી
રહેનાર, શુદ્ધિથી પ્રાપ્ત થતા સુખને શી રીતે અનુભવે? પ્રત્યેક
વ્યવહાર કરતાં, અને પ્રત્યેક સ્થિતિમાં પોતાના અભવનું ભાન,
મનુષ્ય જ્યારે જાગૃત રાખે છે, ત્યારે જ તે જીવ ટળી શિવ થાય છે.

સૂર્ય જોવાની ઇચ્છા રાખનાર મનુષ્ય, જેમ બોયરામાં પેસવાથી
સૂર્યનાં દર્શન કરી શકતો નથી, પરંતુ ખુલ્લા મેદાનમાં આવીને
ઉભો રહેવાથી જ સૂર્યના દર્શન કરી શકે છે, તેમ અભવનો અનુભવ
કરવાને ઇચ્છનાર મનુષ્ય પોતાના જીવત્વને જોવાથી, અને જીવત્વમાં
સ્થિર રહેવાથી અભવનો અનુભવ કરી શકતો નથી, પણ
મિથ્યા પ્રતીત થતા જીવત્વનું આભાન કરી, તેનું વિસ્મરણ કરી,
તેમાંથી બહાર નીકળી પોતાના સ્વતઃસિદ્ધ અભવમાં પ્રવેશે છે,
અર્થાત્ અભવને જ વૃત્તિમાં આકર્ષે રાખે છે, અભવને જ સદોદિત
ચિંતે છે, અને અભવપ્રતિ જ પ્રોતાના વિચારને અખંડ અભિમુખ
રાખે છે ત્યારે જ તે જીવત્વને રથાને અભવની સ્પષ્ટ કલાને પ્રકટેલી
અનુભવે છે જેમ ઉત્તરમાં પ્રયાણ કરવાની ઇચ્છાવાળો, દક્ષિણમાં
પ્રયાણ કર્યા કરે છે તે ઉત્તરના પ્રદેશમાં આવી શકતો નથી, તેમ
જેઓ પ્રાતઃકાલથી જાગૃત થતાં તે રાત્રિએ સુતાપર્યંત મયોદાવાળા
જીવત્વના વિચારમાં તલ્લીન રહે છે, તેઓ કોઈ પણ સર્વ સુખના
નિધાન પોતાના પ્રભુત્વને અનુભવી શકતા નથી. અભવને
અનુભવવાનો એક જ માર્ગ છે, અને તે એ કે પોતાના અભવનો
વિચાર વૃત્તિમાં અખંડ જાગૃત રાખવો.

અભ જેમ એક છે, તેમ અભવનો વિચાર

જેમ

અગ્નિમાંથી તણુઆ ઉઠ્યા કરે છે તેમ તે જે અંત કરણુમાંથી એક પછી એક વિચારના તણુઆ નીકળ્યા કરે છે, તે યથાર્થ અભિચાર નથી અભિ જ્ઞાત, અક્રિય, અને નિરપેદ કલાવાળું છે, તેમ અભિચાર પણ જ્ઞાત, અક્રિય અને નિરપેદ કલાવાળો છે વિચારના પ્રવાહ અંત-કરણુમાં ચાલ્યા કર્યા એ અભિચારની પ્રત્યુત્પત્તિ છે, અર્થાત્ યથાર્થ અભિચારથી વેગળું જવું છે, યથાર્થ અભિચારનો વેગ વિરમી જાય છે વાયુચિનાના મ્યાનમાં જેમ જેમ દીપકની જ્યોતિ નિષ્કપ ઝગઝગ્યા કરે છે તેમ યથાર્થ અભિચારમાં વિચાર પ્રવાહરૂપે વહેતો નથી પણ અભિમાં મુરચિત હોય છે

*

*

અભિવિદ્યાના અથવા વેદાંતશાસ્ત્રના ગ્રંથોની આદૃત્તિઓ કર્યા કરવી, અને ઘણા મનુષ્યો અભિચાર માને છે. ગીતાના, ઉપનિષદના કે યોગવાસિષ્ઠનાં પાના હાથમાં લેઈ તેને એકાંતમાં કે સમુદાયમાં વાચતા કે શ્રવણ કરતા બેસવું, અને તેમાં આવેલી પ્રક્રિયાઓને વિચારના રહેણું, અને અભિચાર માની' અનેક મનુષ્યો નિત્ય શાસ્ત્રના અધ્યયનમાં કે શાસ્ત્રના શ્રવણમાં યોગ્યતા ગણે છે. પણ શુદ્ધ અભિચાર આ નથી યથાર્થ અભિચારનું શાસ્ત્રશ્રવણ માધન છે. અભિચારરૂપ મહાભયમાં પ્રવેશ કરાવનાર તે એક નિસરણી છે પરંતુ જેમ સાધન, એ સિદ્ધ કરવાની વસ્તુ નથી અને નિસરણી એ નિવાસ કરવાનો મહાભય નથી, અધ્યયન કે શાસ્ત્રનું શ્રવણ એ અભિવ્રતનો સાક્ષાત્ અનુભવ કળવનાર નથી શાસ્ત્રશ્રવણ કે શાસ્ત્રાધ્યયન એ અભિવ્રતનો અનુભવ કળવનાર પરંપરા સાધન છે પ્રથમ પગથીયું છે. પણ આ પ્રથમ પગથીયા-માં જ અનેક મનુષ્યો આયુષ્યને વીતાવે છે તેઓ આગળ વધતા નથી શુદ્ધ અભિચારમાં પ્રવેશના નથી ગીતાની, આત્મપુગણની

૬ યોગવાસિષ્ઠની પંદર પંદર આજ્ઞાતેઓ કરવા છતાં, અને વિવિધ
 ઉપનિષદોને સ્વામિઓ કે અનીતોપાસે અનેકવાર અવલુ કર્યા છતાં,
 મૂળઉપર જેમ લીપલુ ચોટતું નથી, અને કાળી કામળી ઉપર
 મીઝે રંગ લાગતો નથી તેમ તેમના અંતઃકરણમાંથી જીવત્વના
 ત્રેમો અળપાઈ જતા નથી અને બ્રહ્મવનાં લક્ષણોને તેમને સ્પષ્ટ
 અનુભવ થતો નથી. 'હું બ્રહ્મ છું' હું આનંદસ્વરૂપ છું' એવું લાખો
 સાર અવલુ કર્યા છતાં, વ્યવહારમાં વિવિધ કંટના પ્રસંગો પ્રાપ્ત
 થતા તેઓને આનંદ સાતમે પાતાળે પેશી જાય છે, તેઓના મુખ-
 ઉપર અને નેત્રમાં પોતાના આનંદસ્વરૂપનો પ્રકાશ ઝગઝગવાને
 સ્થાને શોક અને ઉદ્વેગનો અંધકાર છવાઈ વળે છે. અને તેમનું
 અંતઃકરણ બ્રહ્માનંદરસાલુ વમા મહાઆનંદથી લોટવાને સ્થાને દશે
 દિશાએ પ્રકટેલી ત્રિવિધિ તાપની ઢાળીમાં પ્રજ્વળ્યા કરે છે. ધતનો
 ક્ષય થતા તેઓના હોશકોશ ઉડી જાય છે. શરીરને વ્યાધિ પ્રાપ્ત
 થતાં કે કોઈ પ્રિયજનનું મૃત્યુ થતાં તેઓની મુખમુદ્રા રાંક અને
 દુઃખીજેવી થઈ જાય છે. શરીરથી આત્મા જુદો છે, એવાં પંચીકર-
 ણનાં ગોખેલાં વાક્યો તેમનું વ્યાધિના દુઃખથી રક્ષણ કરી શકતાં
 નથી, અને તેઓ કરણ ઉપર એવા, અન્ય અજ્ઞાનીના જેવા જ
 દુઃખોદ્દગાર કાઢે છે. જ્ઞાતાનો અને ઇન્દ્રિયનો સંબંધ તેમને છૂટેલો
 ન હોવાથી શરીરની સહજ પીડા પણ તેમના આનંદના દીપકને
 ઓલવી નાંખવા સમર્થ થાય છે.

જે બ્રહ્મવિચાર અજ્ઞાનની નિઃશેષ નિવૃત્તિ કરી પરમાનંદની
 પ્રાપ્તિ કરે છે, તેનું સ્વરૂપ શું આ પ્રકારનું હોવું સંભવે છે ?
 વ્યવહારમાં જે દુઃખની મિથિઓ મનાય છે, તે પ્રાપ્ત થતાં, તેલની
 કંદામાં જેલ મળ્યાં તળાય છે, તેમ ત્રિવિધિ તાપવડે વૃત્તિઓ

ધીખના કરે, એ શુ બ્રહ્મવિચારવાનું કૃણ છે ? બ્રહ્મવિચારનું આવું
કૃણ કયે સ્થળે વર્ણાયું છે ? અને આમ છતાં શાસ્ત્રાધ્યયન કરનાર
અનેક મનુષ્યો પોતે ત્રિવિધિ તાપથી પરિતપ્ત રહેતા છતાં પોતાના
અધ્યયન માનને-વેદાતની પ્રક્રિયાઓના મનન માત્રને-બ્રહ્મવિચાર
ગણી પોતાને બ્રહ્મવિચાર કરનાર બ્રહ્મજ્ઞાની માને છે, અને દુ ખતા
સખ ધથી અત કરણુમા દુ ખ જણાતા "અત કરણુને અને મારે
ત્રિકાળ સખ ધ નથી" "સુખદુ ખ અત કરણુના ધર્મ હોવાથી તે
તો તેમા જણાય એ સ્વભાવિક છે" "અત કરણુના ધર્મ અત કરણુમા
પ્રકટે તેમો મારા જ્ઞાનને કોઈ પણ પ્રકારની હાનિ નથી" આના બુલા
સમાધાનોનડે પોતાના મનને મનાવે છે, તથા અન્યના આગળ
પોતાના બ્રહ્મજ્ઞાનીપણાને સ્થાપે છે પરંતુ આ સર્વળુ વાચક જ્ઞાન
છે કાચના કડકામા અને ચિંતામણિમા જેટલો ભેદ છે, બાવળના
વૃક્ષમા અને સુરતરુમા જેટલો ભેદ છે, તેટલો આ મિથ્યા જ્ઞાનમા
અને યથાર્થ બ્રહ્મજ્ઞાનમા ભેદ છે યથાર્થ બ્રહ્મવિચાર અત કરણુમા
પ્રકટતા અત કરણુના સર્વ હર્ષશોકાદિ ૬૬ ધર્મો જેમ સૂર્યનો
પ્રકાશ ઉદય થતા અધકાર અજપાછ જાય છે, તેમ અજપાછ જન
છે જીવત્વવાળા અત કરણુમા અને બ્રહ્મજ્ઞાન જેમા પ્રકટે છે, તે
અત કરણુમા બહુ ભેદ છે જેમ બળેલી દોરડી, દેખવા માત્ર હોય છે
પણુ તેથી ગાસડી બાધનાનો વ્યવહાર થતો નથી, તેમ બ્રહ્મજ્ઞાનના
ઉદયવાળું અત કરણુ, અતકરણુ એકી સજ્ઞાને ધરતુ જીતુ તેમા
હર્ષશોકાદિ ધર્મોનો વ્યવહાર થતો નથી એ અત કરણુ અત કરણુ
નથી, પણુ બ્રહ્મવશ છે જેમ બ્રહ્મ ત્રિવિધિ તાપથી ત્રિકાળ અલિપ્ત
છે તેમ તે અત કરણુને ત્રિવિધિ તાપનો, જ્ઞાનનો ઉદય થયા પછી
કોઈ કાળે મ બવ રહેતો નથી

*

*

*

ઘણા મનુષ્યો એવું માનતા હોય છે કે અંતઃકરણના ધર્મ અંતઃકરણમાં પ્રકટે, તેમાં જ્ઞાનને કશી હાનિ નથી. વૃત્તિથી મારું સ્વરૂપ બિન્ન છે, એવું જ્ઞાન થયા પછી, વૃત્તિઓ બહે પોતાના ધર્મથી ગમે તેમ વર્તે તો તેથી મારા મોક્ષને કાંઈ પણ પ્રકારે બાધ થવાનો સંભવ નથી. આવું માની, આ મનુષ્યો યથાર્થ બ્રહ્મવિચાર જે સર્વ સાધનોમા શિરોમણિ સાધન છે, તેમાં પ્રવેશ કરવા પ્રયત્ન કરતા નથી, અને અર્થની પ્રાપ્તિ ક્યાં વિના માત્ર શબ્દોચ્ચારમાં જ અટવાયા કરે છે, પરંતુ બ્રહ્મજ્ઞાન અથવા બ્રહ્મવિચારનું ક્ષણ જ એ છે કે અંતઃકરણના ધર્મોનો નિઃશેષ જય થવો, એ તેઓ જાણતા નથી. સ્પર્શમણિને અડવાથી લોહનું લોહપણું ન ગયું અને સુવર્ણ ન થયું તો લોહને, સ્પર્શમણિનો સ્પર્શ થયો જ નથી, એ સુસિદ્ધ છે. બ્રહ્મવિચારથી અંતઃકરણના અવિદ્યાવાળા ધર્મો ન છૂટ્યા તો એ બ્રહ્મવિચાર બ્રહ્મવિચાર નથી પણ ભ્રમવિચાર છે. જ્ઞાન અજ્ઞાનને અર્થાત્ અવિદ્યાનો લય કરે છે, અને હર્ષશોકાદિ ૬૬ ધર્મો અવિદ્યાનાં કાર્યો છે, અને તેથી બ્રહ્મવિચારથી અવિદ્યાનાં આ હર્ષશોકાદિ કાર્યો લય ન થયાં, તો પછી એ બ્રહ્મવિચારે અંતઃકરણમાં પ્રકટીને શું કર્યું તે સ્પષ્ટ થતું નથી.

*

*

*

એક સમયે, સંધ્યાકાળે બહુબહુ નામનાં જીવડાંનો અને પતંગીયાંનો માર્ગમાં મેળાપ થયો. પતંગીયાંએ બહુબહુને પૂછ્યું કે તમે કાણ છો ? બહુબહુ ઉત્તર આપ્યું કે અંમે પતંગીયાં છીએ. પતંગીયાંએ કહ્યું કે તમે પતંગીયાં નથી. તમારો આકાર જ અમારા જેવો ક્યાં છે ? એમ છતાં તમે પતંગીયાં છો, એવી તમારે અમારી ખાતરી કરવી હોય તો આ પાસેના ગામમાં જઈને જોઈ આવો કે દીપકો પ્રકટયા છે ? બહુ સારું, કહીને બહુબહુ ઉડીને પાસેના

ગામમાં ગયાં; અને થોડી દારે આવીને ઠંભુ કે દોપડા ક્યારના પ્રદર્શન
 ચુક્યા છે. તેમનું આ હિસાર સોમળા પતંગીયાં, બોલ્યાં; તમે દીવા
 ને છંદ આપ્યાં; તેથી જ સિદ્ધ થાય છે તમે પતંગીયાં નથી; પંચ કાઠ
 ખીજા જાતનાં હજારો છે. સાચા પતંગીયા દોપડ ને છંદને તે પ્રકટયા
 છે; એવું કહેવા આવતાં જ નથી. તે તો તેમાં અપક્ષવેગ છે. દોપડ
 કને જોઈને પતંગીયાંએ તેમાં અપાપાત કરી પોતાનો પ્રાણ ન આપે
 તો તે પતંગીયું નથી જ.

યથાર્થ જ્ઞાતાનીમાં અને મિથ્યા જ્ઞાતાનીમાં આ બહુબધુ
 અને પતંગીયા જેટલું અંતર છે. યથાર્થ જ્ઞાતાન પ્રકટે અને
 શોભોદાદિ હિસાર છે. અંતઃકરણમાં અંતઃકરણના ધર્મો પ્રવર્તી
 કરે; ઈદ્રિયો ઈદ્રિયોનાં આધારમાં હિસાર રહે, ત્રિવિધિ તાપથી સારીર
 તથા અંતઃકરણ પ્રજાળ્યા કરે તો એ યથાર્થ જ્ઞાતાન નથી. એ
 શબ્દો આરંભ માત્ર છે. એ 'શંખ' ની પેઠે સવાલાખ રચેલા વાણીમાં
 જ માત્ર આપનાર છે. શંખલીની મેઠે સાચા દ્રવ્યનું દર્શન કરાવનાર
 એ નથી.

જેમ પાકસાત્તનો અભ્યાસ દુધપાક અથવા લાકુ કેમ બનાવવો,
 તેનો વિધિ શીખવે છે; કંઈ દુધપાક અથવા લાકુનો સ્વાદ અર્પી
 કુધાં ટાળતો નથી; તેમ સાત્ત્વભ્યાસ અને મહાશુદ્ધાર મળેલી
 યુક્તિએ જ્ઞાત્મસાક્ષાત્કાર કેમ કરવો તેનો વિધિ શીખવે છે, કંઈ
 જ્ઞાત્મસાક્ષાત્કાર કરાવી જ્ઞાતાનું સુખ અર્પતા નથી. જ્ઞાતાનું
 સુખનો અનુભવ કરવા અર્થે તો જ્ઞાતિચારનો અભ્યાસ કરવો પડે
 છે. અને આ જ્ઞાતિચારનો અભ્યાસ કંઈ હસ્તમાં પાનાં પુસ્તક રાખી
 તેને વાંચવાથી કે કાઠ સ્વામિસ આસીપાસે તેનું પઠન કરવાથી

થતો નથી. મહુ બહુ તો આવો વ્યાપાર શ્રવણમા ગણી ગઠાય
મનન અને નિદિધ્યાસન થયા વિના કેવળ શ્રવણ સ્વરૂપને
સાક્ષાન્કાર કરાવતું નથી પણ આજે અનેક મનુષ્યો શ્રવણથી જ
યોનાને કૃતકૃત્ય માને છે. મનન અને નિદિધ્યાસનને કડાકટ ગણી
નેમા પ્રવેશવાનું ઉચિત ધારતા નથી.

* * *

દુધપાક કેમ બનાવવો તેનો વિધિ એટલેવાર જાણી લીધા પછી
પચીસ પચાસ પુસ્તકો ભેગાં કરી પ્રયેકમાથી તેના તે વિધિને
ભિન્ન ભિન્ન શૈલિથી ત્રણેવા વાર્યા કરનારને, અને દુધપાક ખાવાનું
દુશ્કર હતા તેને બનાવવાનો પ્રયત્ન ન કરનારને જેમ મિથ્ય
કાળક્ષેપ કરનાર બુદ્ધિમાન મનુષ્યો ગણે છે તેમ બ્રહ્મવિચારગુ
ચંરૂપ અનેક શ્રેયોથી નિર્ણય કરી લીધા પછી પણ, તે વિચારને
તૃપ્તિમા આરૂઢ કરવા માટે મનન અને નિદિધ્યાસનને ન સેવતા
શાસ્ત્રના પ્રયત્ની જ પુન પુન આરૂઢિ કરનારને સત્પુરુષો મિથ્ય
કાળક્ષેપ કરનાર ગણે છે પણ આજે અનેક મનુષ્યો આમ જ કરે
છે. એક પુસ્તક મૂકી બીજું વાંચે છે, બીજું મૂકી ત્રીજું વાંચે છે
એમ વાચવામાં જ વિશેષ કાળ ગાળે છે.

* * *

* * *

* * *

કેળ ન જાણવામાં મનન અને નિદિધ્યાસનનો અભાવ એ મુખ્ય
કારણ છે એક વિદ્વાનનો એવો અભિપ્રાય છે કે શાસ્ત્રાભ્યાસ એક
કલાક કર્યો હોય તો દસ કલાક મનન કરવું જોઈએ, અને મનન
દગ કલાક કર્યું હોય તો સો કલાક નિદિધ્યાસન કરવું જોઈએ. જેમ
ભોજન કરનાર મનુષ્ય ભોજન માત્ર પાકે અર્ધો કલાકમા કરી લે છે,
પણ જહઝમાં તેનો પરિપાક થવાને વચ્ચે સાન આઠ કલાક જવા દે
છે, તેમ શાસ્ત્રાભ્યાસના મનનને માટે અધિક કાળ ગાળવો જોઈએ.

અને જેમ જહરમાં 'પરિપાક થયેલા' આહારની વીર્યપર્વત ધાતુ થતા ચાળીશ દિવસ લાગે છે. તેમ મનન કરેલા અર્થને અંતઃકરણમાં આગ્રહ કરવામાટે મનનથી પણ અધિક કાળ ગાળવો જોઈએ. આમ નથી કરવામાં આવતું તો જેમ અન્નનો પરિપાક થવા વિના, જહરમાં અન્ન કલાકે કલાકે નાંખવામાં આવે તો તે ધાતુરૂપ કે પુષ્ટિરૂપ ન થતાં મળરૂપ અથવા વિષરૂપ થાય છે, તેમ મનન અને નિદિધ્યાસરિના શાસ્ત્રાભ્યાસ મોક્ષસાધક ન થતા મિથ્યા ભાગરૂપ થાય છે.

અવલૂ કરતાં મનનમાં વિચારનો વેગ શિથિલ થાય છે, અને મનનકરતાં નિદિધ્યાસનમાં તે આત્મતું શિથિલ થાય છે. જેમ, ધ્યાનમાં ધ્યાન કરવાની વસ્તુમાત્રનો જ વિચાર ધ્યાન કરનારની વૃત્તિમાં આગ્રહ હોય છે, સ્ત્રીપુત્ર, ઘર, ખાર, કે એવી મેંકડો અને હજારો ચંસ્તુઓની હારની હાઝ વૃત્તિમાં ચકુરતી નથી તેમ નિદિધ્યાસનમાં યોનાના આત્મસ્વરૂપનો એક જ વિચાર વૃત્તિમાં આગ્રહ હોય છે, આ દર્શના મેંકડો કે હજારો વિચારો કે યોનાના શ્વત્વના વિચારો વૃત્તિમાં ચકુરતા નથી આત્મસ્વરૂપનો એક જ વિચાર વૃત્તિમાં આગ્રહ હોય છે, ત્યારે વિચારનું ચોંચવ્ય હોતું નથી, પણ તાલુવિનાના સ્થળમાં જેમ દીપકની નંબોતિનિષ્કેપ અગ્નિ છે, તેમ વિચારની એક આત્મસ્વરૂપમાં જ અચલ સ્થિતિ હોય છે. વિચારની આવી આત્માકરે અચલ સ્થિતિ શ્વત્વને ટાળી, અભ્યત્નનો કાળક અનુભવ કરાવે છે.

પુસ્તકનું પાનું હાથમાં રાખી માત્ર વાચ્યા કરવાથી શી રીતે આવી નિયતિ પ્રાપ્ત થાય ? આવી ગિયતિ પ્રાપ્ત કરવા સંયમ એ જ

મેં સુધે ઉપાધિ છે. જેઓ અસંખ્ય પદાર્થોનું ચિંતન કરતી વૃત્તિને
 આધી માળી એકલા પોતાના આત્મસ્વરૂપને જ અંતઃકરણમાં પ્રવેશી
 ચિતે છે, તેઓ ક્રમે ક્રમે સર્વ વિરોધી વૃત્તિઓના નિમ્મલને માધી
 અમ્મંડ આત્માકાર વૃત્તિ રૂપના સમર્થ થાય છે. અંતરાત્મા અંતર
 રૂપાથી સંબંધવડે અંતર ઉત્તરનાર જ અંતરાત્માને અપરોક્ષ દરી શકે
 છે, અન્નમય કાશમાથી જેઓ વૃત્તિઓના સમૂહને પ્રાણમય કાશમાં
 સ્થાપતા નથી, પ્રાણમય કાશમાંથી તેમને અંતર અંકુષી મનોમય
 કાશમાં સ્થાપતા નથી, મનોમય કાશમાંથી વિજ્ઞાનમયમાં અને
 વિજ્ઞાનમયમાંથી અહમ્કારમય કાશમાં સ્થાપતા નથી, તેઓ અહમ્કારમય
 અમ્મનું પોતું દરી એવી રીતે આંતર અનુભવતા નથી. પાંચ
 પથારવાળી વાવના તરફથી પથાર ઉપર ઉભા રહેનાર જેમ જળનું
 પોતું દરી શકતો નથી તેમ અહમ્કાર કાશમાં અત્યંત સૂચ્યું રહેતા અને
 ઉદ્વિગ્નતા દેવામાં કાશમાં પડેલાં પથાર ઉપર રમ્યા કરનાર અહમ્કારમય
 પી શકતો નથી. અન્નમય કાશમાંથી બીજા પ્રાણમય કાશમાં ઉતરતાં
 હૃદયનું માંસલ્ય શેષ છે, પ્રાણમય કાશમાંથી બીજા મનોમય કાશમાં
 ઉતરતાં પ્રાણનો વેગ, શિથિલ થાય છે, મનોમય કાશમાંથી બીજા
 વિજ્ઞાનમયમાં ઉતરતાં મન સંકલ્પવિકલ્પ મર્મને સ્પર્શે છે, અને
 વિજ્ઞાનમયમાંથી બીજા આનંદમયમાં ઉતરતાં સુદ્ધિ આત્મસ્વરૂપમાં
 સુસ્થિર અને સુપ્રતિષ્ઠિત થાય છે.

આત્મસ્વરૂપ સુસ્થિર અને નિર્ગોપાર છે. તેમાં શિથિલ થનાર
 સુસ્થિર અને નિર્ગોપાર થાય છે. મને, વાંચી, બુદ્ધિ, ઉદ્વિગ્નતા, ત્યાગ
 આક્રિય થાય છે. ત્યાગિવિધિ તપનો સંપર્શ નથી.

ગાયત્રી ઉપાસના પ્રકારની કલા છે. તેના ત્રણ પિધિયડે મેં વંદામી.

મોક્ષપર્વ તતા અર્વોત્તમ સુખને અર્પનારી છતાં પણ ધણે ભાગે
 હલકા પ્રકારના દુરાચરણી લોકોમાં તેનો પ્રસાર થયેનો હોવાથી
 જેમ આપણા લોકોમાં તે કળાને માટે હલકો વિચાર મેશી ગયો છે
 અને તેથી અત્યંત હાનિ થવાનો સંભવ મનાય છે, તેમ પ્રેમ એ
 ગુણ વસ્તુતઃ ઇશ્વરનો અશ અથવા ઇશ્વરસ્વરૂપ હોવાથી મનુષ્યનું
 સર્વોત્તમ હિત માધનાર છતાં પણ, વિવિધ દુરાચરણી મનુષ્યોએ
 વિષયના સુખો પ્રાપ્ત કરવામાં તેનો ઉપયોગ કરેલો હોવાથી, ઘણા
 મનુષ્યો પ્રેમ એ શબ્દથી ભડકે છે, અને તે કોઈ અત્યંત હાનિ
 કરનારો ગુણ છે, એમ માને છે પરંતુ યોગ્ય વિચારથી પ્રેમ આ
 વિશ્વમાં મોટામોટો સર્વોત્તમ ગુણ છે જીવનમાં મનુષ્યનું સર્વોત્તમ
 કાર્યાણ કરનારી પ્રેમજેવી અન્ય એક વસ્તુ નથી મતઃ પ્રેમ ?
 અતઃ કરણમાં પ્રકટે છે, તેને શુ શુ ઉત્તમ હિત પ્રાપ્ત નથી થતું તે કહી
 શકાતું નથી, અર્થાત્ હિત માત્રને અર્પનાર જે કોઈ એક ગુણ આ
 વિશ્વમાં હોય તો તે પ્રેમ જ છે વિશુદ્ધ પ્રેમ એ એક અપ્રતિમ
 સમર્થ લોહ્યુબક છે અને તે જેના અતઃ કરણમાં ઉદય પામ્યો
 હોય છે, તેના પ્રતિ ત્રિભુવન અને ત્રિભુવનની જહારના સમગ્ર ગુણ
 પદાર્થ આકર્ષી આપે છે પ્રેમ એ વસ્તુ માત્રનો આત્મા છે અને
 તેથી વિશુદ્ધ પ્રેમ પ્રકટતા વસ્તુ માન ઉપર સ્વામિત્વ પ્રાપ્ત થાય છે

*

*

*

મનુષ્યો સ્પર્શભણિને પ્રાપ્ત કરવા પ્રયત્ન સેવે છે, પરંતુ થોડાજ
 ભાગે છે કે વિશુદ્ધ પ્રેમ હજારો અને લાખો સ્પર્શભણિને પ્રકટાવવા
 સમર્થ છે ચિતામણિ કે સુરતરુ જે કાર્ય નથી સાધી શકતા તે
 વિશુદ્ધ પ્રેમ સાધે છે વિવિધ સાધનોવડે પ્રસન્ન ન થનાર ઇશ્વર
 વિશુદ્ધ પ્રેમનડે વશ થાય છે વિશુદ્ધ પ્રેમ જીવનનું જીવન છે વ્યાધિ,
 વાર્ધક્ય તથા મૃત્યુનો નાશ કરનાર અમૃત છે દારિદ્ર્યાદિ દુખોને

દણનાં અમોઘ નિપિ છે, અને આશ્ચર્યકાંક ઐશ્વર્યને અર્પનાર
મિદિ છે

*

*

*

વિશુદ્ધ પ્રેમ પ્રગટતા દુરાચારી સદાચરણી થાય છે, અનુદા
ઉદાર થાય છે, કાચર થઈ બને છે, સ્વાર્થી પરોપકારી થાય છે, પશુ,
દેવ બને છે. અલ્પમા પ્રેમ નિઘ મલિત પદાર્થોનું ઉર્પાતર કરી
તેમને નુદર આશ્ચર્યકાંક ગુણગાળા કરનાર દુઃસ્વરી રાસાયણિ-
શક્તિ ✓

*

*

*

નાધિનો નાગ કરના, આ ઔષધ અને પેનુ ઔષધ, આ વૈદ્ય
અને પેના ડોક્ટરને શુ કરવા મેલો છે ? વિશુદ્ધ પ્રેમને હૃદયમા
પ્રકટાની તેને સેવો અને તમે અનુપમ આરોગ્ય અનુભવગો કલ્યાણને
માવનાર જ્ઞાનને માટે આ અથ અને પેવા અથના પાના શા માટે
ઉથનાવો છો, આ વિદ્વાન અને પેવા વિદ્વાનની સંગતિમા શા માટે
વ્યર્થકાળ ગાગો છો, આ કથા પેલી કથા, આ વ્યાખ્યાન અને પેહું
વ્યાખ્યાન નામજનાને માટે ધક્કા ખાઓ છો ? વિશુદ્ધ પ્રેમનો
હૃદયમા આનિર્ભાવ કરો, તમે જ્ઞાનવાન અને ધીમાન થગો, કે જે
જ્ઞાન અથવા વિદ્વતા કિશોર કવિના કહેવા* પ્રમાણે સપ્ત પ્રકાશના
પગ્તિપથી બાળનાર થતી નથી, પણ સર્વ પરિતાપનું શમન કરી
અપૂર્વ શાંતિને આપે છે, એટલું જ નહિ, પણ જ્ઞાનના અમૃતમય
કિંગ્ડોમના પ્રકાશ વડે લ્યા ત્યા સર્વને સુખી કરે છે. ધનનાન થવાને
માટે આ વ્યાપાર અને પેનો વ્યાપાર કરવાનો, આ ઉપરી અને

• કિંગોર કવિ કહે છે કે

તીન તાપમે જગ જલે, ૫ દિત સપ્ત કિશોર
દાર, છત, વિસ્મરન, પાડન, આર તાપ સમે ઝોર

પેલા હિપરીની ખુશામત કરવાનો, આતું મન રાખવાનો અને તેનું મન રાખવાનો સંતાપકારક પરિશ્રમ શા માટે સેવો છો ? વિશુદ્ધ પ્રેમનો આશ્રય લો, કારણ કે સંપત્તિ વિશુદ્ધ પ્રેમની પાછળ પાછળ દાસીની પેઠે અનુસરે છે.

*

*

*

આ વિશુદ્ધ પ્રેમનું સ્વરૂપ શું ? શું કોઈ અનુપમ લાવણ્યમયી સ્ત્રીના હિપર અત્યંત પ્રીતિ કરવી, તેને માટે પ્રાણ અર્પી દેવો, તેને દુઃખી જોઈ બ્રહ્માંડ તુટી પડતું હોય એવા દુઃખનો અનુભવ કરવો, અને સ્વરૂપમાં તેને પોતાનું સર્વસ્વ અર્પી દેવું, એ શું આ વિશુદ્ધ પ્રેમનું સ્વરૂપ છે ? અથવા શું પોતાના કોઈ પ્રિય મિત્ર કે પ્રિય પુત્ર કે પ્રિય સંબંધીમાટે હિપર કરેલું સર્વ કરવું એ વિશુદ્ધ પ્રેમનું સ્વરૂપ છે ? અથવા શું કોઈ અમુક વસ્તુમાટે અથવા પોતાના દેશમાટે, કે પોતાના જાતિભાઈઓમાટે આમ કરવું એ વિશુદ્ધ પ્રેમનું સ્વરૂપ છે ? અથવા કોઈ દેવળમાં એસાડેલી ઇશ્વરની પ્રતિમામાટે, અથવા મર્યાદાવાળા દેહમાં જણાતા કોઈ મહાપુરુષમાટે, અથવા સ્વર્ગમાં કે વિષ્ણુલોકમાં કે બ્રહ્મલોકમાં માની લીધેલા ઇશ્વરના કોઈ સ્વરૂપ માટે હિપર કરેલું સર્વ કરવું, એ શું વિશુદ્ધ પ્રેમનું સ્વરૂપ છે ?

*

*

*

હિપર વર્ણેલા વિવિધ પ્રાણિપદાર્થ વગેરે પ્રતિનો પ્રેમવાળો વ્યવહાર એ વિશુદ્ધ પ્રેમનું સ્વરૂપ નથી. એમાં પ્રેમના અંશે આવે છે, એ વાત સાચી છે, પરંતુ પ્રેમ પૂર્ણ કળાએ તેમાં પ્રકાશતો નથી. એમાં પ્રેમના થોડા અંશે આવતા હોવાથી તે વડે સુખનું જ્ઞાન થાય છે, તથા વિવિધ લાભ થાય છે, પણ તે પૂર્ણ કળાવાળો પ્રેમ ન હોવાથી તેથી પૂર્ણ સુખનું, પૂર્ણ લાભનું જ્ઞાન થતું નથી. પૂર્ણ પ્રેમ અથવા વિશુદ્ધ પ્રેમમાં અમુકહિપર પ્રેમ અને તે વિનાના અન્ય

સર્વઉપર પ્રેમનો અભાવ હોતો નથી. સૂર્ય જેમ જ્યાં પ્રકટે છે, ત્યાં
 એક સ્થળે ગોછો અને એક સ્થળે વધારે એમ પ્રકાશ નાખતો નથી,
 પણ સર્વત્ર સરખો પ્રકાશ નાખે છે, તેમ વિશુદ્ધ પ્રેમને એક વસ્તુ
 પ્રેમ કરવા યોગ્ય અને એક પ્રેમ ન કરવા યોગ્ય એમ હોતું નથી
 વિશુદ્ધ પ્રેમમાં આ અહણુ કરવા જેવું અને આ ટાળી નાંખવા
 જેવું, એવું કાંઈ જ હોતું નથી. વિશુદ્ધ પ્રેમમાં મર્યાદા નથી
 વિશુદ્ધ પ્રેમ એક દેશમાં જ ધાયવો હોતો નથી તે અમર્યાદ હોય છે,
 તે સર્વવ્યાપક હોય છે તેને માડ તાર, સારું નઠાર, યોગ્ય અયોગ્ય
 એવો ભેદ નથી. એક દેશમાં, એક વસ્તુમાં, એક વ્યક્તિમાં, પ્રેમનું
 જે પૂરાઈ રહેવું, તે વિશુદ્ધ પ્રેમ નથી. તે પ્રેમનું સંકુચિત સ્વરૂપ છે.
 એકતા ઉપર પ્રેમ અને તે વિનાના અન્ય સર્વઉપર તેવા જ પ્રેમનો
 અભાવ, એ હીપકનો પ્રકાશ છે, જે એક ધરને જ પ્રકાશિત કરે જે
 અન્ય સ્થાનના અધિકારને તે ટાળી શકતો નથી તે સમગ્ર જૂમંડળને
 પ્રકાશિત કરનાર સૂર્યના પ્રકાશતુલ્ય નથી તે રાગદ્વેષનો જનક છે.
 એકતા ઉપર પ્રેમકિરણો પ્રસારી તે અન્ય સ્થળે અધિકાર રાખે છે
 આવો પ્રેમ મર્યાદાવાળા સુખને, મર્યાદાવાળા સંપત્તિને, મર્યાદાવાળા
 આરોગ્યને, મર્યાદાવાળા ઐશ્વર્યને આપે છે સર્વવ્યાપક પ્રેમ જ
 વિશુદ્ધ પ્રેમ છે, અને તે જ અમર્યાદ સુખસંપત્તિઐશ્વર્યાદિને આપે છે.

*

*

*

સર્વત્ર પ્રજ્ઞાભાવના, સર્વત્ર આત્મભાવના, સર્વત્ર—જડને
 ચેતનને, ચગ્ને અગ્નિને—પોતાના આત્માસમાન પ્રિય ગણવા,
 સર્વતા ઉપર પોતાના આત્મસમાન વિશુદ્ધ પ્રેમ રાખવો, એ યથાર્થ
 વિશુદ્ધ પ્રેમ છે. દેવળમાં દેવને જોઈને હર્ષાશ્રુ પાડવા, અને અન્ય
 સ્થળે મનુષ્યોને જોઈને નાકનું પુ ગારવું, ચઢાવવું કે મુખનો દાયરો
 ચઢાવવો, કે અભાવ, સૂચવવો, એ વિશુદ્ધ પ્રેમ નથી. પ્રિયતમાને

લોહને કે પ્રિય પુત્રને કે મિત્રને લોહને હાંદવ વિકસિત કરવું, અને
અન્યનો મુંબાઈ થનાં, પ્રેમને કાચબાનાં મળની પેઠે હૃદયમાં
સાકાયાઈ મળેયો અનુનવવો, એવું વિશુદ્ધ પ્રેમનું એક દેશી સ્વરૂપ
હોવું નથી.

‘મારું ને તારું એવી દદ નથી જેમાં રે, એવું હરિગુરુપદ ચહાજે રે,

‘અમર્યાદ આ પ્રેમ વધારી તે; મંદામળરૂં જળમાં નહાજે રે.

પરમાત્મસ્વરૂપ શ્રીમનન્મુદિતસાચાર્ય હરચિત ઉપગની પંક્તિ-
જોમાં પ્રેમના સ્વરૂપની જે સર્વોત્તમ વ્યાખ્યા થોડાં ખલુ અત્યંત
મંબાર અર્થને વહેત કરનાર ચળદોમાં બંધાય છે, તેનું મનન કરી,
તેનું રહસ્ય અતરમાં ઉનારવા પ્રત્યેક સુખેચ્છક પુરે પ્રયત્ન કરવો
થોડો છે, વિશુદ્ધ પ્રેમમાં મારું અને તારું એવા ભેદ હોતો જ નથી.
દેવ કૃપા: અને વસ્તુપ્રતિષ્ઠાથી તે ગહિતું છે. વિશુદ્ધ પ્રેમને અભાવનો
કોઈ વિષય જ મંબારી જ્યાં જ્યાં દષ્ટિ પડે, જ્યાં જ્યાં દિયો તથા
મત જ્યાં જ્યાં જ્યાં વિશુદ્ધ પ્રેમને પોતાનાં પ્રિયતમનું જ ભાન થાય
છે, એક જાણુ પણ પ્રિયતમવિનાનું તેને જણાવું નથી. સર્વજ્ઞ,
અતબોધ, પોતાના પ્રિયતમની જ તેને સ્પર્શિતિ હોય છે. આવો
અસંધાઈ વિશુદ્ધ પ્રેમ જ મંદામળને હરનાર છે, દુઃખમાત્રથી તારનાર
છે, અને અમર સુખમાં આપેનાર છે.

વિશુદ્ધ પ્રેમનું સ્વરૂપ મંદામળના ચરિત્રમાં આવેલ વ્યાપી રંધું
છે: જળમાં, રંધણમાં, નમ્બમાં, અનંદમાં, અનિલમાં, કાંડમાં,
પાંપાનમાં, દુર્જનમાં, મંદામળમાં, મંદુપસિમાં, જુલમાં આ
મંદામળતને આ પ્રેમની વિશુદ્ધ મૂર્તિને, પ્રિયતમવિનો અન્ય કંઈ જ
જણાવું નહીં. પ્રવ્તાદના ઈશ્વર કોઈ જાણુની મૂર્તિમાં કે પાપાણની

પ્રતિમામાં કે કાગળની પત્રીમાં, કે ખાંડ એક વ્યક્તિમા જ નિહા
 હતા અને બહાર બધે આખર હતો, એમ ન હતું કે આકાશ પુ,
 કે મેઘાગૃહ અથવા કુર્મ કે પૂજારી પગારમાં કે આનંદધારી મુખ
 યયા, કે પ્રત્યાહવા ઇન્દ્ર લોપ થઈ જતા ન હતા. વ્યવસ્થા એ કે
 સમયમાં પ્રવેશો, ઉઠો, ગેઓ ચાલો કે ઉઠો, ગમે તે ક્રિયા હો
 પણ પ્રત્યાહવા જતી પોતાના પ્રિયતમના જ અનુમ્ધાતરાણી નેત્રી
 પ્રત્યાહવાને સર્વ જ પ્રિયતમરૂપ ગણતું આ વિશુદ્ધ પ્રેમનું સ્વરૂપ છે.

દેવગમાં દેવને ન માનવાનું, કે પ્રતિમાની સેવાપૂજા ન કરવાનું
 કે કે ડોળાં મદાપુરુષના અચિંત બક્તિ ન કરવાનું આ ગદ્યો
 કહ્યું નથી મર્ત્ય વિશુદ્ધ પ્રેમનો ઉદ્દેશ, અમુકમાં પ્રેમ કરવો અને
 અમુકમાં ન કરવો એવો હોયજ નહિ પણ અત્રે જે કહ્યું છે તે
 એ કે પ્રતિમા દેવ કે મદાપુરુષની ભક્તિમાં રૂઢીકરે અને તે
 વિનાના મર્ત્ય ગદ્યભાના નિર્ભય પ્રવર્તવે તો તેની બક્તિ એક દેશી
 છે તે સામગ્ર્ય છે, પણ મર્ત્યમાં લાભને કરનારી નથી તે
 હોય અથવા દેવ રૂપેયાને આપનાર ક્રિયાજેતી જે, પણ અનર્થ
 દેવ આપનાર ક્રિયાજેતી નથી તે આધતરૂપ છે, પણ સામનની
 અમામિત્યાજ ચાર કે એક નથી તે એકદો શાદરા જેતી જે પણ
 એકદો કાકતા આવડે એ જ વિદ્વાનો પગરધિ નથી આવી એ
 દેશી બક્તિ સાગ્રાએ ત્યાજીને "એ દાગમ" કરવાનું નથી, પણ
 આગળ વળવાનું જે તેમજે મર્ત્ય પ્રત્યક્ષ કરવાનું છે મર્ત્ય
 ભક્તિનો પ્રવાહ પ્રવર્તવાનો જે મર્ત્ય વિશુદ્ધ પ્રેમના ક્રિયા
 વિસ્તારના હો મર્ત્ય વિશુદ્ધ પ્રેમ, અમર્થ અમર્યને
 પામે જેનું જ નિર્ભય મના છે એ અમર્થ વિશુદ્ધ પ્રેમ
 મર્ત્યરૂપ છે એ જ જગત છે

જેમ બ્રહ્મના કક્કડા કરી શકાતા નથી, તેમ વિશુદ્ધ પ્રેમના કક્કડા કરી શકાતા નથી, અર્થાત્ તેના અંશ હોતા નથી. જેમ બ્રહ્મ એક દેશમાં હોય અને અન્ય દેશમાં ન હોય એમ બનતું નથી, તેમ વિશુદ્ધ પ્રેમ એક સ્થળે હોય અને અન્ય સ્થળે ન હોય એ બનતું જ નથી. એક સ્થળમાં હોય અને અન્ય સ્થળમાં ન હોય, એ વિશુદ્ધ પ્રેમનું સ્વરૂપ નથી; પણ તે કામનું, ગગનું, પ્રીતિનું એ આદિ વિકારોનું સ્વરૂપ છે. વિશુદ્ધ પ્રેમ નિર્વિદાર છે કામ, ગગ, પ્રીતિ એ આદિ વિકારો વધે છે, તથા ઘટે છે. વિશુદ્ધ પ્રેમમા વધવાઘટવાપણું છે જ નહિ. તે એકરૂપ, એકરસ અમર્યાદપણે વિતરણે છે.

*

*

“વિશુદ્ધ પ્રેમની મોટી મોટી પાતો સાંભળી, પણ તે હૃદયમા પ્રકટાવવો શી રીતે ? તેને પ્રકટાવવાનો કોઈ ઉપાય છે ?” હા છે ઉપાય હોવાથી જ આ લખવાનો ઉપક્રમ કર્યો છે. પણ ઉપાયનું મહાત્મ્ય તેને આચારમાં મુકવાથી જણાય છે. આહારને જોવાથી ખુશિ મળતી નથી, પણ ખાવાથી મળે છે, તેમ ઉપાયને વાચવાથી કે વખાણવાથી કશું વળે એમ નથી પણ તેને આચારમા મુકવાથી જ લાભ છે. ધણા મનુષ્યો ઉપાય પુછવામાં થગ હોય છે, પણ ઉપાય કહેતાં, આચારમાં મુકવાની તેમણે બાધા લીધી હોય છે. દેટલાક આચારમાં મુકીને ઉપાયની સત્યતાનો અનુભવ કરી જોયાવિના, “એમાં શું ? એમાં શો માલ છે ? એથી શું વળે એમ છે ?” એવું ઠોક્યા કરવાની ટેવ પડી ગઈ હોય છે. તેવાં મનુષ્યોએ હવેનાં એક બે પૃષ્ઠ વાંચવા પરિશ્રમ ન લેવો. બુદ્ધિમાન વિવેકી મનુષ્યો જાણે છે કે સુખપ્રાપ્તિના ઉપાયો સર્વદા સરળ જ હોય છે. કાર્યને ઉત્પન્ન કરનાર કારણ સર્વદા સાદુ હોય છે, પણ તેનાથી ઉત્પન્ન થતા કાર્યો

અંમલકારિક અને અત્યંત સૌંદર્યવાળા હોય છે. પૃથ્વી એ કેવો સારો પદાર્થ છે ! પણ તેમાંથી કંગોડો જાતના કેવા અંમલકારિક અને મનોહર પુષ્પો થાય છે ! પુષ્પ પૃથ્વીમા હોય છે, એવું કોઈ ન જાણતું હોય, અને તેને વિવિધ મનોહર ગંગાળુ એક સુંદર પુષ્પ આપ્યું હોય અને તેને કહ્યું હોય કે આ માટીમાંથી આ ઉત્પન્ન થયું તો તે વાત માનતા તેને કેટલો સડોગ થાય ? એમ છતાં સર્વને સુવિદિત છે કે જ્યાં મુલાસ તથા સુંદર વર્ણ અપ્રકટ છે, એવી પૃથ્વીમાંથી પુષ્પ વગેરે ઉત્પન્ન થાય છે અર્થાત્ સારા જણાતાં સાધનો સુદ્ધિમાને અશ્રદ્ધા કરવા થોડા નથી.

તમારે વિશુદ્ધ પ્રેમ હૃદયમા પ્રકટાવવા માટે આરંભમા વિશુદ્ધ પ્રેમ તમારા હૃદયમા છે જ, એમ દઢપણે માનવું જોઈએ. જે વસ્તુ ત્યાં નથી હોતી તે વસ્તુ ત્યાં કદી પ્રકટતી નથી. કાષ્ઠમાં અગ્નિ છે, માટે જ તે ત્યાં મંથનરૂપ ઉપાયવડે પ્રકટ થાય છે. કાષ્ઠમા સોનું નથી. માટે જો તે ઉપાય કરીએ તો પણ તે તેમાં પ્રકટ થતું નથી. આપણામાં વિશુદ્ધ પ્રેમ છે, માટે જ તેનું આપણને જ્ઞાન થવું સંભવે છે તેથી દઢપણે માનો કે તમારામાં વિશુદ્ધ પ્રેમ પૂર્ણ કક્ષાથી પ્રવર્તી જશે છે જે જે ઉચ્ચ ગુણો આપણામાં જણાતા ન હોય તે તે ગુણો આપણામા છે, એવું અરંભમા દઢપણે માનવું, એ એ તે તે ગુણોને આપણામા પ્રકટ અનુભવવાનું પ્રથમ યોગ્યથાનું છે. તેથી તમારામાં વિશુદ્ધ પ્રેમનું તમને જ્ઞાન ન થતું હોય તો માની લો—જગતકારથી માની લો—કે, તમારમા તે છે. પછી પુનઃ પુનઃ તમારે તમારે અવકાશ મળે ત્યારે ત્યારે ‘મારામા વિશુદ્ધ પ્રેમ છે’ ‘હું પ્રેમસ્વરૂપ છું.’ એવી લાવના ક્યાં કરો દિવસમા મો વાર કે હજાર વાર ધારી કરો કે ‘હું વિશુદ્ધ પ્રેમસ્વરૂપ છું’ જે જે મનુષ્ય

તમને મળે, જેના જેના સંબંધમાં તમે આવો, 'તે તે મનુષ્યપ્રત્યે
 મનથી બોલતા જાઓ કે 'હું તમને પૃથુ પ્રેમથી ચાહું છું.' 'તમે
 મને અત્યંત પ્રિય છો.' જે જે પદાર્થોનો તમારે સંબંધ થાય તે તે
 પદાર્થોને મનથી કહો કે 'હું તમને અત્યંત પ્રીતિનો વિષય ગણું
 છું.' જે જે ક્રિયા તમારે કરવાની આવે તે તે પ્રત્યેક ક્રિયા વખતે
 મનમાં એવા ભાવને જાગ્રત રાખો કે "આ ક્રિયા મારી અત્યંત
 પ્રીતિનો વિષય છે." જ્યાં જ્યાં દષ્ટિ પડે, જે જે શ્રવણે પડે, જેને
 જેનો સંબંધ થાય તે સર્વને મનથી કહ્યા કરો કે 'તમે મને અત્યંત
 પ્રિય છો. પુનઃ પુનઃ બોલો, સો વાર બોલો, હજાર વાર બોલો,
 લાખ વાર બોલો. તમને તે પ્રાણિપદાર્થ કે ક્રિયા ખરી રીતે અંત-
 રથી અપ્રિય જણાતાં હોય, તમને તેમનો અણુગમે, હોય
 કે તિરસ્કાર હોય કે દ્વેષ હોય, તેની ચિંતા નહિ. તમારો અંતરનો
 ભાવ ગમે તેવો હોય, તે ભાવને બેવાની જરૂર નથી. માત્ર આ નવા
 ભાવને જ મનોમય વાણીથી બોલ્યા કરો. આ નવા ભાવનું
 કલ્પનામાં સ્વરૂપ રચો. તેમના ઉપર તમે ખરો જ પ્રેમ રાખો છો,
 એવું ડોળ કરો. મનથી તે જ પ્રમાણે માનો. તમારા જુના ભાવનું-
 વિસ્મરણ કરી આ નવા ભાવ માટે ગાંડાધેલા થઈ જાઓ. આમ ને આમ
 કર્યા જ કરો. અજ્ઞાસ છોડો નહિ. ત્યાં સુધી કર્યા કરો કે જ્યાં સુધી
 તમે ખરા પ્રેમના અંકુરોને તમારા હૃદયમાં કુટી નીકળતા અનુભવો.
 સમય જતાં, જે અપ્રકટ હતું, તે પ્રકટ થયેલું તમને જણાશે.
 તમારામાં પ્રેમ પ્રકટ થયેલા તમે જોશો. અને એમ થાય એમાં કંઈ
 આશ્ચર્ય નથી. એમ થવું જ બેધએ કારણ તમે પોતે વિશુદ્ધ પ્રેમ-
 સ્વરૂપ છો; અને આખું વિશ્વ તમારું સ્વરૂપ છે, તેથી આખા વિશ્વ
 ઉપર તમને પ્રેમ પ્રકટે છે. જડ અને અજડ સર્વપ્રતિ તમને વિશુદ્ધ

પ્રેમભાવના પ્રકટે છે

*

તમારા વરમા એક ખુણામા પ દર હાથ ઉડે મહોરોના ભરેલા પચાસ ચરુ છે, એનુ કોઈ વિશ્વાસપાત્ર મનુષ્યે તમને દુ, તો તેજ ક્ષણે શુ તમારા હાથમા મહોરો આવી પડે છે? ના તમે પ્રથમ તે વાત દઢપણે માનો છો પછી જમીન ખોદનાના સાધનો એકઠા કરો છો. પચાસ ચરુ જમીનમા છેજ એવુ વિશ્વાસ પૂર્વક માનતા તથા તેનુ વારવાર ઝગપુ ઝરતા એકલા ટાઇ ન જાણે એમ તમે જમીનને કટાવ્યાવિના ખોદ્યા કરો છો. એક હાથ બે હાથ, કે દગ હાથ ખોદી તમે અટપ્તા નથી ચૌદ હાથ ખોદતા પણ કશુ જ ન જાણતા તમે નિરાશ થતા નથી તમે પૂગ પ દર હાથ ખોદો છો, ત્યારે જ તમે ચરુને જુઓ છો. ચૌદ હાથ સુધી તમારા હાથમા માગી ને કાકરા વિના કશુ જ આવ્યુ ન હતુ પૂર્ણ ખોદી રહે જ તમે ફળને અનુભવો છો. પ્રતલના પરિપાકમા જ ફળનો અનુભવ હોય છે તે પૂર્વે તો પરિશ્રમ જ હોય છે વિશુદ્ધ પ્રેમને હૃદયમા પ્રકટાવતા પણ તમારે આમ જ કરવાનુ છે નિશુદ્ધ પ્રેમ પ્રકટ થતા પર્વત પુન પુન ભાનનારૂપ કોદાળીની ખોદ્યા જ કરવાનુ છે કશુ ન જાણાય, ફળનો અનુભવ ન થાય તો પણ વિચારની શુદ્ધ કળાને સેવ્યા કરવાની છે જેમ એક એક તસુ ખોદતા ધનના ચરુની પાસે પહોચાતુ જાય છે તેમ પ્રયેજ ક્ષણે નિશુદ્ધ પ્રેમની ભાવનાને સેવતા અ ત કરણુમા નિશુદ્ધ પ્રેમના સન્કાર દઢ થતા તથા ચોપતા જાય છે વૃત્તિઓને વિશુદ્ધ પ્રેમસાથે પરિચય પડતો જાત્ર કે, અને પગિલા મમા તેઓ નિશુદ્ધ પ્રેમમય જ થઈ જાત્ર છે

*

*

*

નિશુદ્ધ પ્રેમમા અો ઇશ્વરમા કશો જ ભેદ નથી તેથી કરીને

વિશુદ્ધ પ્રેમમય થવું, અને ઇશ્વરસ્વરૂપ થવું એ ઉભય સરખાં છે. મનુષ્ય જેટલા અંશમાં વિશુદ્ધ પ્રેમની કળાને પોતાના હૃદયમાં વધારતો જાય છે, તેટલા અંશમાં તે ઇશ્વરમય થતો જાય છે; અને ઇશ્વરમય થવું એટલે સર્વ સામર્થ્યયુક્ત થવું એ જ છે. તેથી મનુષ્ય જેમ જેમ વિશુદ્ધ પ્રેમમય થતો જાય છે, તેમ તેમ ને અધિક સામર્થ્યયુક્ત થતો જાય છે. સર્વઉપર અન્યંત પ્રેમ ધરવો-સર્વાત્મભાવના કરવી-એ સામર્થ્ય માત્રનો ઉપાય છે.

*

+

*

પ્રિયતમ! તેથી સર્વત્ર આત્મભાવના પ્રકટાવો જ્યાં ત્યાં પ્રેમને પ્રવર્તાવો. પ્રેમવિના ખીન્ને કાંઈ લાયક હૃદયમાં પ્રકટેલો જોશો નહિ કાઢી તે બ્રહ્મપર્યંત સર્વમાં વિશુદ્ધ પ્રેમ મેલો. જે જે ક્રિયા કરે, તે સર્વમાં વિશુદ્ધ પ્રેમને કરે. તમે પ્રેમસ્વરૂપ, બ્રહ્મસ્વરૂપ થઈ જશો.

*

*

*

લય એ નામનો વિકાર મનુષ્યોને અન્યંત હાનિ કરનાર છે. જે અંતઃકરણમાં તે પ્રકટ થાય છે, ત્યાં પ્રથમ તે અંતઃકરણના ઉચ્ચ શુદ્ધોનો વિનાશ કરે છે, પછી શરીરની માતે ધાતુઓનું શોષણ કરે છે, અને પરિણામે મનુષ્યની બાહ્ય સુખસંપત્તિનો લય કરે છે તે અગ્નિની પેઠે જ્યાં પ્રકટે છે, ત્યાં વિનાશને જ પ્રવર્તાવે છે.

+

+

+

મનુષ્ય જન્મે છે ત્યારથી તે લયમાં ઉછરે છે, લયમાં મોટા થાય છે, અને બયમાં જ કુબેલો મરે છે, જેમ કડીએ તો ખોડું નથી. બાળકને દિવસમાં એ કડો પ્રસંગ બયથી કંપાયમાન થવાના આવે છે. જેમ જેમ તે મોડું થાય છે, તેમ તેમ અધિક અધિક લયના પ્રસંગો ઉપજતા જાય છે. ને ખાતાં ભય પામે છે, પાણી

પીતાં ભય પામે છે, બેસતાં ભય પામે છે, ઉઠતાં ભય પામે છે. પ્રત્યેક ક્રિયામાં ભય તેને ત્યજતો નથી. આમ કરીશ તો આમ થશે, આમ જઈશ તો આવું દુઃખ આવી પડશે, આ ક્રિયામાં જોડાઈશ તો કાણુ જાણુ શુનું શું થઈ જશે, એવા એવા અસંખ્ય વિચારોથી મનુષ્યનો મોટો ભાગ લપાકૂલ અને લપટરત રહ્યો છે. મનુષ્યોના અંતરના ઉંડા ભાગમાં પ્રવેશ કરીને જોઈએ છીએ તો જાતમાં કે સ્વપ્નમાં તે કવચિત જ લયથી મુક્ત જોવામાં આવે છે.

*

*

*

અને આમ છતાં, વસ્તુવિચારથી, મનુષ્યોને ભય ધરવાનું કશું જ પ્રયોજન હોતું નથી. ભયનું આ મોટું મંજવર મકાન રેતીના પાયાઉપર ચણાચણું હોય છે. તે દોરડીમાં જણાતા સાપ-જેવું મિથ્યા છે તે કાગળમાં ચિત્રેલા વાઘની પેઠે વૃથા જ છળાવી મારનાર છે. તે લાકડાના કુંઠામાં જણાતા ચોરની પેઠે મિથ્યા ધુળવનાર છે. અનાદિ કાળથી મનુષ્યોએ પોતાની કલ્પનાથી જ આ ભયના અસંખ્ય વિચારોને રચેલા હોય છે. જેમ ચોરની અને ભૂતની વાતો સાંભળીને અજ્ઞાન મનુષ્યો ઘરમાં બિલાડીનો પગરવ થતાં છળી મરે છે, પવનથી વારણું ખખડતાં કંપી ઉઠે છે, અને તેમને પરસેવાના ઝેંઝેંજ છૂટી જાય છે, તેમ મનુષ્યો મિથ્યા કલ્પનાવડે જ, ભયનાં સ્વરૂપો રચી છળી મરે છે, અને કંપી ઉઠે છે. તેમની મિથ્યા કલ્પના જ, તેમના મિથ્યા વિચારો જ, તેમને ભયના પ્રસંગો તેમના આગળ મૂર્તિમાન રચી દેખાડે છે.

*

*

*

સર્વત્ર વ્યાપી રહેલી પરમ કલ્યાણકારક સત્તા જેને શાસ્ત્રો પરમાત્મા, પરમેશ્વર, પરમતત્ત્વ, એવાં એવાં અસંખ્ય નામોથી ઓળખે છે, તેમાં અશ્રદ્ધા, અથવા અનિશ્વાસ, એ જ આ અસંખ્ય

પ્રકારના બચનું મૂળ કારણ છે. પરમાત્મા સર્વત્ર વ્યાપી રહેલા છે, અને તે પ્રાણિમાત્રનું નિરંતર હિત કરે છે, એ વાર્તાનું અગ્નાન, એ જ આ વિવિધ ભેદવાળા લયનો હેતુ છે. .

એક યનિ (કુતરી)ની પક્ષે ઉમેલું કુરકુરીયું પણ, મારી માતા માઈ રક્ષણ કરનાર સમીપ છે, એવા જ્ઞાનવડે હમી પૂંછડી રાખી, વિશ્વને તૃણવત્ લેખનું કોઈ પણ પ્રાણી તેની પાસે આવે છે તો ધુરંધ્રાયાં કરતું નિર્ભયપણે વિચરે છે, તથાપિ સ્વમેષ માતા ચ પિતા સ્વમેષ હે ધૃશ્વર ! તમે મારા માતા છો, તમે મારા પિતા છો, તમે મારા રક્ષક છો, એમ નિત્ય વદનાર અસંખ્ય બુદ્ધિમાન મનુષ્યો આ વિશ્વમાં નિરંતર લયભીત રહે છે. શાન્ત્યાભ્યાસ કરનારા, અને પરમેશ્વરવિના આ જગતમાં બીજું કંઈજ નથી, સર્વ સલ્લિદં દ્રહ્મ ! આ સર્વ બ્રહ્મ છે, એવું દિવસમાં સેંકડો વાર બોલનાર અનેક પંડિતો અંતરમાં લયવડે ધ્રુજતા રહે છે સદ્ગુરુને શરણે થયેલા, અને સદ્ગુરુને શરણે થયેલાનું કોઈ દિવસ કોઈ કાળે અહિત થતું જ નથી, એવું માનનારા અને કહેનારા અનેક સાધકો સામાન્ય સરખા જણાતા અને વ્યવહારનાં પ્રસંગો પ્રાપ્ત થતાં લયવડે હૃદયને સંકોચાપણું અનુભવે છે. આનું કારણ અન્ય કંઈજ નથી, પરંતુ તેઓને ધૃશ્વરમાં, તેઓના જ્ઞાનમાં, અને સદ્ગુરુના સામર્થ્યમાં અશ્રદ્ધા હોય છે.

પરમેશ્વર આપણા માતાપિતા છે, આપણા રક્ષક છે, અને આપણે તેમનાં બાળક છીએ, તો પંડી લય ધરવાનું શું પ્રયોગન છે ? પરમેશ્વર સર્વત્ર વ્યાપી રહેલા છે, અને પરમેશ્વરવિના જે જે જણાય છે, તે ગાંઝવાના જળની પેઠે અથવા સ્વપ્નમાં જણાતા

પ્રસંગોની પેઠે મિથ્યા છે, - તો પછી ભયને શા માટે ધરવો ? સિંહનું બાળક સિંહની સોડમાં સુતેલું છતાં શિયાળના પોકારથી છળી મરે તો શું તે સ્પષ્ટ નથી સૂચવતું કે તેને સિંહના સામર્થ્યનું ભાન નથી ? પરમેશ્વરના સ્વરૂપનું તથા તેમની સાથે આપણા સંબંધનું અજ્ઞાન એ જ ભયનો પ્રબળ હેતુ છે.

*

*

*

આપણા ભયના વિચારોજ ભયના પ્રસંગો સજી છે. આપણા ભયના વિચારોજ માત્ર જે વસ્તુતઃ નથી, તેને આપણી દૃષ્ટિમાં સત્ય કરી દેખાડે છે જેમ ધરમાં ચોર અથવા ભૂત હોવાનું નથી, પણ બાળકના ભયના વિચારોજ તેને ધરમાં ચોર અથવા ભૂત હોવાનું ભાન કરાવે છે, તેમ આપણા ભયના વિચારોજ, જગતમાં ભયજેવું કશું જ હોવા ને છતાં આપણને ભયનું ભાત કરાવે છે; કારણ સમગ્ર જગત કલ્પનામય છે, મનુષ્ય જેવી કલ્પના કરે છે, તેવું તે પોતાની દૃષ્ટિસમીપ રચાયેલું અનુભવે છે. આધ્યાત્મ-શાસ્ત્રના સુપ્રસિદ્ધ નિયમાનુસાર મનુષ્ય જેનું દંડપણે ચિંતન કરે છે, તેને તે પ્રાપ્ત થયેલું અનુભવે છે. જેનાથી મનુષ્ય બયભીત રહે છે, તેને તે પોતાની સમીપ સત્ત્વર આકર્ષી આણે છે, કારણ કે, વિચારની અદ્ભુત આકર્ષક સત્તા છે. ભયના વિચારમાં વારંવાર નિમગ્ન રહેનાર મનુષ્ય અલ્પ સમયમાં, જેનું તે ભય ધરે છે, તેને પોતાની દૃષ્ટિસમીપ મૂર્તિમાન થયેલું જુએ જ છે.

*

*

*

વીજળી પડવી, ધસ્તીકંપ થવો, આગ લાગવી વગેરે અકસ્માત બનતા પ્રસંગોમાં મનુષ્યોએ તે સંબંધના ભયના વિચારો સેવેલા જણાતા હોતા નથી, અને તેથી ભયના વિચારો સેવવાથી જ ભયના પ્રસંગો આવે છે, એ કહેવું યથાર્થ નથી, એવી કેટલાક

મનુષ્યો શંકા કરે છે, પરંતુ તે શંકા યોગ્ય નથી. જોટલા જોટલા પ્રસંગો જગતમાં બને છે, તે સર્વ માનસિક વિચારો અને તે દ્વારા થતી મનુષ્યોની ક્રિયાતા જ પરિણામો હોય છે. અને તેથી ઉપર કહેલા અકસ્માતોમાં ભયના વિચારો, મનુષ્યોએ તે અકસ્માતોની પૂર્વક્ષણમાં સેવેલા જો કે જાણતા નથી, તો પણ કોઈ સ્થળે મનુષ્યોએ ભયના વિચારો સેવેલા હોવાથી જ તેવા અકસ્માતો નીપજવાનો સંભવ આવે છે. ભયના વિચારો કોઈ કાળે પણ સેવ્યા-વિના ભયના પ્રસંગો પ્રકટવાનો સંભવ આવતો જ નથી જો મનુષ્યોના અયોગ્ય વિચારો વિના તથા તે વિચારો વડે થતી અયોગ્ય ક્રિયાવિના ભયના પ્રસંગો ઉત્પન્ન થવાનો સંભવ આવતો હોય તો તો યોગ્ય વિચારવિના અને યોગ્ય ક્રિયાવિના પણ હિત્ય સુખના સંભવો ઉત્પન્ન થવા જોઈએ. અકસ્માત જેમ વીજળી પડે છે, ધરતીકંપ થાય છે, અને આગ લાગે છે, તેમ અકસ્માત સૌનાનો વરસાદ વરસવો જોઈએ, અને અકસ્માત નવા મહાભયો કોઈ કોઈ સ્થળે બધાઈ જવા જોઈએ; પરંતુ અશુદ્ધ વિચારવિના આ વિશ્વમાં જેમ દુઃખના સંભવો ઉત્પન્ન થતા નથી, તેમ શુદ્ધ વિચારવિના સુખના સંભવો ઉત્પન્ન થતા નથી.

*

*

*

પરમાત્માની કલ્યાણકારક સત્તા સર્વત્ર વિલસી રહી છે, અને તેથી દુઃખને આવવાનો લેશ પણ સંભવ નથી, એવી અચલ શ્રદ્ધા જો મનુષ્યો સેવે છે, અને તેથી કરીને જો મનુષ્યો 'આમ કરીશું તો રખેને આમ થશે, અને આમ કરીશું તો રખેને તેમ થશે' એવા ભયવાળા વિચારોને સેવતા નથી, અને પોતાનું મિથ્યા અભિમાન પરમેશ્વરમાં સમર્પી, યથાપ્રાપ્ત બાવહાર શાંત અને સ્વસ્થપણે સેવ્યા કરે છે, તેઓ ભયમાત્રથી મુક્ત રહે છે, અને ઉત્તરોત્તર ઉચ્ચ ઉચ્ચ

મુખના પ્રમંગોને પ્રકટેવા અનુભવે છે પરમેશ્વર જે કરે છે, તે સારું જ કરે છે, ખોટું કશું થતું જ નથી, એ વિચારવડે પરમેશ્વરને જ પોતાના નેતા (દોનાર) સ્થાપી મનુષ્ય જ્યારે ભય અને મ કાના મિચારોથી રહિત થાય છે, ત્યારે શાંતિ અને મુખના પ્રસંગો આપોઆપ તેના તરફ આકર્ષાઈ આવે છે, અને અન્ય મનુષ્યને કપાવી નાખનાર ભયના પ્રસંગોથી તેનું અમાયાસ રક્ષણ થાય છે

*

*

*

પરમાત્મા આકુળતાવિનાની શાંત અને સ્થિર શ્રદ્ધા, મનુષ્યને જે જે જોઈએ તે તે અપ કામમાં અને અપ પરિશ્રમે આપે છે પરમાત્મા શાંત અને સ્થિર શ્રદ્ધાથી સમગ્ર વિશ્વ મનુષ્યને અનુકૂળ થાય છે પૂર્વે તેને વિરોધી જણાતા તરવો અનુકૂળ થયેના ભાસે છે, જેમ પિતાની અનુકૂળ દૃષ્ટિ સંપાદન કરનાર પુત્રને, પોતાના સર્વ નોકરો અનુકૂળ થઈ જાય છે, તેમ વિશ્વની સમગ્ર સત્તાઓ પરમાત્મા શાંત અને દૃઢ શ્રદ્ધા સ્થાપનાને અનુકૂળ થઈ જાય છે

*

*

*

જેમ સમુદ્રમાં અગ્નિ પ્રવેશ કરી શકતો નથી, તેમ પરમાત્મા સર્વદા મારું હિત જ કરે છે, એવી અથન શ્રદ્ધા ધરનાર વિવેકી પુરુષોના અત કરણમાં ભય પ્રવેશી શકતો નથી જેમ બીનાશનાળી, અધકારવાળી તથા મદી જગાઓમાં જ સાપ વીછી વગેરે રહે છે, તેમ પરમાત્માની નિરંતર કલ્યાણસાધક સત્તામાં અશ્રદ્ધાવાળા મનુષ્યના અત કરણમાં જ ભય સ્થાન કરીને રહે છે પરમાત્મામાં શ્રદ્ધા અને ભક્તિરૂપ અગ્નિ, મનુષ્યના હૃદયમાં જામી ગયેલા ભયના મોટા બરફના કુશરને તત્કાળ ઓગાળી નાખે છે પરમાત્માની હિતસાધક સત્તામાં અચલ શ્રદ્ધા, એ સાચા સાધક થવાની, સાચા યોગી થવાની, અને સાચા તત્ત્વજ્ઞાની થવાની કુચી છે સર્વત્ર પરમાત્માની

કલ્યાણકારક સત્તા પ્રવર્તી રહી છે, અને તેથી અદ્વિતનો લેશ પણ સંભવ નથી, એ નિશ્ચયને આચારમાં મૂકનાર મનુષ્ય જ સાચો ભક્ત, સાચો સાધક, સાચો યોગી અને સાચો તત્ત્વજ્ઞાની થાય છે.

*

*

*

સાચા ભક્તો, પરમેશ્વરમાં અવિશ્વાસવાળા અજ્ઞાની મનુષ્યોની પેઠે, ભયના પ્રસંગો પ્રકટવાનાં અનુમાનો થાય, એવાં નિમિત્તો જોઈને બાકુળ થતા નથી. ઇંદ્રિયોથી જણાતા બાહ્ય પ્રસંગોને અવસોડી તેઓ ભયભીત થઈ બ્યથ થતા નથી. બાહ્ય ગમે તેવા અગ્રિય જણાતા પ્રસંગો પ્રકટે તોપણ તેઓ પરમાત્માની કલ્યાણકારક સત્તામાં રથાપેલો પોતાનો દૃઢ વિશ્વાસ ડગાવતા નથી. તેઓ અનુભવપૂર્વક જાણે છે કે ‘આ અગ્રિયસરખો ભાસતો પ્રસંગ, છવદષ્ટિથી અગ્રિય અથવા દુઃખમય જણાય છે, પરંતુ વસ્તુતઃ પરમાત્માની સર્વજ્ઞ દષ્ટિથી તે તેવો નથી. પરમાત્માની સર્વજ્ઞ દષ્ટિમાં આ પ્રસંગ કલ્યાણનો જ સાધક છે. જેમ રાત્રિના અંધકારમાંથી પ્રાતાઃકાળનો પ્રકાશ પ્રકટે છે, તેમ આ અંધકાર જેવા ભાસતા દુઃખના પ્રસંગમાંથી સુખને પ્રકટવાનો પૂર્ણ સંભવ છે. જેમ તાપના અંતમાં વૃષ્ટિ થાય છે, અને તાપ તે વૃષ્ટિ થવાને અર્થે જ છે, તેમ આ દુઃખદ જણાતા પ્રસંગના અંતમાં સુખ જ છે, અને આ પ્રસંગનું આવું દુઃખદ સ્વરૂપ થયું, એ તેનો સુખમય પરિણામ આવવાને અર્થે જ છે, તેથી સુખને અર્થે પ્રકટનાર દુઃખમા ભય ધરવા જેવું કે કલેશ કરવા સરખું કશું જ નથી.’ આ પ્રકારના વિચારથી દુઃખદ ભાસતા પ્રસંગોમાં તેઓ ધૃત્વરી ધૃતજાને અનુકૂળ વર્તે છે, અને આવું તેમનું અનુકૂળ વર્તન, તેમના પરમદ્વિતનું સાધક થાય છે.

*

*

પરમેશ્વરમા અચન નિશ્વાસનાળા આવા સાચા ભકતો જાણે છે કે હું વસ્તુતઃ પરમેશ્વરનો અશ હું, અને તેથી કરીને પરમેશ્વર અરૂપ હું અને પરમેશ્વરના ચૈતન્યરૂપમા ગમે તેના ભયના પ્રસંગોથી જેમ કશી પણ વિક્રિયા કે હાનિ થવાનો સંભવ નથી, તેમ પરમેશ્વરનો અશ જે હું, તે મારામા પણ ગમે તેના ભયના પ્રસંગો પ્રાપ્ત થતા પણ વેશ પણ નિક્રિયા કે હાનિ થવાનો સંભવ નથી અને જેમ સીનેમેટોગ્રાફ ના ખેલમા કે ‘મેલુક લેન્ટર્ન’ ના ખેલમા ઘોડાઓની પુષ્કળ દોડાદોડ થતા હતા પણ તે ઘોડા મને અગદી નાખવા સમર્થ નથી, કારણ હું તે સર્વથી પૃથક્ક હું, અને પૃથક્ક ન હોઉં તોપણ આ ઘોડાની દોડાદોડ આભાસ માત્ર છે, તમ આ વિશ્વના સર્વ પ્રસંગો આભાસ માત્ર હોવાથી ગમે તેવા રૂપમા દેખાય તેથી મને શી હાનિ થનાર છે? અને જ્યારે હાનિ થવાનો સંભવ નથી, તો પછી તેમના પ્રકટવાથી કે તેમના પ્રકટનાના અનુમાનથી મારે ભયભીત થવાનું શું પ્રયોજન છે? મીણનો કે ચામડાનો સાપ પોતાની ફણા ઉચી કરીને મને કરડે તેથી શું મારે મરણનું ભય ધરવું, અને તેનું વિષ ઉતારવાને માટે દોડધામ કરી ચૂકવી? સર્વથા આ વિશ્વ જ્યારે દેખવા માન છે, અને સાચું હોય તો પણ તેમા જે જે બને છે, તે મારા જ હિતને માટે બને છે, તો પછી હિતના પ્રસંગોને પણ અહિત કે કટપી, મારે પોતે મારા જ પડછાયાવડે ભયને શા માટે પામવું જોઈએ?

✽

✽

✽

મનુષ્યો જે ભયના પ્રસંગોના અનુમાનથી ભયવડે છળી મરે છે, તેમાથી મોઝે પોણોસો પ્રસંગો તો બનિય કાળમા અદૃશ્ય રૂપે રહેલા હોય છે વર્તમાન કાળમા તેમાનો એક પ્રસંગ તેમની

સમક્ષ પ્રકટ થયેલો હોતો નથી. અને ભયના વિચારો નિરંતર સેરીને મનુષ્યો તેવા પ્રસંગોને મુર્તિમાન થવાના સંભવો થોડે કાળે ન આણતા હોય તો તેવા પ્રસંગો કદી પણ જોવાનો સમય આવે એમ હોતું નથી. ભયના વિચારો એ ભયને પ્રકટ થવાના પ્રસંગોનાં ખીજક છે, અને તેથી સુખને ઇચ્છનાર મનુષ્યોએ પોતાની હૃદય-ભૂમિમાં ભયના વિચારોનાં ખીજક કદી પણ રોપવાં જોઈએ નહિ. ભવિષ્ય કાલનો વિચાર ત્યજ દો; અને ભવિષ્ય કાલનો વિચાર કદી કરો, તો ભવિષ્ય કાળમાં સુખ જ મળનાર છે, એવા વિચારને જ સેવો. જેમ ઘરમાંથી આપણે કચરો વાળી કાઢીએ છીએ તેમ અંતઃકરણમાંથી ભયના વિચારોનો કચરો વાળી કાઢો.

*

*

*

ભવિષ્યમાં દુઃખ પ્રાપ્ત થવાનો ભય શરીરને તથા મનને શિથિલ, દુર્બલ અને ઉત્સાહરહિત કરે છે નિરંતર સુખ પ્રાપ્ત થવાની આશા અને શ્રદ્ધા શરીરને તથા મનને બળવાન, સ્ફુર્તિવાળુ, તથા ઉત્સાહયુક્ત કરે છે ભયના વિચારો શરીરને તથા મનને શિથિલ કરી નાંખે એવા અસંખ્ય વિચારોના આદોલનોને વિશ્વના વાતાવરણમાંથી આપણા પ્રતિ આકર્ષી લાવે છે. સુખ પ્રાપ્ત થવાની આશા તથા શ્રદ્ધાના વિચારો શરીર તથા મનને ઉત્સાહયુક્ત કરનાર અસંખ્ય વિચારોનાં આદોલનોને વિશ્વનાં વાતાવરણમાંથી આપણા પ્રતિ આકર્ષી લાવે છે. ભયના વિચારો મનુષ્યને દુઃખના અગાધ અંધકારમાં ભ્રમણ કરાવે છે. સુખને મળવાની આશાના તથા શ્રદ્ધાના વિચારો સુખના પ્રકાશમય તેજસ્વી પ્રદેશમાં મનુષ્યને સ્થાપે છે.

*

*

*

પરમાત્મા આપણું નિરંતર હિત જ કરે છે, એ પ્રકારના શ્રદ્ધાના વિચારો અભ્યાસવડે મનુષ્ય પોતાના અંતઃકરણમાં સર્વદા

ભાવ હૃદયમાં જાગત રાખો. અમુક મારે શત્રુ છે, અમુક મારે
 બગાડે છે, એવું કદી પણ માનો નહિ. તમારા આત્મસ્વરૂપમાં,
 સર્વવ્યાપક પરમાત્મતામાં શાંતપણે સ્થિર થાઓ. તમારું પોતાનું
 અભિમાન પરમાત્મામાં વિલાવી દો. તમારા શરીરતંત્રના તથા
 મનતંત્રના આલોક (અક્ષાવંતાર) પરમાત્માને જ થવા દો. તમારા
 જીવત્વવાળા મનને શાંતે ખાડો. તે શાંત પડતાં વિદ્યાત્મક મન
 પ્રકટેશું તમે જોશો. તમારા હૃદયમાં તમારા આત્મસ્વરૂપનો, તમારા
 અંતર્યામી ઇશ્વરનો મધુર સ્વર તમે સાંભળશો. સત્સાચી અને
 મહાપુરુષો એને જ ઇશ્વરી પ્રેરણા કહે છે. એને જ દિવ્ય જ્ઞાન કહે
 છે. અન્ય પ્રજા એને inspiration અથવા revelation કહે છે.

*

*

*

પોતાના વિચારો છોડી દેઈને જ્યારે મનુષ્ય પરમાત્મામાં
 સ્થિર થાય છે, અને જાગત છતાં મનની મુપ્રસિદ્ધી અવસ્થા
 ભોગવે છે, ત્યારે પરમાત્મામાંથી તેને જે જોઈએ તે મળે છે. શ્રદ્ધા,
 સુખ, શાંતિ, જ્ઞાન, પ્રાણિમાત્રપ્રતિ પ્રેમ વગેરે સર્વ શુભ તેને પ્રાપ્ત
 થાય છે. જીવત્વના અથવા જયના વિચારો શરીરના રસરધિરાદિ
 ધાતુઓને વિષમય કરે છે; પરમાત્માના પૂર્વોક્ત વિચારો શરીરના
 રસરધિરાદિ ધાતુઓને નિર્દોષ કરે છે, અને તેમની સમાન સ્થિતિ
 કરે છે. જીવત્વના અર્થાત્ જયના વિચારો આપણા અંતરમાં રહેલા
 આત્મારૂપ જ્યોતિના પ્રકાશને સર્વત્ર પ્રકાશ નાંખતાં પ્રતિબંધ
 કરનાર માટીનું આચ્છાદન છે. પરમાત્મામાં મનને વિલાવી પૂર્વોક્ત
 મનની શાંત સ્થિતિ કરવી, એ આપણા આત્મારૂપ જ્યોતિના
 પ્રકાશને પ્રતિબંધ કરનાર માટીના આચ્છાદનને ફેાડી તે પ્રકાશને
 સર્વત્ર પ્રસરવાની અનુકૂળતા કરી આપવા તુલ્ય છે. જયને
 જિતવાનો ઉપાય, જયના વિચારો ન સેવતાં પરમાત્મામાં મનને

વિલીન કરવું એ જ છે.

*

લીમડો, આંખો, મહુડો, આંખડી વગેરે અનેક વૃક્ષો તમે સોંઠો પ્રસંગે જોયાં હશે. પરંતુ કોઈનાં ફળ કડવાં, કોઈનાં ખાટાં, કોઈનાં તુરાં, કોઈનાં તીખાં, કોઈનાં મધુર, કોઈનાં ગળ્યાં, એમ વિવિધ બેદવાળા હોવાનું શું કારણ હશે, તેનો કોઈ દિવસ તમે વિચાર કર્યો છે ? પેલા કારેલાના છોડને કડવાં ભીંગડાંવાળાં કારેલાં આવવાનું, પેલા વેંગળુના છોડને મુંવાળી ઘેરા જાંબુડીયા રંગતી છાલવાળાં લાંબાં અને સદૃજ મધુર સ્વાદવાળાં વેંગળુ આવવાનું, પેલા મરચાના છોડને લીલી મનોહર છાલવાળું, મનુષ્યોની ટચલી આગળી જેવડું અથવા તેથી પણ મોટું, છબને અમર્યમાલે એવું એવું તીખું મરચું આવવાનું, પેલા કુંગળીના છોડના મૂળમાં સો પચાસ પડવાળો, ગોળાકાર તથા વિલસણ સ્વાદવાળો કંદ બાઝવામાં, અને એ જ પ્રમાણે અસંખ્ય વનરપતિઓને ભિન્નભિન્ન સ્વાદ, ભિન્નભિન્ન આકાર, ભિન્નભિન્ન ગુણ, ભિન્નભિન્ન પત્ર, ભિન્નભિન્ન પુષ્પ, તથા ભિન્નભિન્ન ફળ આવવામાં શું હેતુ હશે, તેનું કારણ યોગી કાઢવા તમે તમારા મગજને કોઈ દિવસ પરિશ્રમ આપ્યો છે ? આ સર્વ અઢાર ભાર વનરપતિને જન્મ આપનાર માતા જે પૃથ્વી તે એક જ છે, સર્વનું પોષણ જે જળવડે થાય છે, તે એક જ છે, સર્વને શ્વાસ લેવાની જે હવા તે એક જ છે, તથા સર્વની વૃદ્ધિમાં પ્રયત્ન હેતુ જે સૂર્ય, ચંદ્ર તથા વિવિધ ગ્રહો તે પણ એક જ છે, છતાં કોઈ વૃક્ષ એ હાથ ઉંચાં તો કોઈ પચાસ હાથ ઉંચાં, કોઈ પાંચ હાથ ઉંચાં તો કોઈ જમીનથી અર્ધ તરુ પણ ઉંચાં નહિ એવાં, કોઈ કાંટાવાળાં તો કોઈ કોમળ, કોઈ મુગધમધ પુષ્પવાળા તો કોઈ વામવિનાનાં અથવા દુર્ગંધવાળાં, કોઈ નાનાં

પાદડાનાળા તો કોઈ મોટા પાદડાનાળા, ઘઈ પ્રાણિઓને પોપણુ
આપનાર તો કોઈ તેમનો જીવ લેનાર, ઝાઈ ઉનાળામાં ઉગનાર,
તો ઝાઈ ગિયાળામાં ઉગનાર, કોઈ ચોમાસામાં ઉગનાર, તો કોઈ
પાણીવિનાના રેતીના રણમાં ઉગનાર, ઝાઈ પ્રકાશમાં ઉગનાર તો
કોઈ પ્રકાશમાં મરી જનાર, કોઈ અધારમાં વૃદ્ધિને પામનાર તો
કોઈ અધારમાં સુકાઈ જનાર શાથી હોય છે ? વૃક્ષોના ગુણધર્મ-
આમાર વગેરેમાં આવેો ભેદ કયા પ્રબળ હેતુથી થયો છે ?

*

*

*

વૃક્ષોની ઉત્પત્તિનું, પોપણુનું, તથા વૃદ્ધિનું મૂળ કાગળું જે
પૃથ્વી, જળ, વાયુ, પ્રકાશ, તથા ગ્રહો એ સર્વ એ-જ છતાં તેમાં
આટલો બધો ભારે ભેદ પડી જવાનું કારણ અન્ય કોઈ નથી પણ
તેઓનાં બીજક છે, બીજકના ભેદથી વૃક્ષોના અસખ્ય ભેદ પડી
ગયા છે

*

*

પૃથ્વી, જળ, વાયુ, અગ્નિ આદિ તત્ત્વો અનેક ગુણધર્મોના
મહોદધિ છે પ્રત્યેક બીજક તેમાંથી જે જોઈએ તે પોતાને માટે
આકર્ષી લે છે આ તત્ત્વોમાંથી લીમડાનું અને દ્રવારણાનું બીજ,
ડકત્રા આહુઓને આકર્ષી કડના ત્રિપજેવા લીમડાને અને
દ્રવારણાને રચે છે, આબાનો ગોટલો અને ડેળનું બીજ મધુર
અણુઓને આકર્ષી અમૃતજેવી મિષ્ટ ડાગિયો તથા ડેળા સજે
છે, આબલીનો કચુકો તથા લિંજનું બીજક ખાટા અણુઓને
ખેચી દાતને ખટની નાખે એવી આબલી તથા લીજને બનાવે છે,
અને ગુલામ તથા મોગગના બીજકો સુગંધમય પરમાણુઓને
આકર્ષી મગજને ભારે પ્રસન્નતા ઉપજાવનાર ગુનામ તથા
મોગરાના પ્રબોની રચનાને કરે છે .પૃથ્વી આદિ તત્ત્વોમાં સર્વ

ભયું છે; ખેંચનાર ખીજક પોતાના સ્વભાવપ્રમાણે જેવું ખેંચે છે, તેવું તેને મળે છે

*

*

*

કુદરત આખા વિશ્વમાં એક જ નિયમે પ્રવર્તે છે; અને તેથી કરીને વનસ્પતિના અસંખ્ય ભેદ હોવામાં જે મહા નિયમનું સાત્તાત્મ્ય જોવામા આવે છે, તે જ નિયમ કુદરતની અન્ય સૃષ્ટિ જે પ્રાણિઓની છે, તેમા પણ પ્રવર્તે છે, ક સુદર આકૃતિવાળો છે, અને જ કદડપો છે, ગ ઉંચો છે, અને ઘ ડીંગણો છે, ચ મૂર્ખ છે, અને છ વિદ્વાન છે, જ સદ્ગુણી છે, અને ઙ દુર્ગુણી છે, ટ ધનવાન છે, અને ઠ નિર્ધન છે, ડ શક્તિવાળો છે, અને ઢ ખીકણુખિલાડી છે, ત ઉઘોગી છે, અને થ આળસુ પથરો છે, એવા મનુષ્યોમા આકૃતિના, સ્વભાવના, ગુણના અને સ્થિતિ આદિના અસંખ્ય ભેદો હોવામાં પણ મનુષ્યોના ખીજકોનો ભેદ એ જ કારણ છે. કળનો ભેદ ખીજકનો ભેદ હોવાવિના હોઈ શકતો નથી.

*

*

*

વૃક્ષો જેમ પોતાનું પોષણ, વૃદ્ધિ વગેરે પૃથ્વી, જળ, વાયુ, સૂર્ય આદિમાંથી મેળવે છે, તે જ પ્રમાણે મનુષ્યો પણ પોતાનું પોષણ, વૃદ્ધિ આદિ એ જ તત્ત્વોમાંથી મેળવે છે. પરંતુ વૃક્ષો અને મનુષ્યોમાં ભેદ છે વૃક્ષોનો ભેદ કેવળ તેઓના સ્થૂલ શરીરના ભેદવડે મનુષ્યો જાણે છે; મનુષ્યોનો ભેદ તેઓના સ્થૂલ શરીરમાં હોવા ઉપરાંત તેઓની વિવિધ ક્રિયાવડે હોય છે. વૃક્ષોમાં જ્યારે એકલું સ્થૂલ શરીર જ પોષણ, વૃદ્ધિ વગેરેને પામતુ જણાય છે, ત્યારે મનુષ્યોમા સ્થૂળ શરીરની વૃદ્ધિ તથા પોષણ થતા ઉપરાંત માનસિક શરીરની તથા આધ્યાત્મિક શરીરની વૃદ્ધિ તથા પોષણ થતા અનુભવમાં આવે છે. વૃક્ષોનું જ્યારે એકલું સ્થૂલ શરીર ક્રિયા કરતું હોય છે, અને તેમનાં

માનસિક તથા આધ્યાત્મિક શરીરો ગાઢ સુષુપ્તિમાં હોય છે, ત્યારે મનુષ્યોનાં તે ત્રણે શરીરમાં ક્રિયા વગેરેના ભેદો જણાય છે. મનુષ્યોનાં આ માનસિક તથા આધ્યાત્મિક શરીરને પોષણ આપનાર, વૃક્ષોને પોષણ આપનાર જે પૃથ્વીજળ વગેરે તત્ત્વો છે, તે ઉપરાંત એક બિન્ન તત્ત્વ છે, અને તે તત્ત્વ તે પરમતત્ત્વ અથવા પરમાત્મા છે.

જેમ પૃથ્વી આદિ તત્ત્વોમાં અસંખ્ય ગુણધર્મો રહ્યા હોય છે, તેમ આ પરમતત્ત્વ અથવા પરમાત્મામાં અસંખ્ય ગુણધર્મો રહ્યા છે, અને તેથી જ શાસ્ત્રો તથા સંતપુરુષો પરમાત્માને અનંતશક્તિ-સંપન્ન કહે છે. જેમ પૃથ્વી આદિ તત્ત્વોમાંથી બીજકો પોતાની જાતિના પ્રમાણમાં તેમાંથી ખાટો, ખારો, તીખો વગેરે રસ ખેંચી તેના ગુણધર્મવાળાં ફળને પ્રકટાવે છે, તેમ આ અનંતશક્તિસંપન્ન પરમતત્ત્વમાંથી મનુષ્યો પોતાને પ્રાપ્ત બીજકના પ્રમાણમાં સારાં અથવા નરતાં, યોગ્ય અથવા અયોગ્ય ગુણધર્મવાળા બળને આકર્ષી તેવાં તેવાં ગુણધર્મવાળાં ફળનો અનુભવ કરે છે. વસ્તુતઃ પૃથ્વીને લીમડાને કડવો કરવાની અને આંખાને ગળ્યો કરવાની પંક્ષપાતશુદ્ધિ હોતી નથી; તે બીજકો પોતે જ પોતાની મેળે કડવો તથા ગળ્યો રસ આકર્ષી કડવા તથા ગળ્યાં ફળોને ઉપજવામાં કારણ હોય છે, તેમ મનુષ્યોને કાળા કે ગોરા, ઉંચા કે નીચા, મૂર્ખ કે વિદ્વાન, દરિદ્ર કે ધનવાન એમ વિવિધ ભેદવાળા કરવાની પંક્ષપાતશુદ્ધિ પરમાત્મામાં છે નહિ, પણ મનુષ્યો પોતે જ પોતાની મેળે સર્વ ગુણધર્મના મહોદધિ પરમાત્મામાંથી તે તે ગુણધર્મ તથા ગિયતિને પ્રાપ્ત કરી લે છે.

જે બીજકવડે મનુષ્યો પરમાત્મામાંથી નિર્ધન રિયતિરૂપી કે

ધનના સ્થિતિરૂપી, વિદ્યાના સ્થિતિરૂપી કે અવિદ્યાના સ્થિતિરૂપી, અને એવી જ અસંખ્ય પ્રાણી ભિન્ન ભિન્ન સ્થિતિઓરૂપી રસને આકર્ષાને નિર્ધન કે ધનના, વિદ્યા કે અવિદ્યા, રોગી કે નીરોગ થાય કે, તે બીજકને સત્સાસો તથા મહાપુરુષો 'મન' એ નામથી ઓળખે છે 'મન' એ નામનું બીજક મનુષ્યોની વિવિધ સ્થિતિઓમાં દેવ હોય છે જેમ વનસ્પતિના અસંખ્ય બીજકો, જે મૂળ તરવોના (પાણી, અગ્નિ, પૃથ્વી નાથ) બનેલા છે તે તરવો સર્વ બીજકોમાં એક જ હોય છે, પણ તે તરવોના પ્રમાણમાં તથા સંયોગમાં ભેદ થવાથી અસંખ્ય પ્રાણના બીજકોમાં ભેદ પડી જાય છે અને તેથી જૂદા જૂદા વૃક્ષો હોય તેમ સર્વ મનુષ્યોના મન, જે તરવોમાંથી બને છે તે તરવો એકજ પ્રકારના હોવા છતાં, મનુષ્યોએ પોતાની ભિન્ન ભિન્ન ક્રિયાનું આ મનના અસંખ્ય ભેદ પાડી નાખ્યા છે અને તેથી તેઓની અસંખ્ય પ્રકારની ભેદનાળી સ્થિતિઓ જોવામાં આવે છે

*

*

ફળ માત્રને ઉત્પન્ન કરનાર કાગળ, ક્રિયા હોય છે, અને ક્રિયાનું મૂળ કારણ મન હોવાથી, ફળને ઉત્પન્ન કરનાર મન જ છે, એ સિદ્ધ થાય કે લાકડાનો એક મોટો ભાગ ચીરવાની ક્રિયા કરનાર લાકડા ચીરનાર મનુષ્યના હાથ છે પરંતુ તે હાથને ચીરવાની ક્રિયા કરવા માટે પ્રેરનાર મન છે મનનો અભાવ હોય છે ત્યાં હાથ કે કોઈ અન્યથા ક્રિયા કરી શકતો નથી મુઠામાં મનનો અભાવ હોવાથી, તથા નિદ્રામાં પડેલા મનુષ્યનું મન અજ્ઞાનના પડમાં વીટળાયું હોવાથી શરીર ક્રિયા કરના અસમર્થ હોય છે, અર્થાત્ ક્રિયાનું કારણ મન હોવાથી સુખ અથવા દુઃખરૂપ ફળને પ્રકટાવનાર મન જ છે, એ સિદ્ધ છે સુખ અથવા દુઃખના મધુર અથવા કટુ,

અસંખ્ય પ્રકારનાં ફળો જે બીજક આપે છે, તે બીજક મનુષ્યનું મન છે.

* -

*

*

અને આમ છતાં સર્વોત્તમ સુખને ઇચ્છનાર મનુષ્ય પ્રાણીનો મોટો ભાગ, આ મનની કેટલી થોડી કાળજી રાખે છે? પ્રાતઃકાળથી તે જાગૃત્ થાય છે, ત્યારથી તે નિદ્રામાં અસાવધ થાય છે ત્યાં સુધી તે કુવી ક્રિયાઓમાં જોડાયેલું રહે છે, તે પ્રતિ મનુષ્યો કેટલું થોડું લક્ષ રાખે છે? સુખને પ્રાપ્ત કરવાના અને દુખને દૂર કરવાના અસંખ્ય બહારના ઉપાયો કરે છે, પણ મનને સુધારવાનો જે સાચો અને સફળ ઉપાય, તેને સેવવામાં તેઓ કેટલી અસાવધાનતા રાખે છે? વૃક્ષની શાખા અને પત્રને રમેણીય કરવા તેઓ પ્રયત્ન સેવે છે, પણ જેમાં જળ સિંચવાથી તેઓ રમેણીય અને પ્રકૃત્ત થાય છે, તે મૂળપ્રતિ તેઓ બેદરકારી રાખી, તેઓ તેને સડી જવા તથા ઉઘેઈ ભાગવા દે છે.

૧

*

*

જેમ બીજકમાં જેવા પ્રકારનાં તત્ત્વોનો સંયોગ હોય છે, તે સંયોગપ્રમાણે તેના મૂળ જમીનમાં નંખાય છે, અને તે મૂળ પછી પૃથ્વીમાંથી પોતાના સ્વભાવ પ્રમાણેના રસ આકર્ષે છે, તેમ મનુષ્યોએ મનને જે પ્રકારનું ફળવ્યું હોય છે, તે પ્રમાણેના વિચારોને તથા ક્રિયાને તે સેવે છે, અને તે વિચાર તથા ક્રિયાવડે પરમાત્મામાંથી ફળને પ્રાપ્ત કરી લે છે. જેમ બાવળનું બીજક બાવળ ઉપર ઠાંઠા ન આવે છે, કેળની કામળતા આવેલું નથી, તથા ફળમાં પયડા ઉપજાવે છે, પણ ફળને ઉત્પન્ન કરતું નથી, તેમ મનના અયોગ્ય વિચારો તથા તે વડે થતી વાણીની તથા સરીરની અયોગ્ય ક્રિયાઓ તનનાં, ધનનાં, તથા માનસિક ઉંચાં સુખોને પ્રકટાવતી નથી,

પરંતુ દુઃખોને જ પ્રકટાવે છે.

યોગ્ય ક્રિયાઓમાં મનને સર્વદા જોડાયલું રાખવું, એ જ આ જગત્મા મનુષ્યોનું કર્તવ્ય છે. નિશાળોમાં અને પાઠશાળાઓમાં પ્રાથમિક અને ઉચ્ચી કેળવણી લઈને, વિદ્યાના, કળાના અને તત્ત્વજ્ઞાનના પ્રયોનો ભારે અભ્યાસ કરીને, તત્ત્વજ્ઞ મહાપુરુષોના સમાગમ કરીને અને તેમના ઉપદેશો શ્રવણ કરીને, જે કરવાનું છે, તે એ જ છે કે મન નિરંતર શુદ્ધ વિચારમાં, તથા શુદ્ધ ક્રિયામાં જોડાયલું રહે, એવું બળ પ્રાપ્ત કરવું.

ક્રિયા સુખ અથવા દુઃખ એ બેમાંથી એક ફળને પ્રકટાવે છે. સુખના વ્યાવહારિક સુખ તથા પારમાર્થિક સુખ એવા બે ભેદ હોવાથી વ્યાવહારિક સુખને પ્રકટાવનારી ક્રિયા, શુદ્ધ ક્રિયા, ગણાય છે, અને પારમાર્થિક સુખને પ્રકટાવનારી ક્રિયા સર્વોત્તમ શુદ્ધ ગણાય છે; અને દુઃખને પ્રકટાવનારી ક્રિયા અશુદ્ધ જ ગણાય છે.

મનુષ્યના મોટા ભાગપ્રતિ દષ્ટિ નાંખી જોઈશું તો સ્પષ્ટ થશે કે તેઓ દિવસના અષ્ટ પ્રહરમાં ધણો જ થોડો સમય સર્વોત્તમ શુદ્ધ ક્રિયામાં ગાળતા હોય છે, કંઈક સમય શુદ્ધ ક્રિયામાં ગાળતા હોય છે, અને પુષ્કળ સમય અશુદ્ધ ક્રિયામાં ગાળે છે. તેઓ એકલા હોય છે ત્યારે તેઓનું મન કવચિત્ જ સદ્વિચારને સેવવું હોય છે. મિત્રોમાં બેસે છે ત્યારે તેઓ કાઈ પણ વ્યવહારનું કે પરમાર્થનું ઉત્તમ ફળ ન પ્રકટે, એવી નિર્માલ્ય વાતો અને વિચારોમાં કલાકોના કલાકો ગાળી નાંખે છે. તેઓ પોતાના હિપર સુગંધમય મનોહર ગુલાબનું પુષ્પ આવે કે સ્વાદિષ્ટ હાપુસની

ઠરી આવે એવો રસ પૃથ્વીમાંથી આકર્ષતા નથી પણ ઈશ્વરાચાર્યાનાં
 હડવાં ફળ ઉત્પન્ન થાય એવો રસ આકર્ષે છે; અને આ પ્રમાણે
 વ્યવહારના ઉત્તમ સુખને કે પરમાર્થના સુખને અનુભવ્યા વિના
 કાળે કરીને મરણને વશ થાય છે.

વ્યવહારનાં કે પરમાર્થનાં સર્વોત્તમ સુખ મળે, એવાં સાધનો
 પંચમકૃપાણુ પરમાત્માએ તમને આપ્યા છતાં શા માટે તે સાધનોને
 ઉપયોગ કરવામાં પ્રમાદને સેવો છો, અને “મારું દુઃખ ટળતું નથી”
 એવી ખૂમો પાડ્યા કરો છો? ઘડો, દોરડું અને ફૂલો પ્રાપ્ત છતાં
 તથા બે હાથ, નેત્ર અને જળને ફૂવામાંથી બેંચવાતું મામર્ય પ્રાપ્ત
 છતાં, તૃપાના દુઃખની ખૂમો જેમ કાંઈ અજ્ઞાન મનુષ્ય પાડે, તેમ
 દુઃખના રાત્રિદિવસ પોકાર શા માટે પાડ્યા કરો છો, અને ત્યાં ત્યાં
 સુખના ઉપાય પૂછ્યા કરો છો? નિશ્ચયપૂર્વક માનો કે દુઃખ પોતાના
 પ્રયત્નવિના અન્ય કોઈ ઉપાયે ટળતું નથી. બીજા મનુષ્યો દુઃખ
 ટાળવાની યુક્તિ માત્ર આપે છે; પરંતુ યુક્તિને સેવવાતું કામ તેમતું
 નથી. જેને દુઃખને ટાળવાની ઈચ્છા હોય છે, તે મનુષ્ય પોતે દુઃખને
 ટાળવાની યુક્તિને સેવવી જ પડે છે. ક્ષુધા ટાળવાને માટે ભુખ્યા
 મનુષ્યે પોતે અન્ન ખાવું જ લેખ્યું. બીજા મનુષ્યના અન્નના મદ્દલુ
 કરવાથી ક્ષુધાતુરની ક્ષુધા ટળતી નથી. આવો સર્વસામાન્ય નિયમ
 વિશ્વમાં પ્રસિદ્ધ છતાં દુઃખ ટાળવાને માટે અન્યતા ઉપર આધાર
 રાખવાની કુટેવ, જે બીજું કંઈ જ નથી પણ એક પ્રકારની
 આજસ જ છે, તેને શા માટે મેંવ્યા કરો છો? જ્ઞાતાંડમાં કે જ્ઞાતાંડની
 બદાર-ગમે ત્યાં-જોશો, તોપણ તમને સુખ કે દુઃખનું દારણ
 મનવિના અને તે દ્વારા થતી ચોખ્ખોચોખ્ખ ક્રિયાવિના અન્ય કશું જ
 જડવાતું નથી. પ્રારબ્ધથી સુખદુઃખ આવે છે કે પુરુષાર્થથી

સુખદુઃખ આવે છે, ગમે તે કારણથી સુખદુઃખ આવે છે, એમ માનેા પણ આરબ્ધનું કે પુરુષર્થનું સર્વનું મૂળ મન જ છે મનવિના સુખદુઃખનું કારણ અન્ય કોઈ છે જ નહિ આમ છે તો પછી શા માટે મનને જ અનુકૂળ કરવાના એક જ ઉપાયને સેવતા નથી અને નમ્રતા ક્ષાંસ માર્યા કરો છો ?

*

*

*૨

ધરમા કે બહાર, જ્યાં જ્યાં દષ્ટિ નાખી જોઈએ છીએ ત્યાં ત્યાં અસખ્ય મનુષ્યો મના તરફ જે અસાધારણ બેદરકારી બતાવે છે તે જોઈ તેઓની દુઃખી અવસ્થાથી આશ્ચર્ય થતું નથી સુખ કે દુઃખના ઉપગવા સાથે આ મનને જાણે ડરો જ સંબંધ ન હોય તેમ તેઓ વર્ત્યા કરે છે ગમે તેવા વિચારોને મનમાં પ્રવેશના દેતા તેઓને જરા પણ સંતોષ થતો નથી જન્મના બેદા હોય ત્યાં જો એક કુતરૂં આવે તો તેઓ લાકડી લઈને ઉભા થાય છે ઢેડની કે બગીચાની છાયા પડે તો ખાવાનું સંધળું ફેંકી દે છે, અને તકાળ રેતાન કરે છે, પરંતુ જ્યારે ઢેડ કે બગીચાના સ્પર્શથી થતી હાની કરતા અનંતગુણ હાનિને કરનાર અયોગ્ય વિચારોની મોગી ચાડાની સેનાને પોતાના પવિત્ર હૃદયમંદિરમાં પ્રવેશતી જોઈને તેમને લેશ પણ કમકમી આતી નથી, પણ ઉલટા તેઓ આ ચાડાઓને પોતાના હૃદયમાં પ્રવેશતા પુ પડે વધાવી લે છે તેઓ બાહ્ય મળને હાથને સ્પર્શ થતા સાત વાર માગીથી તેને છુએ છે, અને દિવસમાં દશ વાર નદીમાં ડુબકા મારે છે, પરંતુ પોતાના હૃદયમંદિરમાં અયોગ્ય વિચારોથી મળના ટોપલાઓને પોતાની મેળે જ લાવી લાવીને નાખે છે અમુક સમયે મન કેવા વિચાર કરે છે અને તે વિચારોને અનુસરીને ઈંદ્રિયો કેવી ક્રિયા કરે છે, તેનું તેમને જરા પણ ખાત હોતું નથી તેમ તેઓને પોતાના હૃદયમંદિરની બ્રહ્માનું

બાન હોતું નથી.

* - *

આ અવિવેકી મનુષ્યોનું મન જડ વિષયોમાં આપેા દિવસ રમણુ ક્યો કરે છે. ઘણા મનુષ્યો નવર પડે છે ત્યારે ખાવાની વાતોમાં જ કલાકના કલાક ગાળી નાંખે છે. ફલાણે દિવસે શીખંડ ખહુ સારો થયો હતો, અને અમુક દિવસે પૂરણપોળી ખહુ સારી થઈ હતી, સુરતની બરશીની બલિહારી છે, અને વડોદરાની જંગેળી અને ચેવડા આગળ સધળું રદ છે, અમારે ત્યાં બટાકાનું શાક સાંર થાય છે, અને ફલાણાને ત્યાં કઢી સારી થાય છે, આ અને આવી અસંખ્ય પ્રકારની ખાવાની વાતોમાં જ તેઓ જીવનનું સાર્થક માને છે. આજે આઈસ્ક્રીમ બનાવ્યું હોય તો શરીરમાં કીક ઠંડક થાય, અથવા ફાલસાનું કે લીંબુનું શરબત પીધું હોય તો આ ઉકળાટ કંઈક શમે, આ અને એવા જ બીજા વિચારોમાં તેઓને અત્યંત આનંદ બાસે છે. ચાર જણુ એકઠા મળ્યા હોય છે, તો એવી વાતોમાં તેઓ કલાકના કલાક ગાળી નાંખે છે; અને આઈસ્ક્રીમ બનાવવાના પૈસા હોય છે તો બાર વાગતાથી ચાર વાગતા સુધી તેના જ હજારોમાં, કોઈ મહાભારત કાર્ય અરંભ્યું હોય તેની પેઠે ધુમ્મા કરે છે. હમણાં આઈસ્ક્રીમ યશે. અને તેને ખાઈને સ્વર્ગના અમૃતપાનથી પણ અધીક આનંદને ભોગવીશું, એવા વિચારોમાં પ્રયુર્લ્લ વદને આમથી તેમ ધુમધુમ કરે છે. અહહ ! અહાનનું સાત્રાજ્ય મનુષ્યોના હૃદયમાં કેવું પ્રબળપણે વ્યાપી ગયું છે !

* * *

*

*

*

મનની અને શરીરની આ ચાર કલાકની ક્રિયા, જે ફળના ભોગને માટે મનુષ્યો આમ સ્થળે સ્થળે સેવે છે, તે ફળ, તેને પ્રાપ્ત કરવા માટે ગાળેલો સમય અને શ્રમના પ્રમાણમાં શું લેઈએ

એટલું હાય છે? આ ચાર કલાકનો આથી વધારે સારો ઉપયોગ શું મનુષ્ય પ્રાણી કરી શકે એમ નથી? પેટમાં દુડક ઉપજવા જેવા ક્ષણિક સુખને માટે, સમયનો આવો દુરુપયોગ, પશુથી પોતાને એવું માનનાર મનુષ્ય પ્રાણીને શું શોભા આપનાર ગણી શકાય એમ છે? અને આમ છતાં આવી અસંખ્ય ક્રિયાઓમાં મનુષ્યો કાંટિ દ્રવ્ય આપતાં પણ ન મળે એવા મોઢા આચુપને પથરાતી પેઠું ખરચી નાંખે છે. સર્વ સુખના મૂળ મનરૂપી હીરાને તેઓ ધૂળમાં રમદોળે છે. ખાવા પીવામાં, લગ્નના અને જ્ઞાતિભોજનના ઉત્સવોમાં દિવસના દિવસો કોઢીના મૂલ્યે ખરચી નાંખે છે. અને આ સર્વનું પરિણામી ફળ કશું જ હોતું નથી, પણ માત્ર જીભનો ક્ષણિક આનંદ હાય છે. ચિરસ્થાયી વાસ્તવિક સુખનો તેમાં ગંધ પણ હોતો નથી

*

*

*

આવા વિચારોમાં અને આવી ક્રિયામાં નિરંતર જોડાતું મન ઉચ્ચ સુખનો શી રીતે અનુભવ કરે? ખાણકુંડીના મલિન જળને ઉછાળી અત્તરના સુવાસને શી રીતે ગ્રહણ કરે? વિધાનો શરીરે સેપ કરી ચંદનના લેપનું સુખ શી રીતે અનુભવે? રેતીને આવી સાકરનો સ્વાદ શી રીતે ગ્રહણ કરે? અને તો પણ અસંખ્ય મનુષ્યો આવી ક્રિયાઓ કરતાં છતાં સુખને ઇચ્છે છે. બાવળને વાવે છે અને આમ્ર ઉપર ઉગતી કેરીઓ વેડવા આશા રાખે છે, અને કેરીને બહાર કાઢી આવેલા જોઈને, કેરી કેમ ન આવી એવા શોકના ઉદ્ગારો કાઢ્યા કરે છે.

*

*

*

મનને યોગ્ય વિચારમાં જોડો અને ઇન્દ્રિયોને યોગ્ય ક્રિયામાં પ્રવર્તાવો. એ જ સુખનો ખરો ઉપાય છે. પાંચ મિનિટ કે પા કલાક યોગ્ય વિચાર અને યોગ્ય ક્રિયામાં જોડો, એટલું જ પૂરું નથી, પણ

અષ્ટ પ્રહર યોગ્ય વિચાર અને યોગ્ય ક્રિયામાં જોડો. સંતત દીર્ઘ કાળનો પ્રયત્ન જ સુખને આપે છે. . -

*

*

*

વિચાર અને ક્રિયા એ મનરૂપી વૃક્ષનાં મૂળ છે. જેમ વૃક્ષના મૂળ, જૂંમિમાંથી રસને ચુમે છે, તેમ મનવૃક્ષનાં વિચાર અને ક્રિયા-રૂપી મૂળ, સુખ અથવા દુઃખરૂપ ફળને ઉત્તન કરનાર રસને સર્વત્ર વ્યાપી રહેલા પરમતત્ત્વમાંથી ચુમે છે. યોગ્ય વિચાર અને યોગ્ય ક્રિયારૂપી મૂળ સુખરૂપ ફળને પ્રકટાવનાર રસને આકર્ષે છે; અયોગ્ય ક્રિયા અને અયોગ્ય વિચાર, દુઃખરૂપ ફળને પ્રકટાવનાર રસને આકર્ષે છે. સુખ જોઈતું હોય તો યોગ્ય વિચાર અને યોગ્ય ક્રિયાને સેવો, દુઃખ જોઈતું હોય તો અયોગ્ય વિચાર અને અયોગ્ય ક્રિયાને સેવો. તમે જ પોતે પોતાને તારનાર છો. તમે જ પોતે પોતાને મારનાર છો. તમારા શુદ્ધ વિચાર તથા ક્રિયા તમને તારે છે, તમારા અશુદ્ધ વિચાર તથા ક્રિયા તમને મારે છે સુખદુઃખની કુંચી તમારા હાથમાં છે, અને તે ખીણ કેઈ નથી, પણ મન જ છે.

*

*

*

પ્રત્યેક ક્ષણે સાવધાન રહી મનની તથા શરીરની ક્રિયાને જુઓ. અમુક વિચાર તથા અમુક ક્રિયા કમું ફળ આપશે, તે વિષે નિર્ણય કરો. તમારા વિચાર તથા ક્રિયા તમારા મનુષ્યત્વને ન છાજતા જણાયે તત્કાળ તેથી નિવૃત્ત થાઓ. કામ, ક્રોધ, ચિંતા, ભય આદિ અયોગ્ય વિચારોની તથા તે વડે થતી અયોગ્ય ક્રિયાઓની જાળમાં મનને બાંધી ન ગાઓ. ઇશ્વરચિંતન, તત્ત્વવિચાર, શ્રદ્ધા, નિર્ભયતા, પ્રસન્નતા, શાસ્ત્રાભ્યાસ આદિ શુદ્ધ વિચારો તથા શુદ્ધ ક્રિયાના આકાશમાં મનને ઉડવા દો. પશુપણાને ઓળગી તમે મનુષ્યપણામાં આવ્યા છો, તો પશુપણામાં પાછા ન જાઓ પણ મનુષ્યપણામાં

રહીને તેથી પણ ઉંચું જે દેવપણું અથવા મશાપણું અથવા બ્રહ્મપણું તેમાં જવાને પ્રયત્નશીલ થાઓ. શુદ્ધ વિચાર અને શુદ્ધ ક્રિયા એ દેવત્વ, ધર્મત્વ, અને બ્રહ્મત્વને અનુભવવાનો રાજમાર્ગ છે.

*

*

*

મનુષ્યેષો મોટો ભાગ, વિવિધ કલેશ તથા દુઃખોથી પ્રવળતો, તથા સુખ અને અભ્યુદયને ઈચ્છતો છતાં પણ તે ઉભયથી રહિત રહેતો જોઈને મને આશ્ચર્ય થતું નથી. જેની જેવી યોગ્યતા હોય છે તેના પ્રમાણમાં જ તેને સુખ મળે છે. યોગ્યતાથી અધિક સુખ ઠોકરે કદી પ્રાપ્ત થયેલું પૂર્વે કદી અનુભવમાં આવ્યું નથી, અને ભવિષ્યમાં અનુભવમાં આવશે નહિ.

*

*

*

કર્મનો અનુલ્લંઘનીય નિયમ સર્વત્ર વ્યાપી રહ્યો છે. જે મનુષ્ય જે પ્રકારનું કર્મ કરે છે, તે પ્રકારનું જ ફળ તેને પ્રાપ્ત થાય છે. આકડો વાવનાર આશ્રિયને વેડતો નથી, અને આંધો વાવનારને બાવળીમાંથી શરો વાગતો નથી. દુઃકર્મ કરીને સુખાનુભવ કરવાની આશા રાખનારની આશા કલ્પે પણ સફળ થતી નથી, અને સત્ક્રિયા કરનારને દુઃખ અથવા દુઃખનું ભય કરાણાંતરે પણ વ્યથિત કરતું નથી. કર્મ પોતાના યોગ્ય અથવા અયોગ્ય પ્રકાર પ્રમાણે જ સુખ અથવા દુઃખરૂપ ફળ અવશ્ય પ્રકટાવે છે જ. આ નિયમમાં અપવાદના પ્રવેશનો ત્રિકાળ અસંભવ છે.

*

*

*

મનુષ્યો ઉત્તમ કર્મનો આશ્રય ગ્રહણ કરતા નથી, અર્થાત્ સદુદ્યોગને સેવતા નથી અને સુખની ઈચ્છા રાખે છે, તે શી રીતે સફળ થાય ? દીપક પ્રકટાવવાનો પ્રયત્ન સેવ્યા વિના અંધકાર શી રીતે ટળે ? પાકની સામગ્રી પ્રયત્નથી સંપાદન કર્યા વિના અને

મુલો સળગાવી રમોઈ કર્યા વિના કુધાની નિવૃત્તિ શી રીતે થાય ? ત જ થવી સંભવે, એમ સર્વ મનુષ્યો કહે છે, અને તોપણ તેના તે જ મનુષ્યો પોતાનો ઇષ્ટ અર્થ જે સુખ તેને પ્રાપ્ત કરવાનો પ્રયત્ન કરવામાં આજસુ અને પ્રમાદ સેવે છે.

હજાર મનુષ્યોના સમૂહમાં વાતો કરવામાં કુશળ એવા હલ્દ મનુષ્યો અથવા પૂરેપૂરા હજાર મનુષ્યો પણ મળી આવે છે, પરંતુ પ્રયત્ન કરનાર એક પણ મળવો બહુ દુર્લભ થઈ પડે છે. આમ કરવાથી અમુક ફળ થાય છે, અને તેમ કરવાથી ફલાણું સુખ મળે છે, એ પ્રમાણે છાતી ઢોકળને કહેનારા હજારો મનુષ્યોનો ટોટો નથી; પણ પ્રયત્ન કરીને તે વર્ણવવામાં આવતા ફળને અથવા સુખને પોતાનામાં પ્રકટાવ્યું હોય એવો એક પણ મનુષ્ય હજારોમાંથી પણ મળતો નથી. સાપ જાય અને લીસોટા રહે તેમ પ્રજામાંથી પ્રયત્ન—સાચો પ્રયત્ન જતો રહ્યો, અને વાતો રહી છે. સાચો સર્પ જે કરી શકે છે, તે લીસોટા જેમ કોઈ મળે પણ કરી શકતા નથી તેમ શુદ્ધ પ્રયત્ન જે કરી શકે છે, તે વાતો કહી પણ કરવા સમર્થ થઈ શકતી નથી.

મારા પ્રવાસમાં, એક પ્રસંગે મારે કેટલાક મનુષ્યોના સમુદાયમાં કેટલોક કાળ રિયતિ કરવાનો પ્રસંગ પ્રાપ્ત થયો હતો. આ મનુષ્યો પ્રાતઃકાળથી ઉઠતા ત્યારથી તે રાત્રિએ સપ્તામાં મૃતા ત્યાં સુધીમાં પોતાનો અભ્યુદય થાય એવો શુદ્ધ પ્રયત્ન કવચિત્ જ સેવતા જણાતા તેઓ તેમણે રચેલા ઉપવૃત્તમાં આખો દિવસ બેસી રહેતા, અને સ્વભાવથી નીકળતી અત્યંત જુદા વસ્તોમાં પોતાના મનને બેસતા આખો દિવસ વ્યતીત કરતા. અદેન્દ્રિયને પ્રસન્ન

કરવાની નવી નવી યુક્તિઓ તેઓ રચતા, અને-તેની સિદ્ધિ થતી
 ત્યારે તેમને ખત્રીશે કોઠે દીવાં પ્રકટેલા જણાતા, અને તેમનો તે
 દિવસ સફળ થયો હોય તેમ તેઓ સમજતા. કોઈ દિવસ તેઓ
 લીંબુનું, નારંગીનું, દાડિમનું, કાલસાનું કે બદામનું શરબત કાઢતા,
 તો કોઈ દિવસ 'આઈસ ક્રીમ' બનાવીને તેઓની અસંતુષ્ટ વૃત્તિને
 સંતુષ્ટ કરતા. કોઈ દિવસ બરફી, પેંડા, જલ્દેખી, હલવો, ચેવડો,
 વગેરે પદાર્થોના સેવનવડે પોતાના આનંદની કળાને ખીલવતા, તો
 કોઈ દિવસ, રસરોટલી કે બિરંજપુરી, કે શીખંડપુરી વગેરે
 ભોજનવડે તેઓનાં સંકોચાતાં હૃદયકમળને વિકસિત કરવાનો
 પ્રયત્ન સેવતા કવચિત્ રાગતાનમાં મસ્ત રહેતા, તો કવચિત્ નાટકો
 જોવામાં જ અનેક રાત્રિઓ વ્યતીત કરતા. આવી નિષ્ફળ અથવા
 યથાર્થ ક્ષણો તો ભવિષ્યમાં દુઃખને પ્રકટાવનારી ક્ષિપાઓમાં
 તેઓ પોતાના જીવનનો મુખ્ય ભાગ ગણતા. અને આમ છતાં આ
 મનુષ્યો બુદ્ધિહીન હતા એમ ન હતું. તેમના કેટલાકે તો ઉચ્ચ
 શિક્ષણ લીધું હતું. કેટલાક ઉત્તમ ગ્રંથકાર હતા. કેટલાક ઉત્તમ
 કવિ હતા. કેટલાક સારા વક્તા હતા. તેમાંનો એકે એક મનુષ્ય
 તેમણે સ્થાપેલી એક સભામાં અનુક્રમે વ્યાખ્યાન આપતો હતો.
 તેમનાં વ્યાખ્યાન શ્રવણ કરવાનો મારો પણ યોગ આવતો હતો.
 'આપુણું સાર્થક શી રીતે કરવું?' 'સમયનો સફળયોગ ન કરવાથી
 કેવી ભયંકર હાનિઓ થાય છે' 'અભ્યુદયના ઉપાયો' 'સુદૃઢ
 આરોગ્ય શી રીતે પ્રાપ્ત કરવું' 'શુદ્ધ વિચાર સેવવાની પ્રત્યેક
 મનુષ્યને અનિવાર્ય અગત્ય છે.' 'આજસ અને પ્રમાદથી થતા અત્રાલ
 તથા ઉદ્યોગના લાભ' 'વિષયવોહુપતા સર્વ મનુષ્યોએ ત્યાગ્ય છે,'
 'બાહ્ય શૌચ તથા આંતર શૌચ' 'ધર્મરક્ષાક્રિતિ' 'માંહાત્મ્ય'
 'સુખેચ્છકે સંયમ જ સેવ્ય છે,' 'જીવનમુક્ત કોને કહેવા' 'નાટકો

જોવાથી થતાં નુકસાન' 'કર્નલ', પ્રાપ્તિ અને જ્ઞાતિયનું સ્વરૂપ
 આવગેરે અનેક ઉત્તમ વિષયો ઉપર જે ગાંભીર્યથી, વિદ્વત્તાથી,
 અંતઃકરણની લાગણીથી તેઓ વ્યાખ્યાન આપતા હતા, તે જોઈને
 તથા સાબળીને કવચિત્ જ કાઢીને શંકા થાય કે જનસમુદાયમાં જે
 બોધ તેઓ આપતા હતા તેથી કેવળ વિરુદ્ધ જ તેમનું ખાતરી
 જીવન હશે. તેઓના બોધને અને આચારને ઉત્તર ધ્રુવ તથા દક્ષિણ
 ધ્રુવ જેટલું અંતર હશે, એવું કવચિત્ જ કાઢીને અનુમાન થાય.
 પરંતુ વસ્તુતઃ તેમજ હતું. સમયના સફળયોગનું વ્યાખ્યાન કરનાર,
 પ્રદરના પ્રહર માલવિનાના તડાકા માર્યા કરતા અને મિતાહાર એ
 સુદૃઢ આરોગ્યને આપનાર છે, એમ લાંબા લાંબા હાથ કરી શ્રોતાઓને
 દઢાવવાનો પ્રયત્ન કરનાર ભોજનદાને દુધપાકના કે શીખંડના
 સાત સાત પડીઆ ઉઠાવી જતા. અને ઉપર ઘીનું ભોજન હોય
 ત્યારે બેરોર સુધી વિષ્ણુતેજ (ધી) ની આહુતિ, પ્રાણામિહોત્રમા
 એકે સપાટે અર્પી દેતા, એ જ પ્રમાણે જ્ઞાનુભાવ રાખવાનું કે
 પ્રાણીમાત્રમાં સર્વાત્મભાવ રાખવાનું વ્યાખ્યાન કરનાર દિવસમા
 સોવાર પોતાના સ બધાં આવનાર સાથે હડતા, તેમને કઠોર વચન
 સંભળાવતા અને ઘણે પ્રસંગે કાઢના દોષોના પુરાણની કથા
 તેની અવિદ્યમાનતામાં સ્વારથી સાંજ સુધી ગાતા. સ્વરૂપમા જે
 બોધ તેઓ અન્યને આપતા, તે બોધના મનોહર રંગથી માત્ર
 તેમની વાણી જ રંગાયલી જણાતી, પણ તેમનું અંતર કાળા
 કાંમળા જેવું જ તેમના વર્તનથી જ્યારે ત્યારે જોવામા આવતું.

*

*

* .

પ્રિય વાચક! આ ચિત્ર કોઈ અમુક વ્યક્તિઓનું છે, એમ
 જાણુશો નહિ, એ માર અને તમારું પોતાનું જ ચિત્ર છે તમે અને
 હું આમ જ વર્તીએ છીએ. અન્યને બોધ આપતાં આપણે ગરક

બની ઝઝગમગમાં હિડીએ છીએ. પરંતુ એ બોધ પ્રમાણે વર્તન કરવાનું આપણને પોતાને પ્રાપ્ત થતાં આપણે કીડા થઈ જાયું અને માટીમાં આગોટીએ છીએ. બોધ આપવામાં આપણે અદ્વૈતપતિ બનીએ છીએ; બોધપ્રમાણે વર્તન કરવામાં આપણે વાણી અને વર્તનનો બેદ રાખનાર કોઈ ધૂર્તનું પદ્મ વિરમરણ કરાવીએ છીએ. આપણા આવવાના અને દેખાડવાના દાંત ભિન્ન ભિન્ન છે.

*

*

*

મનુષ્યોનું વાણીનું બળ વધુ છે; આચારમાં આમળા જોવાનું મીઠું પડ્યું છે. વાણીમાં પ્રનાપનું કે પૃથુરાજનું સૌંદર્ય વ્યાપી રહ્યું છે, આચારમાં પુશ્પાદીની કાયરતા જવાઈ રહી છે. વાણીમાં નાયાગરાના ધોધજોવા પ્રબળ પ્રવાહ વહે છે; આચારમાં જળના મિંદુલિનાનું મારવાડનું કે કચ્છનું રેતીનું રણ દષ્ટિએ પડે છે. વાણીરૂપ મ્યાન, રત્ન તથા મૌક્તિકવડે અત્યંત મુશોભિત કર્યું છે; આચારરૂપ તરેવાર, ખરા હોડાની તીખી અસિ હોવાને બદલે મોરનું પીછું છે.

*

*

*

મનુષ્યો જે જાણે છે તેને આચારમાં મુકવામાં આગસે તથા પ્રમાદને સેવે છે. એ જ તેમની દુષ્ટા સ્થિતિને સ્થિર રહેવામાં હેતુ છે. જાણેલું આચારમાં મુકવામાં આવતાં અભ્યુદયનો રથ 'રટ્ટીમ એન્જલ' સાથે જોડાય છે. જાણેલું આચારમાં મુકવામાં ન આવતાં દુઃખના ખાડામાં ઊંધા વળી ગયેલા ગાડાને, સીધા, ચડાનો તથા તે ખાડમાંથી બહાર નીકળવાનો કદી પગ્ગુ યોગ આવતો નથી. અભ્યુદયનું રહસ્ય એક જ નાના વાક્યમાં સમાય્યું છે, અને તે એ એ કે "જાણેલું આચારમાં મૂકવું."

*

*

*

મનુષ્ય ન્યારે વ્યથા બોલવાનું છોડી દે છે, અને મુખનાં
જાણેલાં ઉપાયોને આચારમાં મૂકવા માટે છે, ત્યારે તેના દુષ્ટ મહો
તેને અનુકૂળ થવા માટે છે, અને તેનું મંદ પ્રારબ્ધ પણ પત્તપાદને
ઉત્તરવર્ણ પ્રારબ્ધ થઈ જાય છે. શુદ્ધ આચાર અથવા શુદ્ધ પ્રવૃત્તિ
અથવા શુદ્ધ પુરુષાર્થ લોકોનું સુખરૂં કરે છે, પાપાણુનો સ્પર્શ મણિ
કરે છે, શુદ્ધ આચારનો અંભાવ, એ જ દુઃખરૂપી હિમાલયનો
પાપામાં રેડેલો સીસાનો રસ છે.

હાલ જે સ્થિતિ તમને પ્રાપ્ત છે, તેથી જે સુખની સ્થિતિ
પ્રાપ્ત કરવાનો એક પણ ઉપાય શું તમારા જાણવામાં નથી? એક
તો શું પણ સંકટો ઉપાય તમે જાણો છો. તમે જાણો છો કે સદ્ગુણ
મુખ માત્રનો હેતુ છે, અને દુર્ગુણ દુષ્ટ માત્રનું કારણ છે. આ
જાણેલું તમે આચારમાં મૂકવાનો દંઠ પ્રયાન કર્યો છે? તમે
સદ્ગુણોને શોધી શોધીને તમારા હૃદયમાં સ્થાપ્યા છે, અને દુર્ગુણોનાં
મૂળ સર્વ પ્રકારના પ્રયત્નથી, તમારા હૃદયમાંથી ઉખેડી નાંખ્યા છે.
તમે જાણો છો કે ભક્તિ, યોગ અથવા તેસ્વરિચાર મનુષ્યનાં દુઃખ-
માત્ર હણી તેને શુભતાજી મોક્ષ આપે છે. તમે જાણો છો કે એકે
અથવા પારલોકિક એવું એકે પણ સુખ નથી, જે આ ત્રણમાંથી
એકના પણ મધ્યસ્થ સેવનથી ને પ્રાપ્ત થાય. પરંતુ એ તમારું જાણેલું
શું પોથીમાંનાં રીંગણો જેવું નથી? જાણેલું આચારમાં મૂકી,
તેથી પ્રાપ્ત થનારા લાભના તમે પોને બોકતા ન થયા; તો એ
જાણવાથી અધિક શું? તમે જાણો છો કે હૃદયોનો સ્વેરાચાર
અર્થાત્ તેમનું સ્વચ્છંદી વર્તન શારીરિક, માનસિક, તથા આધ્યા-
ત્મિક બળનો અત્યંત ક્ષય કરનાર છે, તથા સર્વોત્કૃષ્ટ કલ્યાણના
માર્ગથી મનુષ્યને નિરંતર વિમુખ રાખનાર છે, પરંતુ હૃદયોના

પ્રત્યેક સ્વૈરાચાર સમયે તમે તેમને રોકવાનો લેશ પણ પ્રયત્ન ન કરો, પણ ઉલટો તે સ્વૈરાચાર પુષ્ટ થાય, એવા જ પ્રયત્નને સેવા તો તમારું જ્ઞાન, ઝાકળનાં મોતી જેવું, જેવાંમા અત્યંત મનોહર, ઉપયોગકારી ક્ષણમાં અણપાઈ જાય એવું અસ્થિર નથી શું ? જ્ઞાનનું મૂલ્ય વાતોના ફડાકા મારવામા નથી, પણ તેને આચારમાં મૂકી તેથી થતા લાભને પ્રકટાવવામા જ છે, એ તમારો જેવા બુદ્ધિમાને એક ક્ષણ પણ વિરમરણ કરવાનું નથી

*

* *

*

વાતો કરીને મોટાં સિદ્ધ અથવા જ્ઞાની મહાત્માં ગણાવાને મનુષ્ય જેટલો પ્રયત્ન સેવે છે, તેના અર્ધ અથવા ચતુર્થાંશ પ્રયત્ન પણ જે તેઓ કૃતિ કરવામાં—પોતાના પ્રાપ્ત જ્ઞાનને આચારમાં મૂકવામાં—સેવતા હોય તો તેઓ કેટલા અલ્પ સમયમાં સર્વોત્કૃષ્ટ સ્થિતિ જે જ્ઞાનમયતા તેને પ્રાપ્ત થઈ રહે છે અને વાતો કરવાનું જ્ઞાન સંપાદન કરવામાં જેટલો પરિશ્રમ પડે છે, તેથી અધિક પરિશ્રમ શું તે જ્ઞાનને આચારમાં મૂકવામાં પડે છે ? ઉપરથી જોતાં તેવું લાગે છે ખરું, પરંતુ જેઓ જ્ઞાનને આચારમાં ઉતારવાનો પ્રયત્ન મેવે છે તેમને અલ્પ સમયમાં જ સ્પષ્ટ થાય છે કે શબ્દજ્ઞાન સંપાદન કરવાના ભાગીરથ પરિશ્રમ આગળ આચારમાં મૂકવાનો પરિશ્રમ બહુ જ ન્યૂન છે. આરંભમાં દુસ્તર લાગે છે, પરંતુ જેમ જેમ માર્ગ ક્ષપાય છે, તેમ તેમ સુતર અને સુકર લાગે છે

*

*

*

સુષ્પનો ઉપાય એક જ છે, અને તે વાતો નથી, પણ જાણેલા જ્ઞાનને આચારમાં મૂકવું એ જ છે. જેમ ખરા વડા કુધાની નિરૂપિ કરે છે અને પુષ્ટિ આપે છે પણ વાતોનાં વર્ગ કરતા નથી અને આપતાં નથી તેમ શુદ્ધ આચાર જ દુઃખને ટાળે છે, અને સુષ્પને

પ્રકટાવે છે, પણ વાતોથી કશું જ થતું નથી. વાતો શ્રોતાના હૃદયને ક્ષણવાર જ હરણ કરે છે, પરંતુ આચાર તેમનાં હૃદયનું જીવન પર્યંત આકર્ષણ કરે છે. વાતો સોનાનો ઢોળ ચઢાવેલા પીતળના પાત્રજેવી ઉપરથી જ ચળકાટવાળી છે, પરંતુ આચાર મૂલ્યવાન શુદ્ધ સુવર્ણના પાત્ર જેવો સ્થાયી સૌંદર્યવાળો છે.

*

*

*

આજથી જ, આ ક્ષણથી જ, સુખતા જે ઉપાય જાણતા હો તેને આચારમાં મૂકવા માંડો. તમે પ્રાપ્ત કરેલું જ્ઞાન અન્યને મોહ પમાડવા માટે નથી અથવા તમે મહા પડિત છો, એવી જગતમાં પ્રતિક્ષા પ્રાપ્ત કરવા માટે નથી, પણ તમારા પોતાના સુખ માટે છે. તમે દુઃખી રહ્યા, તમારા જ્ઞાનથી તમારું પોતાનું દુઃખ ન દબ્યું, તો પછી જેમ વધ્યા સ્ત્રીથી માંડેલો ગૃહસ્થાશ્રમ નિષ્ફળ છે, તેમ તમારું જ્ઞાન નિષ્ફળ છે. તમારા ભંડારમાં કરોડો સુવર્ણ મુદ્રિકાઓ હોય, પણ તેમાંથી એક કપડિંકા સરખી પણ તમારા જીએ મરતા કુટુંબને માટે અન્ન લાવવામાં સ્ત્રીમારાથી ન ખરચાય, અને તેમના ઉદરમાં એક એક હાથનાં હિંડો ખાડા સર્વદા પડ્યા રહે, તો એ તમારો ભંડાર સામાન્ય જનોક્રિતિમાણે-શુ 'પૂજા' મૂકવા' જેવો તમને નથી લાગતો? સાવધાન થાઓ, વાતોને ત્યજો, અને આ ક્ષણથી જ તમારા પ્રાપ્ત જ્ઞાનને આચારમાં ઉતારો.

*

*

*

સડેલા અથવા ખગડેલા પદાર્થો કોઈ શુદ્ધિમાનને ખાવા આપ્યા હોય તો ભાગ્યે જ તે તેને ખાય છે સર્વ શુદ્ધિમાન મનુષ્યો જાણે છે કે ખગડેલો આહાર શરીરને નુકસાન કરે છે, અને તેથી શુદ્ધ આહારના પદાર્થો મેળવવાને માટે તેઓ સર્વદા અત્યંત કાળજી રાખે છે; અને આમ છતાં મનનો આહાર જે વિચારો, તેમની

શુદ્ધિને માટે હજારમાંથી એકાદ મનુષ્ય પણ ભાગ્યે જ કાળજી રાખે છે.

*

*

*

જેમ ખાવાના પદાર્થો શરીરને પોષે છે, તેમ વિચારો મનને પોષે છે, અને જેમ ખાવાના પદાર્થો બગડેલા હોય છે, તો શરીરનું હાનિ થાય છે, તેમ વિચારો બગડેલા હોય છે, તો મનને હાનિ થાય છે. અને શરીરને થયેલી હાનિકરતાં મનને થયેલી હાનિ હજારગણી મોટી હોય છે. કારણ કે આપણા સુખદુઃખનો ખરો આધાર આપણું મન જ છે. સુખેચ્છક મનુષ્યોએ આ વાતનું એક ક્ષણ પણ વિસ્મરણ કરવું ઘટવું નથી.

*

*

*

એવું કહેવાય છે કે 'ઉંટ આકડાવિના અને બકરી કાંકરાવિના સઘળું જ ખાય છે.' અને તોપણ તેઓ પોતાના શરીરને પોષનાર વનસ્પતિ જ ખાય છે. વનસ્પતિવિના ગમે તે ક્યારે તેઓ કદી જ ખાતાં નથી. વિચારના સંબંધમાં મનુષ્યોનો મોટો ભાગ ઉંટ અને બકરીકરતાં પણ ચઢી જાય છે. તેઓ વિચારોને ગ્રહણ કરવામાં કવચિત્ જ વિવેક વાપરે છે. તેઓ કાનવડે, વિશેષ કરીને સઘળા જ વિચારો સાંભળે છે, અને નેત્રવડે પુસ્તકોમાં અને વર્તમાનપત્રોમાં પ્રસિદ્ધ થયેલા સઘળા જ વિચારો વાંચે છે. મનને પુષ્ટ કરે અને તેનું આરોગ્ય વધારે એવો આહાર મનને વર્તમાન સમયમાં બહુ જ થોડા મનુષ્યો આપે છે.

*

*

*

શરીરનું આરોગ્ય-વધારનારા પંચ આહારનું જ્ઞાન જેમ મનુષ્યોને ઉપયોગી છે, તેમ મનનું આરોગ્ય વધારનારા પંચ વિચારોનું જ્ઞાન પણ તેમને તેટલું જ અથવા તેથી પણ અધિક ઉપયોગી છે. પ્રસન્નતા, શ્રદ્ધા, મૈત્રી અર્થાત્ સર્વસાથે અવિરોધ,

નિર્ભયતા, વિવિધ વિપત્તિના પ્રસંગોમાં હિંમત, પ્રાણી માત્ર ઉપર પ્રેમભાવ, એ વગેરે સદ્ગુણો એ મનનો પથ્ય આહાર છે. જે જે વિચારોવડે અસદ્ગુણો દબાઈ જાય છે, તે સર્વ વિચારો કુપથ્ય છે, અને જે જે વિચારોવડે આ સર્વ સદ્ગુણો વિકાસને અને વૃદ્ધિને પામે છે તે સર્વ વિચારો પથ્ય છે.

*

*

*

સર્વ પ્રકારના કુપથ્ય વિચારોને બુદ્ધિમાને દઢતાથી અંતઃકરણમાં પ્રવેશ કરતા અટકાવવા જોઈએ. અંતઃકરણને દાબી નાંખે, નાદિંમત કરી નાંખે, ભયાનુલ અથવા શોકાનુલ કરી નાંખે, એવા વિચારો જે સ્થળમાં ચાલતા હોય ત્યાં એક ક્ષણ પણ ઉભા ન રહેવું, અને ઉભા રહેવાનો પ્રસંગ આવે તો કાનને બંધ કરી નાંખવા. શ્રવણે પડેલા આવા વિચારોનું અંકાંતમાં રમરણ કદી પણ ન કરવું. સર્વ પ્રયત્નથી તેમને ભૂલી જવા. રમરણમાં આવે તો પ્રયત્નપૂર્વક મનને ખીજ કામમાં જોડવું. કુપથ્ય વિચારો એ અંધકાર છે અને પથ્ય વિચારો એ સૂર્યનો પ્રકાશ છે. અંધકારમાં જીવનનો નાશ થાય છે અને પ્રકાશમાં જીવન પોષાય છે, અને આમ હોવાથી કુપથ્ય વિચારો મરણ અને મરણના જેવાં દુઃખો પ્રકટાવે છે, અને પથ્ય વિચારો જીવન અને જીવનજન્ય અનેક સુખો પ્રકટાવે છે.

*

*

*

જ્યાં જાઓ ત્યાં સુખનું જ સંકીર્તન કરો. દુઃખસંબંધી વાતોનો પરિત્યાગ કરીને, જેને મળે તેની સાથે સુખની જ વાતો કરો. વિપત્તિનું વાદળ તમારા અથવા અન્યના મસ્તક ઉપર ઝડુમી રહેલું જુઓ, તોપણ સુખની જ વાતો કરો. વિપત્તિનું વાદળ તમારા પર ઝુટી પડ્યું હોય, અને લોકો જે સ્થિતિને દુઃખનાં માથે ઝાડ ઉગ્યાજેવી ગણતા હોય તે સમયે પણ સુખસંબંધી જ વિચારો

અને વાતો કરો. સુખ પ્રાપ્ત હોય અથવા સુખ પ્રાપ્ત થવાનો સંભવ હોય ત્યારે અધિક સુખની વાતો કરો. ખીજાઓને જ્યારે શોકાતુર જીવ્યો ત્યારે તેમને પ્રસન્નતાને અકટાવવાનો અભિપ્રાય કરો. તેમના શોકના વિષયની તેમના આગળ વાત ન કાઢો, પણ સુખની જ વાતો કાઢો. તેમનો શોક સત્વર ઓછો થશે.

*

*

*

સ્થળે સ્થળે સુખસંબંધી જ વાતો કરો. તે સર્વદા લાભને જ કરે છે. અધિકાર દર્શાવવાનું છોડી દઈને સર્વને સૂર્યનો પ્રકાશ જ દર્શાવો; અને સર્વ તમને પણ સૂર્યનો પ્રકાશ જ દર્શાવશે

*

*

*

સર્વઆગળ સુખની જ વાતો કાઢો. એથી તમારું આરોગ્ય સુધરશે, તમારી માનસિક શક્તિઓ અધિક તેજસ્વી થશે, અને તમે જ્યાં જશો ત્યાં સર્વ તમારા પ્રતિ આકર્ષશે. દુઃખની નિરંતર વાતો કરવાથી શરીર બેડાળ અને કદરૂપ થાય છે, અને સુખની નિરંતર વાતો કરવાથી શરીરનું સૌંદર્ય વધે છે. વળી સુખની નિરંતર વાતો કરવાથી જે શારીરિક, માનસિક તથા આધ્યાત્મિક લાભ તમને થાય છે, તે જ લાભ, તમારી સુખસંબંધી વાતો જોઈને પ્રીતિપૂર્વક સાંભળે છે, તેમને પણ થાય છે.

*

*

*

સુખની જ વાતો કરો, અને તમારા મનને નિરંતર પ્રસન્ન રહેવાનો વ્યભાસ પડી જશે. તમારા ઉદાહરણથી ખીજા હજારો, સુખનું જ સંકીર્તન કરતાં શીખશે. એક દીપક કટલા અસંખ્ય દીપકો પ્રકટાવે છે, એ શું તમે નથી જાણતા? ઉત્તમ જીવન ગાળનારો એક જ મનુષ્ય તે જ પ્રમાણે, પોતાના સંબંધથી હજારોને ઉત્તમ જીવન ગાળનારા કરી મૂકે છે.

*

*

*

*

ખીગએને નાહિ મત અને નિરાશ થયેના જોઇને તેમના આગળ તેમનામા હિ મત અને આશા પૂર્ણ વેગથી પુનઃ પ્રગટે એવી સુખની જ વાતો કરે। સર્વને માટે બનિયમા અસાધારણ સુખ રહેલું હોય છે તેને વર્તમાનમા આણુવાનો પ્રયત્ન નહિ કરનાથી જ ધણા મનુષ્યો દુઃખી રહે છે તેમના આગળ સુખની વાતો નરીને બાવિમા રહેલા સુખોને તેઓ જુએ તેમ કરે। જ્યારે મન નિરાશ અને નાહિ મત થયેલું હોય છે, ત્યારે તે અધ હોય છે તે ગિચ્છિમા તે કેવળ અધકાર જ જુએ છે સુખની વાતોવડે મનમા જ્યારે પ્રસન્નતાનો પ્રકાશ પ્રવેશાવવામા આવે છે, ત્યારે મનનુ અધત્વ નાશ થાય છે તેને નેત્ર આવે છે તે પેતાના બાવિમા રહેલા સુખને જોઇ શકે છે તથા સર્વ પ્રસન્ન સર્વ સ્થળે, સર્વની સાથે સુખની જ વાતો કરે।

*

*

*

હજારો મનુષ્યોના અત કરણનો દુઃખમય અધમર ટાળવો અને સુખના માર્ગમા તેમને મુકી દેના, એના જેવું સાકર્મ ખીજુ કોઇ તમને જણાય છે? આવું સાકર્મ કેવા અનવધિ ફળને ઉપજાવતું હોયું જોઇએ? આવું સાકર્મ કરનામા શું દ્રવ્યની કે એવા જ કોઈ શ્રમથી મળનાર સાધનની અગત્ય છે? ના, એવા કોઈ સાધનની અગત્ય નથી સુખની જ જ્યાં ત્યાં વાતો કરે, અને તમને સ્પષ્ટ થશે કે આવું સાકર્મ તમે નિત્ય જ કરો છો।

*

*

*

કલેશ, ક્રકાસ વિપત્તિ કે અવ્યવસ્થાના ભારસમુદ્રમા તમે જોડા હો તોપણ સુખની જ વાતો કરે। કલેશ, ક્રકાસ વગેરે અપ સમયમા નિવૃત્ત થશે દુઃખના વિષયની વાતો બદલીને સુખના

વિષયની વાતો કાઢવી, એ કામ ઘણું જ સહેલું છે. કોઈએ 'પ્રથમ આગેવાની કરવી જોઈએ. તરત જ દુઃખની વાતો બંધ પડીને સુખની વાતો ચાલવા માંડશે. સારી વાત ચાલતી હોય છે, એટલામાં કોઈ જૂતની વાત કાઢે છે તો તરત જ સારી વાત બંધ પડી જૂતની વાતો ચાલવા માંડેલી શું તમે નથી અનુભવી? દુઃખની વાત બંધ પાડીને સુખની વાતોનો પ્રસાર પણ એ જ રીતે કરી શકાય છે. જ્યાં જાઓ ત્યાં સુખની વાત કાઢવાની આગેવાની કરવાનું કદી પણ વિસરી જતા નહિ.

*

*

*

કહ્યું દહાડા આવ્યા છે, વરસ વરસને ખાતું આવે છે, ધંધારોજગારમાં રસકસ નથી, એ વગેરે વાતો ન કરો, પણ અભ્યુદયની અર્થાત્ ચઢતીના દિવસોની જ વાતો કરો. વરસ વરસને ખાતું આવતું હોય અને ધંધારોજગારમાં રસકસ ન રહ્યા હોય તો મનુષ્યે યોગે જ યોગના પ્રયત્નથી તેવી સ્થિતિ ટાળવી જોઈએ. ભવિષ્યમાં સારા દિવસો આવશે એવી મનુષ્યમાં જો શ્રદ્ધા પ્રકટે છે, તો સારા દિવસો આવવાના તે વિચાર કરે છે, તથા તેવા દિવસો માટે પ્રયત્ન પણ કરે છે. શ્રદ્ધાથી જ તેના મનમાં આશાના અંકુરો ફૂટે છે, અને તેના પ્રયત્નને વેગ મળે છે; અને આવી શ્રદ્ધા સારા દિવસો આવવાની મનુષ્યોઆગળ વાતો કરવાથી જ પ્રકટે છે.

*

*

*

આ વર્ષે વૃષ્ટિ ઘણી જ સારી થશે, એવું ખેડૂતને કહેવાથી તે કેવો ઉત્સાહમાં આવી જાય છે, અને પ્રસન્નતાથી ખેતી કરવાનાં સર્વ સાધનો એકઠાં કરે છે. એથી ઉલટું વરસાદ નહિ આવવાની વાત તેના હાથપગ બાગી નાંખે છે, અને તેના વિચારનું વાતાવરણ ચિંતાકુલ કરી મૂકે છે. દુઃખનાં કારણો એકત્ર થઈને જેટલાં દુઃખો

ઉત્પન્ન કરે છે, તેના કરતાં દુઃખનો ભય વધારે દુઃખોને ઉપજાવે છે; અને અબ્યુદયની વાતો કરવાથી દુઃખનો ભય દૂર કરી શકાય છે.

*

*

*

આરોગ્યની જ જ્યાં ત્યાં વાતો કરો, ગામની હવા બગડી છે, હવે તાવ ચાલશે, હવે ઢીંકણું થશે અને હવે રમકકુ થશે, એવી એવી વાતો ન કરતાં આરોગ્યની જ વાતો કરો. આરોગ્યની વાતો એ સૌથી ઉત્તમમાં ઉત્તમ ઔષધ છે. ખીજાં કારણોથી જેટલા વ્યાધિઓ પ્રસરે છે, તેના કરતાં મંદવાડની વાતોથી વધારે પ્રસરે છે. સોઢા જ્યારે મંદવાડની વાતો કરતા અને મંદવાડનું ચિંતન કરતા બંધ પડી જશે, ત્યારે તેમને મંદવાડ આવતો પછુ બંધ પડી જશે. આરોગ્યની જ વાતો કરો અને આરોગ્યનું જ ચિંતન કરો અને તમે સ્થિર આરોગ્યનો અનુભવ કરશો.

*

*

*

માંદા માણસઆમંજ આરોગ્યની વાતો કાઢો, અને તેને આરોગ્યનું ચિંતન કરવાની તમે ફરજ પાડવાના; અને જે કાંઈ આરોગ્યનું ચિંતન કરે છે, તે આરોગ્યવાન મનુષ્યના જેવું જ જીવન ગાળવા માંડે છે, અને જે આરોગ્યવાન મનુષ્યના જેવું જ જીવન ગાળવા માંડે છે, તેને આરોગ્ય જ મળે છે.

*

*

*

જ્યારે તમારા મિત્રો અને સંબંધીઓ પોતાના કે બીજાઓના મંદવાડની લાંબી લાંબી કથાઓ બારે રસથી તમને કહેવા માંડે ત્યારે તત્કાળ આરોગ્યની વાત કાઢીને, ડાહ્યાવાયલા પાણીને સ્વચ્છ કરો. આરોગ્યની જ વાતો માત્ર કહેવાનો અને સાંભળવાનો આમલ ધરો. મંદવાડકરતા આરોગ્ય વધારે વ્યાપેલું તથા વધારે બળવાન છે, અને તેથી વાતો કરવા માટે અત્યંત મહત્વનો વિષય તે છે એ

સિદ્ધ કરો. જેનું પ્રમાણ અધિક હોય તેનો જ પક્ષ બળવાન ગણાય છે. મંદવાડકરતા આરોગ્યનું પ્રમાણ અધિક છે, માટે આરોગ્ય બળવાન છે. આરોગ્યની વાનોવડે આરોગ્યના અધિક પ્રમાણને વિશેષ અધિક કરે.

જ્યારે જગતમાં દુર્ગુણ અને દુરાચાર અધિક પ્રમાણમાં જોવામાં આવે ત્યારે સદ્ગુણ અને સદાચારની જ વાતો કરો. જ્યારે સદ્ગુણ અને સદાચાર અધિક પ્રમાણમાં જોવામાં આવે ત્યારે પણ તેથી અધિક પ્રમાણમાં સદ્ગુણ અને સદાચારની વાતો કરો. સદ્ગુણની વાતો કરવાથી લોકો સદ્ગુણસંબંધી વિચારો કરતા થશે. તેઓ સદ્ગુણનો લાભનું ચિંતન કરતા થશે. વિચાર આતે ચિંતન કરવા માંડતા થોડા જ સમયમાં તેઓને સદ્ગુણ પ્રાપ્ત કરવાની ઇચ્છા થશે, અને મનુષ્યોને સદ્ગુણી થવાની. જ્યારે ઇચ્છા પ્રકટે છે ત્યારે તેઓ સદ્ગુણી થવાનો પ્રયત્ન કરે છે, અને સદ્ગુણી થાય જ છે.

નિરંતર સદ્ગુણની વાતો કરવાથી તમે હજારો મનુષ્યોનાં મન શુદ્ધ કરી શકશો; અને આં હજારો પોછા ખીજા લાભોનાં મન તેવી જ રીતે શુદ્ધ કરશો. આથી સદ્ગુણની જ વાતો કરવાથી તમે જગતનું જે કલ્યાણ કરો છો, તેની સીમા જ નથી.

જ્યારે જગતે અસત્ય અને છળપ્રપંચથી બરેલું જણાયું, અને ઘેર કળિકાળ-પ્રસરી રહેલા બાંસે ત્યારે પણ સત્યનું જ અને સત્યના મહિમાનું જ ગાન કરો. અસત્ય વ્યાપવાથી સત્ય કંઈ નાશ પામતું નથી. સત્ય તો સર્વે સર્વ સામેથી સુક્ત વ્યાપી રહ્યું જ છે. તેને દષ્ટિએ આણવા માટે તેની જ વાતો કરો. અસત્યનાં અને છળ-

અપંચનાં ચિત્રો લોકોઆગળ ન ધરો, કારણ કે અસત્ય અને છળઅપંચનાં ચિત્રો નિરંતર તેમની આગળ ધરવાથી તેઓ અજ-
ણપણે અસત્ય અને છળઅપંચનાં જ માર્ગમાં દોરાય છે. લોકોના
વિચારોના પ્રવાહની દિશા તમે બદલી શકો એમ છે. નિરંતર
સદ્ગુણની વાતો ક્યાં કરવાથી સમગ્ર મનુષ્યપ્રજાને સદ્ગુણમાં
પ્રીતિવાળી તમે કરી શકશો; અને તેમ થતાં કળિકાળમાં પણ
તમે સત્યપુષ્પને પ્રવર્તેલો જોશો.

*

*

*

તમે જે પ્રકારે વાત કરો છો તે પ્રકારે તમે મનુષ્યના મનને
દોરી શકો છો. તમારા શબ્દો જે દિશાને દર્શાવે છે, તે દિશામાં તેનું
મન ગયા વિના રહેતું જ નથી. દોષની, દુરાચારની, વ્યાધિઓની
અને વિપત્તિની વાતો ક્યાં કરો અને ઘણા મનુષ્યો તે તરફ તણાયા
જવાના. સદ્ગુણની, સદાચારની, આરોગ્યની અને સંપત્તિની વાતો
ક્યાં કરો અને ઘણા મનુષ્યો સદ્ગુણ, સદાચાર, આરોગ્ય અને
સંપત્તિતરફ આકર્ષાઈ તે પ્રાપ્ત કરવા મથવાના.

*

*

*

રાજા બહુ જ જીલમી છે, એવી વાતો નિરંતર ક્યાં કરવાથી
પ્રજાઉપર અધિક જીલમ કરવા રાજા પ્રેરાય છે. પ્રજા રાજદ્રોહી છે,
એવો રાજાતરફથી વારંવાર પોકાર ઉઠાવવામાં આવતા રાજભક્ત
પ્રજા રાજદ્રોહ કરવા પ્રેરાય છે, અને પોકાર કાયમ રહે છે તો
પ્રજા રાજદ્રોહી થયા વિના રહેતી નથી. વાતો રાજાપ્રજાની ઠેવી
રિયતિ કરી મૂકે છે, તેનું તાજુ ઉદાહરણ હાલની બ્રિટિશ રાજસત્તા
અને હિંદુસ્તાનની હાલની પ્રજા છે.

*

*

*

પ્રજા રાજા સામે કાવત્રાં ન કરતી હોય તથાચિ પ્રજા કાવત્રાં

કરે છે, એવો પ્રજા ઉપર વારંવાર આરોપ મૂકવામાં આવે છે, તો પ્રજા કાવત્રાંખોર થઈ જાય છે. અંગાળમાં થોડા સમયથી ઉડતા પ્રાણુધાનક ગોળાઓના જન્મનું તથા ત્યાંના સત્તાધીશોના જીલમનું કારણ આવી વાતોથી જન્મને પામ્યું છે, એ કોઈ પણ વિચારવાનું રહેતું થયા વિના રહે તેમ નથી.

*

*

*

વર્તમાનપત્રકારો ઘણી વાર પોતાના શબ્દોથી પ્રજામાં અથવા આખી દુનિયામાં એવો અનર્થ પ્રસારી મૂકે છે કે જેવો અનર્થ પ્લેગ અને મરકી પણ ભાગ્યે જ પ્રસારતા હોય. દુઃખ અને ત્રાસની વાતો નિરંતર કરીને ઘણાં વર્તમાનપત્રો આરંભના દુઃખ અને ત્રાસને સદૃશ ગુણ અથવા લક્ષ ગુણ વધારી મૂકે છે, વર્તમાનપત્રોમાં વર્ણવી દુઃખ અને ત્રાસની વાતો લોકો વાંચે છે, અને તે સંબંધી નિરંતર વાતો કરે છે; અને જેની તેઓ વાતો કરે છે, તેના જેવી જ તેમના મનની સ્થિતિ થતી હોવાથી ઠામ ઠામ દુઃખ અને ત્રાસ, એવી રીતની પેઠે પ્રસારી જાય છે.

*

*

*

જ્યારે દુઃખ અને ત્રાસની લોકો જુઓ પાડે ત્યારે નિરંતર સમીપ રહેલાં સુખ અને શાંતિતરફ તેમનું ધ્યાન ખેંચવાનું કદી પણ વિરમરણ કરશે નહિ. અમર્યાદ સુખ અને શાંતિ સર્વત્ર વ્યાપી રહેલાં છે, પણ કાળા ચરમા પહેરનારને જેમ સઘળું જ કાળું દેખાય છે, તેમ દુઃખ અને ત્રાસની જુઓ પાડનારને સઘળે દુઃખ અને ત્રાસ જ દેખાય છે. તેનું ધ્યાન દુઃખ અને ત્રાસતરફ વળેલું હોવાથી તે સુખ અને શાંતિને જોઈ શકતો નથી. તેના ધ્યાનને તે તરફ વાળો, અને તે સુખ અને શાંતિને જોશે એટલું જ નહિ, પણ અધિક અધિક સુખ અને શાંતિ શી રીતે પ્રાપ્ત કરવાં તેનો માર્ગ પણ તેને રખબર જણાશે. સુખનો વિચાર કરો, અને સુખ પ્રતિદિન વૃદ્ધિને પામતું જણાશે.

તેના જ વાતો કરા, અને સધળા જ તે સંબંધી ચિંતન કરના માડશે

*

*

*

શાંતિની વાતો રો વગ્મા કે દેશમાં અશાંતિ અને અન્યવચ્ચા પ્રસરી ગયા હોય તેમને નિવારવાનો કદી નિષ્ફળ ન જાય એવો એ એ જ ઉપાય છે મનુષ્યોના ધરસસારમાં પ્રવેશેલા કલેશ અને નાસને ટાળવાનો ગમગાણુ ઉપાય એના જેવો એકે નથી પોતાના ધરમાં સહજ કલેશ અથવા અશાંતિનું કારણ ઉપજતા જેઓ તે સંબંધી જના ત્યા ફરી ફરી વાતો કરવા લાગે છે, તેમને સ્વસ્થ સમનમાં સમગ્રાય કે કે તે કલેશ પ્રતિદિન ઉડા અને ઉડા મૂળ નાખતો જાય એ જ્યારે મનુષ્ય કલેશનું ચિંતન કરે છે, ત્યારે તેના અંત કરણમાં કનસ જ વ્યાપી રહે છે, જ્યારે તે ઘણો સમય શાંતિના નિચારો કરે કે, ત્યારે તેના અંત કરણમાં શાંતિ જ વ્યાપી રહે છે, અને જો આગ્રહથી અને ખરી નિષ્ઠાથી તમે તેના આગળ શાંતિની વાતો કરો છો તો શાંતિના નિચારો કર્યાના તેનાથી રહેવાનું જ નથી

*

*

*

વિજયની જ જ્યા ત્યા વાતો કરો, અને તમારા સંબંધમાં આવનાર સર્વના હૃદયમાં વિજય પ્રાપ્ત કરવાનો આવેશ તમે પ્રકટાવશો તમારી વાતો સાંભળનાર સર્વ મનુષ્યના માનસિક અને શારીરિક જાગને વિજયની સિદ્ધિ કરનાર જે જ તમે ખેંચી જશો કોઈના આગળ કદી પશુ ન વહો કે આ કરવું અશક્ય છે, સર્વ જ શક્ય છે, એમ સર્વના આગળ વહો જેઓ વિજયની વાતો કરે છે, તેઓ વિજયને પ્રત્યક્ષ કર્યામાં સર્વદા મદદ કરે છે

*

*

*

પ્રત્યેક મનુષ્યને વિજય મળવો જ જોઈએ, કારણ કે તે મેળવવાની તેનામાં યોગ્યતા છે વિજયનો કોઈને અધિકાર નથી, એવું

૧૫

છે જ નહિ, ઉલટો વિજયઉપર સર્વનો જન્મથી જ હક છે. આમ છતાં, નિષ્ક્રાંતિનો ભય, એ સર્વને વિજયપ્રાપ્તિમાં મોટામાં મોટી આડખીલી થઈ પડ્યો છે. વિજયની વાતો કરવાથી આ આડખીલીને તમે દૂર કરી શકશો.

*

*

*

વિજયપ્રાપ્તિના નવા અને વધારે અનુકૂળ સંભવો જ્યાં ત્યાં મળે એમ છે. ભૂતકાળમાં લીધેલાં જૂલભરેલાં પગલાંને જૂલી જાઓ, અને આ નવા અને અનુકૂળ સંભવોની જ વાતો કરો. ભૂતકાળમાં બનેલા પ્રસંગોને જો આપણે જૂલી જતા નથી તો ભૂતકાળમાં તે બનેલા છતાં વર્તમાન કાળમાં જ તે બનતા હોય એમ આપણને ભાસે છે, અને તેથી વીતી ગયેલા દુઃખનું વીતી જવું ન થતાં, તે વર્તમાનમાં ઉભું જ રહે છે. વિજયપ્રાપ્તિના નવા અને વધારે અનુકૂળ સંભવોની વાતો, ભૂતકાળની નિષ્ક્રાંતિને જૂલાવે છે, અને વિજયપ્રતિ આપણને પગલાં ભરતા કરે છે.

*

*

*

વધારે સારાં કાર્ય કરવા માટે લોકો પ્રેરાય એવું કરવામાં જ વાણીનો ઉપયોગ કરો. તેઓના આગળ કાળી બાજુ ન ધરો, પણ સર્વદા ઉજળા બાજુ જ ધરો. તેઓનાથી ન થઈ શકે એવાં કામો તરફ તેમનું લક્ષ ન ખેંચો, પણ તેમનાથી થઈ શકે, એવાં કામો તરફ ખેંચો. આમ કરતાં ક્રમે ક્રમે તેઓ વધારે કઠિન કામ કરી શકશે. થઈ શકે એવાં કાર્યો કરવામાં મનુષ્યોને જોડી દેવાથી તેઓનો સમજો બડબડાટ અને ફડફડાટ બંધ પડી જાય છે. આ કઠણ છે, અને પેલું કઠણ છે, એવો બડબડાટ કરવાની જેમને દેવ પડી ગઈ હોય છે, તેઓ જ્યાં હોય છે ત્યાંથી એક ડગણ પણ આગળ વધી શકતા નથી. ઘણે પ્રસંગે તેઓ પાછા હડતા જતા ભેવામાં આવે

છે. આથી યદ્ય શક્ય એવી વાતોતરફ મનુષ્યોનું લક્ષ્ય ખેંચવું, એ તેમની ઉત્તરોત્તર અસાધારણ ઉન્નતિ કરે છે.

* * *

એ એકે સ્થાપિત વાતી છે કે જ્યારે સુખનું એક દાર બંધ થઈ જાય છે ત્યારે ખીજું ઉઘડે છે. કોઈ કોઈ વખત એક નહિ પણ ઘણાં દાર ઉઘડે છે. આ પ્રમાણે દારો ઉઘડવાં, એ આ પ્રકૃતિમા સ્થાપ્ય એ નિયમ જ છે. પ્રાણીપદાર્થની ઉન્નતિને માટે એ નિયમ અંશઃ અંશઃ પ્રવર્તી રહ્યો છે. આખા વિશ્વમાં નિત્ય આગળ વધવાની ઇચ્છા પ્રમાણ કરે છે અને તેથી કરીને જ્યારે જ્યારે કોઈ મનુષ્યનું ઉન્નતિને પામવાનું એક દાર બંધ થાય છે, ત્યારે ત્યારે તેને માટે ખીજું દાર ઉઘાડવાને માટે ઉપરનો નિયમ ક્રિયાયુક્ત થાય છે. આથી સિદ્ધ થાય છે કે વિશ્વવ્યવસ્થામાં જે જે નિયમો છે, તે મનુષ્યનું અદિત કરનારો નથી, પણ એકેએક નિયમ તેનું હિત સાધનારો છે. આથી જે મનુષ્ય સુખની, શાંતિની, વિજયની, અંબુદયની, વૃદ્ધિની અને આરોગ્યની વાતો કરે છે, તે વિશ્વવ્યવસ્થામાં પ્રવર્તતા નિયમોને અનુકૂળ પર્તો છે; અને કુદરતનો મહાન્ ઉદ્દેશ સિદ્ધ કરવામાં તે મદદ કરે છે. અને વિશ્વવ્યવસ્થાપક સત્તાનાં મંદહાર થવાનું ઉચ્ચ માન-સંપાદન કરવાનું કેને ન ગમે?

* * *

જ્યારે તમે દુઃખની, નિષ્ફળતાની, બાધિની અથવા પાપની વાતો કરો છો ત્યારે તમે વિશ્વવ્યવસ્થાપક સત્તાના નિયમોની અને તેના મહાન્ ઉદ્દેશની વિરુદ્ધ પર્તો છો. આમ થતાં તમે વિશ્વની પ્રત્યેક વસ્તુની વિરુદ્ધ પર્તો છો, અને તેના પરિણામમાં તેઓ પણ તમારી વિરુદ્ધ વર્તન કરવાની. આથી જે કંઈ કાર્ય તમે કરવા માડવાના તેમાં અવશ્ય નિષ્ફળ થવાના. પરંતુ ઉપર વર્ણવેલો માર્ગ ગ્રહણ

કરતાં કૃવો ઉત્તમ પરિણામ આવે છે ।

*

* ૧

*

બોલનાર અને સાંભળનાર બંને ઉપર શબ્દોની અત્યંત ભારે અસર થાય છે—પછી તે શબ્દ મુખથી બોલેલો હોય, કે મનમાં બોલેલો હોય કે લખેલો હોય. તમારા લક્ષને સારી અથવા નહારી દિશાતરફ ખેંચવાનું કામ શબ્દ કરે છે, અને જે દિશાતરફ તમારું લક્ષ ખેંચાય છે, તે તરફ તમારું આખું જીવન ખેંચાય છે. આમ હોવાથી શબ્દો બોલતાં અને સાંભળતાં અત્યંત વિચારને કરાવે. મુખની, શાંતિની, અને વિજયની જ વાતો કરાવે, અને તેવી જ વાતો સાંભળાવે.

*

*

*

તમે જે વિચારો નિત્ય સેવો છો, તે વિચારોનું તમારી આત્મ-આત્મ એક વાતાવરણ બંધાય છે. આ વિચારોનું વાતાવરણ એ એક ઘરજેવું હોય છે, અને ઇંટમાટીના ઘરમાં જેમ મનુષ્યો રહે છે, તેમ આ વિચારના ઘરમાં, તમારા વિચારનાં સંજ્ઞાતીય તરવો આવીને રહે છે. વિચાર એ લોહચુંબકજેવો એક આકર્ષક પદાર્થ છે. તે પોતાના જેવા જ વિચારોને પોતાના પ્રતિ આકર્ષે છે, અને તે વડે બળ અને વૃદ્ધિને પામે છે. પ્રેમના વિચારો કરો, અને પ્રેમના મહા-સમુદ્રનાં મોજાં તમારા તરફ વહેતાં ચાલ્યાં આવશે. જો તમે મુખી થવા ઇચ્છતા હો તો પ્રેમવિરુદ્ધ એક પણ વિચારને કદી ન સેવો, કારણ કે દ્વેષ મનુષ્યને બંધનમાં રાખે છે, અને એકેય પ્રેમ જ તેને મુક્ત કરે છે.

*

*

*

સધળો સમય પોતાને જ પૂર્ણ કરવામાં મનુષ્યે સર્વ સમય ગાળવાની સર્વથી પ્રથમ અમત્ય શાળી છે, તેનું કારણ આ છે:

જગતાં, ઉંઘતાં, બેસતા, ઉઠતાં, ખાતાં, પીતાં, એમ સર્વ સમય આ દેહમાં, તેમ જ હવે પછી અનંત કાળમુધી મનુષ્યને સધળે સમય પોતાની સાથે જ રહેવાનું છે. એવી એક પણ ક્ષણ નથી ? જેમાં તેને પોતાનાથી સહજ પણ દૂર રહેવાનો સમય આવે આમ હોવાથી બીજાઓને રાજ કરવાને માટે, અથવા આગસ અને પ્રમાદથી, મનુષ્યે પોતાની અને પોતાને રહેવાનું ધ્યાન જે આ દેહ તેની અંતર્બાહ્ય ઉપેક્ષા કરવી, એ આત્મધાત કરવાતુલ્ય છે; પોતાના પમઉપર પોતાને હાથે જ કુહાડો મારવા બરાબર છે.

* * *

મસિન આત્માસાથે રહેવું, એ નરકમાં રહેવાતુલ્ય છે. કામ, ક્રોધ, લોભ, દ્વેષ વગેરે વિવિધ દોષોવાળા આત્માસાથે નિવાસ કરવો, એમાં અને નરકમાં નિવાસ કરવામાં કશો ફર નથી. પોતાને પૂર્ણ અને શુદ્ધ કરવાથી આપણે આપણને નરકમાંથી સ્વર્ગમાં લેઈ જઈએ છીએ; અને આપ્રમાણે આપણને નરકમાંથી સ્વર્ગમાં લેઈ જનાર આ જગતમાં આપણા વિના બીજું કોઈ જ નથી.

* * *

જેમ મનુષ્ય વધારે બુદ્ધિમાન હોય છે, તેમ તેને સત્યપ્રતિ વધારે પૂજ્યભાવ હોય છે; તે જ પ્રમાણે જેમ મનુષ્ય વધારે અજ્ઞાન તેમ તેને ભ્રમ અને ભ્રાંતિપ્રતિ વધારે પૂજ્યભાવ હોય છે.

* * *

મનુષ્યને પોતાના આત્માજેવું અત્યંત મૂલ્યવાન જગતમાં બીજું કંઈ જ નથી. આથી તેણે આત્માપ્રતિ પૂજ્ય ભાવ રાખવો જોઈએ. તેની અવનતિ અથવા દુર્દશા થાય, એવી એક પણ કૃતિ તેણે ન કરવી જોઈએ. જે જે જ્ઞાનથી પોતાને લાલ થશે એવું ખાસે તે તે જ્ઞાનને તેણે તત્કાલ આચારમાં ઉતારવું જોઈએ, અને આપ્રમાણે

તેણે અજ્ઞાન અને તેથી પ્રકટતાં દુઃખોનો જથ્થો કરી પૂર્ણ થવું જોઈએ.

*

*

*

તમે આ પરમેશ્વરે રચેલા જગતમાં રહેતા નથી, પણ જે જગત તમે પોતે રચ્યું છે, તેમાં જ નિરંતર રહો છો- તમારું રચેલું આ જગત તમારા વિચારપ્રમાણે જ રચાયું હોય છે. પરમેશ્વરે કરીને કે દુધને વાયુ કરનારાં રચ્યાં નથી, પણ તમે તમારા વિચારવડે જ તેમને તેવા રચી શો છો. મહાપુરુષોને આ જગત સ્વીકાર્યું, સુખ, અને આનંદથી પૂર્ણ ભાગ્યે છે, કારણ કે તેમણે પોતાના વિચારથી આ જગતને તેવું જ કરી લીધું હોય છે તમને આ જગત દુઃખ, આધિ, અને મૃત્યુથી ભરેલું ભાસે છે; કારણ તમે તમારા વિચારવડે તેને તેવું જ રચી લીધું છે. પૂર્ણ પુરુષો પોતાની ભૂમિકાપરથી જગતને પૂર્ણ જુએ છે, અપૂર્ણ મનુષ્યો પોતાની દોષવાળી ભૂમિકા ઉપરથી જગતને અપૂર્ણ જુએ છે.

*

*

*

દુષ્ટ દુર્જન મનુષ્ય સર્વોત્તમ સાધુ-પુરુષમાં પણ એકે શુભ લક્ષણ જોતો નથી. સર્વોત્તમ સાધુ પુરુષ, દુષ્ટ દુર્જનમાં લેશ પણ દુર્જનતા જોતો નથી, પણ તેના આત્મામાં રહેલી નિર્દોષતાપ્રતિ દૃષ્ટિ નાંખે છે.

*

*

*

પ્રત્યેક મનુષ્ય પોતે જે ભૂમિકામાં હોય છે, તે ઉપરથી જ જગતને સારું અથવા નકારું જુએ છે તમને જગતમાં ત્યાં ત્યાં દોષ જ દૃષ્ટિએ આવતા હોય તો તે એટલું જ સિદ્ધ કરે છે કે તમે જે ભૂમિકામાં છો તે ધણી નિષ્ટુ છે. તમને જગતમાં ત્યાં ત્યાં ગુણનું જ ભાન થતું હોય તો તમે તમારી પોતાની જ ઉત્કૃષ્ટ ભૂમિકાનું ભાન કરાવો છો. યુધિષ્ઠિર અને દુર્યોધનનાં ઉદાહરણો આ

વિષયમાં ખંજવાન પ્રમાણરૂપ છે. યુધિષ્ઠિરને આખી સભામાંથી એક પણ દુર્જન દૃષ્ટિએ આવ્યો ન હતો; દુર્મોક્ષનને આખી સભા દુર્જનોથી ભરપૂર લાસી હતી.

* * *

આજે તમને એક મનુષ્ય સજ્જન અને વિવિધ સદ્ગુણોથી વિભૂષિત લાગે છે. કાલે તમને તેનો તે મનુષ્ય દુર્જન અને વિવિધ દુર્ગુણોથી કલંકિત લાગે છે. આજે તમને તમારું ઘર સ્વર્ગના જેવું સુખદ લાગે છે; કાલે તમને તેથી પ્રબલિત અગ્નિજેવો સંતાપ થાય છે, આજે તમને એક વસ્તુ અત્યંત સુંદર જણાય છે; કાલે તેની તે વસ્તુ તમને અત્યંત કુરૂપ જણાય છે. શું આ મનુષ્ય, ઘર, અને વસ્તુ બદલાય છે ? નહિ, પ્રિય બધું ! નહિ, તમારું અંતઃકરણ જ તમને જૂદાં જૂદાં દિરૂદ્ધ ભાવ કરાવે છે. અંતઃકરણને નીચી ભૂમિકાપરથી ઉંચી અને વધારે ઉંચી ભૂમિકામાં લેઈ જાઓ; અને આજે જ તમને સુખદ અને દોષવાળું જણાય છે, તે સુખદ અને નિર્દોષ જણાશે.

* * *

પોતાને માટે જેમ અને તેમ ઉંચામાં ઉંચી કલ્પના કરવાથી અને તે કલ્પનામાં આરંભ રહેવાનો અર્થાંક પ્રયત્ન કરવાથી જ મનુષ્ય ઉચ્ચ ભૂમિકામાં આવતો જાય છે; અને આમ હોવાથી જ પરમ કલ્યાણકારક વેદાંતશાસ્ત્ર મનુષ્યોને પોતાના બ્રહ્મસ્વરૂપનો નિરંતર વિચાર કરવા પ્રબોધ આપે છે. પોતાનો અનધિકાર માની પોતાના બ્રહ્મસ્વરૂપનો વિચાર ન કરવો, એ નીચી ભૂમિકામાં સંક્યા કરવા તુલ્ય છે. જેઓ અનધિકારની શંકાથી, વસ્તુતઃ પોતે બ્રહ્મસ્વરૂપ છતાં, તેના વિચાર કરવાથી વિમુખ રહે છે, તેઓને અધિકાર આવવાનો સમય, પાસે આવવાને બદલે વેગળો જતો જાય છે.

* * *

તમારાં નેત્ર એ ઇશ્વરનાં જ નેત્ર છે, એમ માનો; તમારા કર્ણ એ ઇશ્વરના જ કર્ણ છે એમ માનો; તમારા હસ્ત એ ઇશ્વરના જ હસ્ત છે, એમ માનો; તમારો સ્વર એ ઇશ્વરનો જ સ્વર છે, એમ માનો; અને આમ તમારામાં જે કંઈ છે, તે ઇશ્વરમય છે, એમ માનો. જે પ્રમાણમાં આ સત્યને તમે તમારા અણુઅણુમાં દલીલ કરશો, તે પ્રમાણમાં તમે તમારા પોતાનામાં ઇશ્વરત્વને પ્રકટાવશો.

*

*

*

જ્ઞાનીમાં અને અજ્ઞાનીમાં જે ભેદ છે, તે આ જ છે. જ્ઞાનિ જ્યારે પોતાને સર્વાંગ બ્રહ્મમય જુએ છે, અને તેવું જ ભાન કરે છે, ત્યારે અજ્ઞાની પોતાને સર્વાંગ એક તુચ્છ કીડાજેવો જુએ છે, અને તેવું જ ભાન કરે છે. જ્ઞાનવાન પોતાનામાં બ્રહ્મત્વનું ભાન કરતો હોવાથી તેની પ્રત્યેક ક્રિયા, તેના પ્રત્યેક શબ્દ અને તેના પ્રત્યેક વિચાર તેના બ્રહ્મત્વને શોભાવે એવા થાય છે; અજ્ઞાની પોતાનામાં તુચ્છ કીડાનું ભાન કરતો હોવાથી તે જે કરે છે, જે બોલે છે, અને જે વિચારે છે, તે એક તુચ્છ કીડાના જેવું જ હોય છે.

*

*

*

નેત્રવડે સર્વપ્રતિ અત્યંત પ્રેમની દૃષ્ટિથી જુઓ; પરમેશ્વરનાં નયન આના કરતાં અધિક શું જોઈ શકે એમ છે? વાણીવડે પ્રેમના મૃદુ વચનો જેની તેની સાથે બોલો; પરમેશ્વરની વાણી આના કરતાં અધિક શું વહી શકે એમ છે? વિચારવડે આખા જગતનું હિત ઇચ્છો; પરમેશ્વરનું મન આથી વધારે શું વિચારી શકે એમ છે?

*

*

*

નિશાળો, નાટકગૃહો, દેવાલયો, સભાઓ, કચેરીઓ, મિયો, આગચાલીઓ, દ્રામો અને એવી જ સઘળા બંધ જગ્યાઓમાં શરીરના તથા મનના વ્યાધિઓને ઉત્પન્ન કરનાર વાતાવરણ હોય છે.

અનેક મનુષ્યે તેવે રથજે એકઠા યવાથી તેઓના પ્રધાનથી ત્યાંનું વાતાવરણ વિકારી યવાથી શરીરના વ્યાધિઓ થાય છે, તથા તેઓના અવ્યવસ્થ વિચારોથી વિચારનું વાતાવરણ વિકારી યવાથી માનસ વ્યાધિઓ થાય છે. જ્યાં સદ્વિચારો અખંડપણે સેવાના હોય એવાં રથોનું વાતાવરણ જ આરોગ્ય, સુખ, અને કલ્યાણને આપનારું છે. જે રથજમાં પ્રધાનપણે સદ્વિચારો જ મેવાયા કરતા હોય છે, તે રથજનું વાતાવરણ અત્તનોકના જેવું જ હોય છે. આવા વાતાવરણમાં પ્રવેશનારને કલ્યાણ જ પ્રાપ્ત થાય છે.

*

*

*

ઉદાહરણ રથજોમાં ભરવામાં આવતી સમાચોમાં એછા વિકાસને કરનારું વાતાવરણ હોય છે, કાંચ કે-તે તરત જ વિખરી જાય છે એથી ઉદાહરણ મનુષ્યોને એકઠા યવાનાં બાધિકાં મહાનો, તેમાં હિતવન્ન થતા વિચારોને સંચય થવાના પટારા છે, અને તેઓનું અધ્યાત્મબળ જોઈએ, તેવું વૃદ્ધિને પામેલું નથી હોતું. તેવાં મનુષ્યો જે આવાં રથજોમાં કેટલીકવાર રહે છે, તે તેમને શરીરના કે મનના વ્યાધિઓ થયા વિના રહેતા જ નથી.

*

*

*

ખીનજોએ જે આપણું અદિત હોયું આપણે માનતા હોઈએ છીએ, તેનું ચિંતન કરવાને બદલે, તેમણે આપણું જે હિત કયું હોય તેનું જ જે આપણે ચિંતન કરીએ, એને જે હક્કજો આપણા પાટોશીઓમાં આપણને ગમતાં નથી, તેમની વાતો કરવાને બદલે, અર્થાત્ તેમના દોષોનું કથન કરવાને બદલે જે આપણે તેમનામાં રહેલા શુભોનું જ કથન કરીએ તો કેવો પશ્ચિમ આવે ? જે જગતમાં મત્તેક મનુષ્ય આમ કરે તો મૃત્યુહોક નરકમાંથી બહારાણે આજે જ સ્વર્ગ થઈ રહે.

* * *

આપણા વિચારો ખીજના અંતઃકરણમાં ઠસાવતી વખતે, તેમને તે ન સ્વીકારે માટે, તેના ઉપર ક્રોધ કરવો, તેના કરતાં, આપણે હારણ એ વધારે સારું છે.

* * *

દુર્ગુણો અને દુષ્ટાચરણોને ભેદને ક્રોધ કરવો, એ યોગ્ય છે, એમ કેટલાક કહે છે, પણ તે ખરું નથી. કાગણ કે ક્રોધ જાતે જ દુર્ગુણ હોવાથી જમે તે કારણથી તેને સેવવામાં આવે તોપણ તે સદ્ગુણ થતો નથી. ક્રોધને વશ થનાર મનુષ્યનો મનઉપર સંયમ નથી, એ સહજ સ્પષ્ટ થાય છે. ક્રોધ પ્રકટતાં વિચારશક્તિ શૂન્ય થઈ જાય છે. ન્યાયશુદ્ધિ અણપાઈ જાય છે, અને મનુષ્ય શાંતિથી વિચાર કરવાને અસમર્થ થાય છે. ક્રોધી મનુષ્ય અન્યવસ્થા વિચારોનો ગુલામ છે. જેમાં ખીજઓને નિયમમાં રાખવાના હોય છે, એવી જગાને માટે તે નાલાયક છે, કારણ કે જે યોગ્ય નિયમમાં પ્રવર્તાવી શકતો નથી, તે અન્યને શું પ્રવર્તાવી શકે ? પ્રધાનની જગામાં ક્રોધી મનુષ્યો હોવાથી ધણા દેશોની મુદ્દમાં ઉતરવાથી ખુવારી થઈ છે. ક્રોધી સ્વભાવે હુબરોતાં ગૃહની શાંતિનો વિનાશ કર્યો છે. અંતઃકરણમાં જ્યાં સુધી ક્રોધ હોય છે ત્યાં સુધી તેમાં શાંતિનું સ્વર્ગ કદી પણ પ્રકટતું નથી. તે સુખ, સંપત્તિ, ગ્લાન, વગેરેનો નાશ કરે છે, અને નિર્દોષને અપરાધી કરે છે. શુદ્ધિમાનમાં પણ જ્યારે ક્રોધ પ્રકટે છે ત્યારે તે મૂર્ખના જેવાં આચરણ કરે છે. સદાચરણી મનુષ્યમાં જ્યારે તે પ્રકટે છે ત્યારે તે તેની પાસે અનેક દુરાચારો સેવાવે છે. લક્ષ્યમાં જ્યારે તે પ્રકટે છે ત્યારે તે તેને તેની ભક્તિથી ઈર્ષ્ય કરે છે. ક્રોધ દીર્ઘ કાલના પ્રેમને ક્ષણમાં તોડી નાંખે છે, અને નિરંતર રોદથી સાથે રહેનાર મનુષ્યોને એકએકનાં મુખ

પણ કદી ન જુઓ, એવી સ્થિતિમાં આણી મૂકે છે. પોતાના મન ઉપર જેને અંકુશ નથી એવો કોઈ મનુષ્ય, સિંહ અને વ્યાધકરતાં પણ વધારે ભયંકર છે. જે ક્રોધને પોતાના અંતરમાં સ્થાન આપે છે તે સઘળા પ્રકારના વ્યાધિઓને, દોષોને, અને નિષ્ફળતાને પોતાનામાં પ્રવેશવાનાં દ્વાર ઉઘાડાં મૂકે છે. સ્વસ્થમાં ક્રોધને સેવનાર મનુષ્યના અધ્યાત્મજીવની પેઠી દેવાળુ કાઢે છે.

*

*

*

નોકરીમાં તમારો પગાર શા માટે નથી વધતો, તેનું કારણ તમે જાણવા ઇચ્છો છો? સાંભળો, તેનું કારણ આ છે — ‘તમારા ઉપરીપ્રત્યે તમે પ્રેમરહિત કડોર લાગણી ધરાવો છો’ તમે તેના પ્રતિ પ્રતિકૂળ ભાવને ધરાવો છો, એ વાતની તમારા ઉપરીને ખબર નથી, એવું ક્ષણવાર પણ અનુમાન કરશો નહિ. તમે ઉપરથી ‘જી હા, જી હા’ કરો છો, અને કાણું કાણું બોલો છો, પણ તમારા આંતરભાવને તે બરાબર જાણે છે; અને અંતઃકરણમાં પ્રતિકૂળ ભાવવાળો માણસ પોતાનું કે પારકાનું કામ સર્વોત્તમ પ્રકારે કરી શકવા અસમર્થ છે, એવી તેને ખાતરી હોય છે. આથી જ તમારો પગાર વધારવાની ભલામણ કરવાની તેને ઇચ્છા થતી નથી. ઉપરથી તે તમારા પ્રત્યે જેવો કડક સ્વભાવવાળો અને જીલમગાર જણાય છે, તેવો જ એ તે તેના હૃદયના ઉંડા ભાગમાં હોત તો તેણે ક્યારનું તમને કહી દીધું હોત કે મારા પ્રત્યે અને તમારા કામ પ્રત્યે પ્રેમભાવ દર્શાવતા રહો, નહિ તો ખીજે કાંઈ સ્થળે નોકરી બોલાવો. પણ તેમ તે નથી કરતો, તેનું કારણ એ છે કે તે હૃદયમાં માયાળુ સ્વભાવનો છે, તમારા ઉપરીના દોષો બેતાનું તમારું કામ નથી તેટલા માટે તે તમને પગાર આપતો નથી. નોકરીમાં રહીને તેના દોષો બેવા તેના કરતાં નોકરી છોડી દેવી, એ હજાર દરજ્જે

સાફ છે. તમારું કર્તવ્ય તમને મળેલું કામ સર્વોત્તમ રીતે કરવાનું છે. તેના બદલો કેવી રીતે આવે, તેનો નિર્ણય કરવાનું કામ તમારા ઉપરીનું છે. તમને મળેલું કામ સર્વોત્તમ રીતે પ્રસન્નતાથી તમે ન કરી શકતા હો તો તરત તમારે રાજીનામું આપવું સાફ છે. ઉપરી અને કામ બંને પ્રતિ પ્રતિકૂલ ભાવ રાખીને વધારે પગાર અને વધારે માત્રાની જે તમે આશા રાખતા હો તો તમારા જોણું મૂર્ખા અન્ય કાંઈ નથી. વધારે પગાર મેળવવાનું, અથવા ઉદ્યમે પ્રાપ્ત કરવાનું પ્રથમ પગ-થીયું, તમારા પોતાના અંતઃકરણને પલટી નાખવું, એ છે. અને જે કંઈ આપણને પ્રાપ્ત થાય તેને પ્રસન્નતાપૂર્વક વધાવી લેવાથી જ અંતઃકરણની સ્થિતિ પલટાય છે. પ્રતિકૂલ ભાવ, એ એક વિષય છે, અને તેને ધરનારને જ તે ચઢીને, તેના ઉદ્યમના સર્વ સંબંધોનું મૂલ્ય કરે છે. પગાર વધવામાં અથવા વ્યવહારમાં ઉદ્યમ થવામાં અંતઃકરણના મનોભાવ કશું જ કરતા નથી, એવા ગાંડાઈ ભરેલા વિચારને વશ વર્તેલા નહિ. ઉદ્યમનો સઘળો આધાર તમારા અંતઃકરણની સ્થિતિ ઉપર જ છે.

*

*

*

પ્રાણિપદાર્થની સાથે તમે પોતે વિરોધને ધરતા બંધ પડો, અને તેઓ તમારી સાથે વિરોધને ધરતાં બંધ પડશે.

વિરોધ અથવા દ્વેષને ધરવાને લીધે જ આપણી ઇન્નતિનાં દ્વાર ઉઘડતાં નથી. આપણને ખરાબ ધર, ખરાબ સ્ત્રી, ખરાબ શરીર, ખરાબ વસ્તુઓ વગેરે જે કંઈ ખરાબ મળ્યું હોય છે, તે પ્રતિ આપણે નિરંતર અણગમો દર્શાવીએ છીએ. આપણને મળેલી આ ખરાબ વસ્તુ માટે આપણે નિરંતર અસંતુષ્ટ રહેીએ છીએ, અને જેના તેના આગળ અસંતોષના ઉદ્ગાર કાઢીએ છીએ. આપણને ખામ પાગીપદાર્થપ્રતિ આ પ્રકારનો વિરોધ. અથવા દ્વેષ દર્શાવીને

આપણે ગર્ભિત રીતે એવું સૂચવીએ છીએ કે વધારે ઉત્તમ વસ્તુઓને માટે આપણે લાયક છતાં કાંઈએ બળાત્કારથી આ ખરાબ પ્રાણી-પદાર્થો આપણને પધરાવી દીધા છે. હવે વસ્તુતઃ સર્વોત્તમ પ્રાણીપદાર્થો માટે આપણે લાયક છીએ, એમાં કશો જ સંશય નથી, પરંતુ આપણી યોગ્યતા જ્યાં સુધી આપણે બહાર દર્શાવીએ નહિ ત્યાં સુધી આપણને સર્વોત્તમ પદાર્થો ન મળે એ સ્પષ્ટ જ છે. હાલ આપણને જે પદાર્થો મળેલા છે, તે નૂટલી યોગ્યતા આપણે બહાર દર્શાવીએ છીએ, તે યોગ્યતાના પ્રમાણના જ મળેલા છે. જો આપણે સર્વોત્તમ પદાર્થો જોઈતા હોય તો આપણામાં રહેલી સર્વોત્તમ યોગ્યતાને આપણે બહાર દર્શાવવી જ જોઈએ; અને પ્રત્યેક વિચારવાનને એ સ્પષ્ટ ભાસ્યા વિના રહે તેમ નથી કે અસતોપના ઉદ્ગારો કાઢવાથી કંઈ યોગ્યતા પ્રકટાવી શકાતી નથી; સંતોષ અને પ્રસન્નતાના ઉદ્ગારો જ યોગ્યતા દર્શાવે છે.

*

*

*

તમને હાલ જે સ્થિતિ પ્રાપ્ત થઈ છે, તે તમારી યોગ્યતાપ્રમાણની જ થઈ છે. આથી ઉત્તમ સ્થિતિ જો તમારે જોઈતી હોય તો હાલની સ્થિતિને પરમપ્રસન્નતાપૂર્વક વધાવી લેઈને તેમાં તમારાં જે કર્તવ્યો હોય તેને ખરા પ્રેમથી સાધો. પાંચમા ધોરણમાં બેસવાને યોગ્યતાવાળા વિદ્યાર્થીને તે ધોરણમાં બેસાડ્યા પછી તેનું કર્તવ્ય તે ધોરણનાં પુસ્તકોનો પરમપ્રેમપૂર્વક અભ્યાસ કરવાનું છે. તે ધોરણનાં પુસ્તકોનો અભ્યાસ જેમ, અધિક પ્રેમ અને પ્રસન્નતાપૂર્વક તે કરે છે, તેમ છઠ્ઠા ધોરણમાં ચઢવાને તે સત્વર લાયક થાય છે. આમ ન કરતાં જો તે પાંચમા ધોરણનાં પુસ્તકોનો, શિક્ષકને અને નિશાળની ઓરડીનો દોષ કાઢ્યા કરે છે, અને પાંચમાં ધોરણપ્રતિ વિરોધ અથવા અણુગમો દર્શાવ્યા કરે છે, તો છઠ્ઠા ધોરણમાં ચઢવાની

તેનામાં કદી પણ યોગ્યતા આવતી નથી એટલું જ નહિ પણ તેને પાંચમા ધોરણમાં જ સડયા કરવું પડે છે. તે જ પ્રમાણે આ સંસારરૂપી શાર્ણામા પણ આપણને જે સ્થિતિ પ્રાપ્ત થઈ હોય છે તે સ્થિતિના કર્તવ્યો જો આપણે ઉત્તમ પ્રકારે કરીએ છીએ તો જ તેનાથી ચઢીયાતિ સ્થિતિ આપણને પ્રાપ્ત થાય છે; અન્યથા આપણને પ્રાપ્ત હવેલી સ્થિતિમાં આપણે સર્વદા સડયા કરવું પડે છે.

*

*

*

મનુષ્યોનો મોટો ભાગ ફળપ્રતિ જ નિરંતર દષ્ટિ રાખનાર હોય છે, પરંતુ જે કર્તવ્ય અને પ્રાપ્ત છે, તેને હું સર્વોત્તમ પ્રકારે કરેલું કે ક્રમ, તે પ્રતિ કોઈ વિરલની જ દષ્ટિ હોય છે. આથી ઘણા જ ઓછા મનુષ્યોનો જગતમાં સર્વોત્તમ અભ્યુદય જોવામાં આવે છે. ફળને માટે પ્રયત્ન કરનારા મનુષ્યોમાં પણ સાચો પ્રયત્ન કરવાની દાનત ઘણા જ થોડાની હોય છે; મોટા ભાગ તો ઉપરચોંટીયા પ્રયત્નથી આખો જાડવો સ્વાદા કરી જવાને તકાવનારો હોય છે. આવા મનુષ્યો તન દમને અભ્યાસ ન કરનાર અને કોપી કરીને પરીક્ષામાં પાસ થઈ જવાને ઇચ્છનાર વિદ્યાર્થીજોવા છે. આવી રીતે પ્રસંગે પાસ થવાય છે, પરંતુ અભ્યાસ કરીને પાસ થનાર વિદ્યાર્થીની યોગ્યતામાં અને કોપી કરીને પાસ થનારની યોગ્યતામાં બહુ જ અંતર રહે છે. યોગ્યતા પ્રાપ્ત કરવાને અર્થે જ આ જગતમાં જીવોનો પુનઃ પુનઃ અવતાર હોય છે, અને સાચી યોગ્યતા ફળને પ્રાપ્ત કરવાથી પ્રાપ્ત થતી નથી, પરંતુ સાચો પ્રયત્ન કરવાથી જ થાય છે, એ સદ્વિવેકીએ નિરંતર સ્મરણમાં રાખવું અગત્યનું છે. પ્રયત્ન જ યોગ્યતા અર્પનાર હોવાથી મનુષ્યે પ્રયત્ન કરવાનું પ્રાપ્ત થતાં કંટાળવું નહિ જોઈએ, પણ પહોં સેવકો જોઈએ, પ્રહર્ષપૂર્વક પ્રયત્નને સેવતાં મનુષ્યની

યોગ્યતા પ્રતિક્ષણ વૃદ્ધિને પામે છે, અને યોગ્યતા વધતાં આપણી
જે હલકી સ્થિતિ હોય છે, તે એની મેળે જ, જેમ સર્પના શરીર-
ઉપરથી કાંચળા ઉતરી જાય છે, તેમ આપણાથી અજાગી થાય છે.

*

*

*

‘હું મહેનત કરી કરીને મરી જઈ છું’, પણ મારી કાઈ કંઈ
કરતું નથી, એવું વચન બોલનાર મનુષ્ય સાચી મહેનત કરતો નથી.
તેની નજર પોતાની ‘કંઈ’ કરાવવા ઉપર હોય છે. મહેનત કરવાના
સમયમાં ‘કંઈ’ ઉપર સેંકડો વાર તેનું ચિત્ત જઈ જતું રહેતું રહેતું
છે. કાણુ કહી શકશે કે આમ દિવા ચિત્તથી કરેલા પ્રયત્ન તે સાચો
પ્રયત્ન છે. સાચા પ્રયત્નમાં ફળપ્રતિ દ્રષ્ટિ હોતી જ નથી. પ્રયત્નમાં
રહેલી રમણીયતા અર્થે જ જે પ્રયત્ન સેવાય છે, તે સાચો પ્રયત્ન છે.
કર્મમાં અર્થાત્ પ્રયત્નમાં જ મનુષ્યનો અધિકાર છે, ફળમાં નથી,
એ શાસ્ત્રવચન અત્યંત સત્ય છે.

*

*

*

જે કશાણુકારક સત્તા વિશ્વમાં વ્યાપી રહી છે, તે સત્તાએ
તમારી યોગ્યતા જોઈને જ આ સ્થિતિમાં તમને મૂક્યા છે. જે
તમારી આથી વધારે યોગ્યતા હોત તો તમારો કાઈ ચક્રવર્તી
નૃપતિને ત્યાં કે કાઈ ક્રાંતિપતિ શ્રીમાનને ત્યાં જન્મ કરત. ઉભયમાંથી
એકે સ્થળે અથવા તમારા ઇચ્છેલે સ્થળે નથી કયો, એ એ જ સિદ્ધ
કરે છે કે તમે આ સ્થિતિને જ યોગ્ય છો, અને આ સ્થિતિનાં
કર્તવ્યો તનમનથી કરવાથી જ તમારી ઉન્નતિ છે, એમ તે સર્વ સ
સત્તાનો નિશ્ચય છે. આમ છે તો હવે બડબડવું છોડી છો,
અસંતોષના ઉદ્ગારો કાઢવા નાંધ કરો, અને તમારી યોગ્યતાનું જ
તમને મળ્યું છે, એમ જાણીને તે સ્થિતિનાં કર્તવ્યો સાધવા કટિ
કમો. વિશ્વવ્યવસ્થાપક સત્તાની જે ઇચ્છા છે, તેને જ તમારી પણ

ધ્રુવજા કરો, અને પ્રસન્નતાપૂર્વક તે ધ્રુવજાને અનુસરો. આ અને આ રીતે જ તમે તમારી પ્રાપ્ત સ્થિતિને બદલી શકશો. એ વિના અન્ય કોઈ માર્ગ નથી.

*

*

*

અને આ માર્ગે અનુસરતાં વર્ષે, દરે વર્ષે કે વિશે વર્ષે પણ તમારી સ્થિતિ ન બદલાય, તમારું ધારણું ઉત્તમ ક્ષણ સમીપ આવેલું ન જાય, અથવા મરણપર્યંત પણ સમીપ આવવાનું કોઈ ચિહ્ન ન જાય તોપણ તમારા ધૈર્યનો અને શાંતિનો ત્યાગ કરશો નહિ. ભગીરથનું દૃષ્ટાંત રમરણ કરી પુનઃ પ્રયત્નનો વેગ ત્રધારશો. પ્રયત્નને છોડી દેવામા વિજયના સર્વ સંભવો એકદમ બંધ પડી જાય છે, ત્યારે પ્રયત્નને ચાલુ રાખવામાં તે મોડાવહેલા પણ ક્ષણ જ છે.

*

*

*

મુક્તિ, સ્વતંત્રતા, અખંડ મુખ્ય, આ સર્વ એક જ સ્થિતિને દર્શાવનારા શબ્દો છે. આ કલ્યાણકારક સ્થિતિને પ્રાપ્ત કરવી, એ જ જીવમાત્રનો મુખ્ય ઉદ્દેશ છે. આ સ્થિતિને પ્રાપ્ત કરનાર જે અવિચલ શાંતિનો અનુભવ કરે છે, તે શાંતિ વાણીવડે અવાચ્ય છે, તથા મન અને બુદ્ધિવડે અગમ્ય છે. આ અવિચલ શાંતિના હિચ્ચ પ્રદેશમાં આ સંસારની ભારે ધમાચકડીનો અભાવ છે. તે રજસ્ અને તમસ્ ઉભયથી રહિત છે. ચિન્મય શાંત પ્રકાશ ત્યાં વ્યાપી રહ્યો છે.

*

*

*

શાંતિના આ હિચ્ચ પ્રદેશે પહોંચવાને માટે આપણે પ્રત્યેકે એક નહિ પણ અસંખ્ય પગથીયાં ચઢવાનાં છે. જે સ્થિતિમાં હાલ આપણે છીએ તે સ્થિતિનાં કર્તવ્યો, તે આ અસંખ્ય પગથીયાંમાંનાં થોડાં પગથીયાં છે. આ પ્રત્યેક પગથીયાઉપર આપણે શાંતિથી અને ધૈર્યથી ચઢવાનું છે. દશ વિશ પગથીયાં સામટાં કુદી ઝટ હું આખી

નિસરણી ચઢી જાઉં, એની તાનાવેની કરનાર ઉએ ન જતા, હાથ
 કે તે પગથીયાઉપરથી પલ્લુ ડેઠા પડે છે, અને વળી પછડાય છે
 આથી તાનાવેની કરશો નહિ, તેમજ દોડશો નહિ તેમજ કુદકો
 માંશે નહિ કાળ અનત છે, એમ જાણીને ધૈર્યથી એકેક પગલુ
 ચઢતે મોટા કામો ધૈર્યથી જ સધાય છે, તાનાવેનીથી નહિ પ્રાપ્ત
 સ્થિતિના નાના નાના કર્તવ્યો સર્વોત્તમ પ્રકારે કરવા, એનું નામ
 ધૈર્યથી એ- પગથીયુ ચઢવુ એ છે પ્રાપ્ત સ્થિતિમા અપ્રસન્નતા,
 અસંતોષ, અણુગમો, દ્વેષ ત્યજવા એનું નામ ખીનુ પગથીયુ ચઢવુ
 એ છે ખીનત્યોના ખોતગણા કાઢવા છોડી દઇને, ખીજના હૃદયને
 દગ કરે એસ વચનો વદવાના યજ્ઞ દઇને પ્રાપ્ત કર્તવ્યપ્રતિજ્ઞ
 જોગ્ય દૃષ્ટિ ગાખવી, એનું નામ ત્રીનુ પગથીયુ ચઢવુ એ છે કૃણ
 ન જણાય તોપણ વ્યાકુલ ન થવુ, વિપત્તિના વાવાઝોડા થાય
 તોપણ મનને વ્યગ્ર ન થના દેવુ, એનું નામ ચોથુ પગથીયુ ચઢવુ,
 એ છે ન ગમતા કામો પલ્લુ આપણે કરવાના આવી પડવાથી પ્રેમથી
 તેમને કરવા, ન ગમના પ્રાણીપદાર્થોસાથે આપણે સખધ થઈ
 જવાથી તેમની સાથે પ્રેમથી વર્તવુ, એનું નામ પાંચમું પગથીયુ
 ચઢવુ એ છે આના આના કર્તવ્યની નિસરણીના અનેક પગથીયા
 છે શાંતિથી એકએક પગથીયાઉપર ચઢતે નિસરણી ધાપી ઉચી
 દેખાય છે, અને તેને અમખ્ય પગથીયા હાથ એવું દેખાય છે,
 તોપણ કેટલાક પગથીયા સાવગાનતાથી ચઢતા તમને સમજાશે કે
 હા તો નિસરણી દુઠ્ઠી થઈ છે, અથવા તમે હજારો પગથીયા ઉપર
 ચઢી આયા હો ગિખર જણાય છે અપ સમયમા અરિચન
 શાંતિના પ્રદેગ દૃષ્ટિએ પડે છે

*

*

*

નિ- તર અધિક ઉચા ઉચા સુખની વાટ જોવા કરો જેમ

અધિક અધિક શુભને પ્રાપ્ત થવાની તમે આશા રાખો છો, તેમ તમને અધિક અધિક શુભ પ્રાપ્ત થવા જાય છે. આ માનસ શાસ્ત્રનો, કદી નિષ્ફળ ન જાય એવો નિયમ છે. આમ હોવાથી જે જે શુભ વસ્તુઓની આપણે કલ્પના કરી શકતા હોઈએ, તથા જેમનો ઉપભોગ કરવાનું આપણામાં સામર્થ્ય હોય તે સર્વ વસ્તુઓ આપણને પ્રાપ્ત થનાર જ છે, એવો નિશ્ચય રાખી તેમને પ્રાપ્ત થવાની આપણે વાટ જોયા જ કરવી જોઈએ. આમ છતાં આપણે અંતઃકરણને એવું બુદ્ધિવાન કરી રાખવું જોઈએ કે જેટલું આપણે ધાર્યું હોય તેના કરતાં આપણને ઘણું ઓછું મળે તો પણ આપણને નિરાશા ન થાય. અમુક વ્યાપારમાં આપણે એક હજાર રૂપૈયા નફો મળવાની આશા રાખી હોય, અને તોપણ તેમાં આપણને માત્ર સો રૂપૈયા અથવા પચાસ રૂપૈયા જ નફો મળે તો આપણે નાહિંમત થઈ જવું ન જોઈએ. જો આપણે તે વ્યાપારમાં જરા પણ નફાની આશા ન રાખી હોત તો આપણને હાલ જે સો અથવા પચાસ મળ્યાં છે, તે પણ ન મળત જેની જેની તમારે જરૂર હોય તે સર્વને પ્રાપ્ત થવાની આશા રાખો; ધાર્યા પ્રમાણે પદાર્થો મળે, અથવા જેટલી આશા રાખી હોય તેના કરતાં ઘણા જ ઓછા મળે, તે ઉપર જરા પણ ધ્યાન આપ્યા વિના જેની તમારે જરૂર હોય તેની નિરંતર વાટ જોયા જ કરો; અને તમને અનુભવ થશે કે જે તમને પ્રાપ્ત થાય છે, તેનું પ્રમાણ પ્રતિવર્ષ અધિક અને અધિક થતું જાય છે.

*

*

*

જ્યારે માથાઉપર કાણુ વાદળુ ઝડપી રહેલું જણાય, અને સંપત્તિને બદલે વિપત્તિ તમારા સામે દાંતિયાં કરતી જણાય ત્યારે ચિંતાવડે વ્યાકુળ ન થાઓ, વ્યગ્રતાને વશ થઈને 'હાંફલાફાંફલા' ન બની જાઓ, અને આ આવનાર વિપત્તિના બારથી તમે ધૂંદાઈ જશો,

એવા વિચારને એક ક્ષણ વાર પણ તમારા અંતઃકરણમાં પ્રવેશવા ન દો. આવે પ્રસંગે પૂર્વના કરતાં પણ વધારે દૃઢ નિશ્ચયવાળા થાઓ, છાતી અને માથું ટટાર રાખો, તમારા પોતાનામાં અપૂર્વ શ્રદ્ધાને ધરો, અને કોઈ દિવસ પણ નહિ દર્શાવ્યું હોય એવું તનનું તથા મનનું બળ દર્શાવો. આવે પ્રસંગે ઢગલાજેવા થઈ જવું, અર્થાત્ મનની દુર્બળ સ્થિતિ કરવી, એ અત્યંત હાનિને કરનાર છે, એમ કરવાથી આપણે આપણે હાથે જ વિપત્તિના મુખમાં જઈને પડીએ છીએ. જેઓ આવે પ્રસંગે નાહિંમત થઈ જાય છે, અને વિપત્તિના ભયથી ઢગલાજેવા થઈ જાય છે, તેઓ પોતાના મનની અત્યંત દુર્બળ સ્થિતિ કરી નાંખે છે; અને આ દુર્બળ સ્થિતિ તેમને અલ્પ સમયમાં વિપત્તિના હાથમાં રમવાના દડાજેવા કરી મૂકે છે. એથી ઉલટું આવા પ્રસંગોમાં જો મનની દૃઢ નિશ્ચયવાળા બળવાન સ્થિતિ આગ્રહથી રાખી રહેવામાં આવે છે તો તે વિપત્તિને સમીપ આવતી અવશ્ય અટકાવે છે, અને વિપત્તિ આવતી અંટકે છે તંબા સંપત્તિ મળે છે, એટલું જ નહિ પણ સંપત્તિની સાથે આપણા મનનું બળ પણ ધણું જ વધેલું આપણને જણાય છે.

— *

*

*

શબ્દોથી અથવા હાવભાવથી સામા માણસના અંતઃકરણમાં જે અર્થ આપણે દબણે દસાવીએ છીએ તેનું નામ ઘોતન છે. ઘોતનનો યોગ્ય ઉપયોગ કરતાં આવડે એ એક મોટી કળા છે; અને નિયમિત રીતે વિધિપૂર્વક જો આ કળાનો ઉપયોગ કરવામાં આવે છે તો તેથી અત્યંત સતોષકારક પરિણામ પ્રકટે છે. ગયેલું આરોગ્ય પાછું મેળવવામાં, મનનો વિકાસ કરવામાં તથા સદાચરણી થવામાં ઘોતન અત્યંત ઉપયોગી થઈ પડે છે, એટલું જ નહિ પરંતુ ગ્રેમનું તથા મિત્રતાનું સંરક્ષણ કરવામાં તથા તેમને પ્રાપ્ત કરવામાં :

પણ તે તેવું જ ઉપયોગી હોય છે. એક પક્ષથી ઘોનનનો સદુપયોગ જેમ આશ્રયકારક લાભને પ્રકટાવે છે, તેમ અન્ય પક્ષે તેનો દુરુપયોગ નહિ ધારેલી હાનિને ઉપજાવે છે. ઘણી સ્ત્રીઓ પોતાના પતિને નિત્ય કહે છે, “તમને તો મારું મોઢું જ હવે ગમતું નથી. પહેલાં તો તમે મારી સાથે હસતા, બોલતા, તથા બે ઘડી નિરાંતે વાતો કરતા, પણ હમણાં બે મહિનાથી હું બેઠું છું કે તમારો મારો ઉપરથી પ્રેમ દિવસે દિવસે ઓછો થતો જાય છે.”

*

*

*

આ પ્રકારનાં સ્ત્રીનાં પોતાના પતિપ્રતિનાં વચનો, એ પ્રતિકૂળ ઘોતન છે. જ્યારે કોઈ સ્ત્રી પોતાના પતિને આવા ભાવનાં વચનો કહે છે, ત્યારે તે તેના અંતઃકરણમાં તેનો પ્રેમ ઓછો કરનાર વિચારનાં આંદોલનોને પ્રકટાવે છે. પતિના મનમાં પૂર્વે કંઈ જ હોતું નથી. કોઈ કામમાં મુશ્કેલીથી તેને પોતાની પત્નીસાથે હાસ્યવિનોદ કરવાનો સમય મળ્યો હોતો નથી. તેનો પ્રેમ તેના ઉપર પૂર્વના જેવો જ હોય છે; પરંતુ ‘તમને હવે મારું મોં ગમતું નથી’ એવા પ્રતિકૂળ ઘોતનનું વિષ નિત્ય જો તેના કાનમાં રેડ્યા કરવામાં આવે છે તો તેના પ્રેમઉપર તેની અસર થાય છે. તે ધીરે ધીરે ઓછો થવા માંડે છે. તે પુરુષની પોતાની પત્નીઉપર પ્રેમ કરવાની ઇચ્છા છતાં પણ તેના ઉપર તેને અભાવ ઉપજતો જાય છે, અને તેવું મોં તેને ગમતું નથી. પતિને પણ સમજાતું નથી. કે મારો પ્રેમ મારી/પત્નીઉપરથી સાચી ઓછો થઈ ગયો.

*

*

*

પતિના સ્ત્રીસાથેના વર્તનમાં, અથવા સ્ત્રીના પતિસાથેના વર્તનમાં કોઈ તુચ્છ કારણને લીધે સહજ ફેર પડવાથી, આ પ્રકારનું પ્રતિકૂળ ઘોતન કરવાથી ઘણાં સ્ત્રીપુરુષોના શુદ્ધ પ્રેમમાં વિચ્છેદ

પડવાના અસંખ્ય દષ્ટાંતો વ્યવહારમાં મળી આવ્યા વિના રહેતાં નથી. 'તાર' ચિત્ત હમણાંનું કાણુ જાણે કાનામાં જામે છે' એવા પ્રતિકૂળ ઘોતનથી ઘણા પુરુષોએ પોતાની નિર્દોષ સદાચરણી સ્ત્રીને દુરાચારના માર્ગનો મોહ લગાડ્યો હોય છે, તથા તે પ્રમાણે 'હમણાના તમે ઘેર થોડું શાથી રહો છો, તેનું કારણું હું જાણું છું' એવાં માર્મિક વચનો વહીને ઘણી સ્ત્રીઓએ પોતાના નિષ્કલંક સદ્ગુણી પતિને દુર્ગુણના પંથમાં ગ્રેયાં હોય છે.

*

*

*

ન્યારે મનુષ્યનું મન આડી દિશામાં વહેતું આપણને જણાય ત્યારે તે તરફ આપણે તેનું ધ્યાન ખેંચવું ન જોઈએ. એમ કરવાથી તે આડી દિશામાં તેનું મન વધારે આગળ વહેવા માંડવાનું; અને આપણો ઘંટીટંકારો નિત્ય આઘ્યા કરે છે, તો જે આડામાંથી તે મનુષ્યને હિંગારવાને આપણો પ્રયત્ન હોય છે, તે ખાડાના મધ્યમાં જ તે મનુષ્યને પડેલો આપણે જોઈએ છીએ. ઘોતનાના નિયમો નહિ જાણનાર મનુષ્યો આમ બને છે ત્યારે ધુંવાણું વા યમ જાય છે. તેઓ તે આડે માર્ગે જનાર ઉપર કઠોર વચનોના પ્રહાર કરે છે. તેઓને આશ્ચર્ય થાય છે કે આટલી આટલી ચેતવણી આપવા છતાં પણ આ મનુષ્ય કેટલો દુષ્ટ છે કે જરા પણ સુધરતો નથી. પરંતુ તેઓને ભાન નથી કે તેનામાં પ્રકટેલી દુષ્ટતાનું કારણ તેઓ પોતે જ છે—તેઓનું પ્રતિકૂળ ઘોતન છે.

*

*

*

જે આડે માર્ગે જતો હોય તેને ધક્કો મારવાની જરૂર નથી, પણ પાછો ખેલાવાની—સન્માર્ગમાં પાછો આણવાની—જરૂર છે. પ્રતિકૂળ ઘોતન તેને ધક્કો મારીને આડા માર્ગમાં વધારે દૂર કાઢે છે એનુકૂળ ઘોતન જ તેને સન્માર્ગમાં પાછો સ્થાપે છે.

*

*

*

તમારી સ્ત્રીનો અથવા તમારા પતિનો તમારા ઉપર ઓછો પ્રેમ થતો જાય છે, એવું તમને લાગ થાય કે તરત તે વાતને વિસરી જાઓ. તમારી સ્ત્રીને અથવા તમારા પતિને આ સંબંધમાં એક અક્ષર પણ ન કહો. પૂર્વના કરતાં પણ તેની સાથે વધારે પ્રેમવાળું વર્તન કરો. 'તમને મારું મો ગમતું નથી.' એવું કઠોર વચન કહેવાને બદલે કહો કે "તમે મારા ઉપર હમણાંનો બહુ જ પ્રેમ રાખો છો, નહિ વારું તમારા સાચા પ્રેમની મારું મન આકર્ષી પૂરે છે, અને તેથી મને બહુ જ સંતોષ થાય છે." તમારા આવા વચનોથી તમે તેના મનમાં તમારા ઉપર તેનો અધિક પ્રેમ થાય એવા વિચારના વેગને ગતિ આપો છો, અને તેથી તેનો તમારા ઉપર પ્રેમ વધતો જાય છે. તમારા ઉપરના તેના પ્રેમને તમે ઘડઠા મારીને વેગળો કાઢી મૂકતા નથી, પણ અનુકૂળ દ્યોતનથી ખાછો ખોલાવો છો, અને નિરંતર વૃદ્ધિને પામે એવા ઉપાયને યોજો છો.

*

*

*

પતિ, પત્ની, માતા, પિતા, ગુરુ, શિષ્ય, મિત્ર વગેરે વિવિધ સંબંધોમાં અનુકૂળ દ્યોતન વાપરવાની કળાને સિદ્ધ કરો. પરંતુ દ્યોતનને, સમજ્યા વિના, હૃદય ઉપરાંત વાપરતા નહિ. નિયમિત પ્રમાણમાં અને યોગ્ય સમયે વાપરેલું દ્યોતન જ સફળ થાય છે.

*

*

*

હઠહઠતી જુડી વાતને પણ દ્યોતનવડે ખીજાંઓને સાચી મનાવી શકાય છે. કાંઈ મનુષ્ય અત્યંત પ્રમાણિક હોય પરંતુ તે ઠગ છે, ધૂતારો છે, એવું દ્યોતન જો નિત્ય કાંઈ આપણને કયો કરે તો કેટલેક દિવસે તેના પ્રમાણિકપણામાં આપણને સંશય ઉત્પન્ન થાય છે. કાંઈ સ્ત્રી પતિવ્રતા હોય પરંતુ તે દુરાચારી છે, એવાં વચનો

નિત્ય આપણા કાનમાં કોઈ નાંખ્યા કરે તો અલ્પ સમયમાં તે સ્ત્રીના પવિત્રાચારમાં આપણને શંકા પ્રગટે છે. ઘોતનવડે અનેક દુર્જનોએ આપ્રમાણે મિત્રોમિત્રોમાં વૈરને પ્રકટાવ્યાં છે, શુદ્ધ સ્નેહવાળાં દંપતીમાં ક્ષણ પ્રકટાવ્યો છે, રાજા તથા તેના પ્રધાનવચ્ચે કુસંપ કરાવ્યો છે, ગુરુમાં શિષ્યોની અશ્રદ્ધાને ઉત્પન્ન કરી છે; સ્વસ્થમાં અનેક અનર્થોને ઉભા કર્યાં છે.

*

*

*

*

ખીજાઓને હાનિ કરે, એવું ઘોતન કરતાં જેમ આપણે સાવધ રહેવાની જરૂર છે, તે જ પ્રમાણે ખીજાઓતરફથી કરવામાં આવતાં પ્રતિકૂળ ઘોતન ગ્રહણ કરતાં પણ આપણે તેટલી જ સાવધાનતા સેવવાની જરૂર છે. આપણા મિત્રઉપર શુદ્ધ સ્નેહ રાખવાનું આપણું કર્તવ્ય જો આપણે સમજતા હોઈએ, તો પછી તેનું ભુંકું આપણા આગળ જો કોઈ બોલે તો આપણે તે પ્રતિ જરા પણ કાન ન માંડવો જોઈએ. આપણાં માતાપિતાપ્રતિ શુદ્ધ ભક્તિ જો આપણે રાખવી હોય તો પછી તેમના અવગુણ ગાનાર આપણી પ્રતિકૂળ સ્ત્રી અથવા સંબંધીનું એક પણ વચન આપણે આપણા કાનમાં ન પ્રવેશવા દેવું જોઈએ. આપણા ગુરુમાં ધ્વજરણુદિ જો આપણે સ્થાપી હોય અને તેમાંજ આપણું હિત આપણે નિશ્ચય કર્યું હોય તો પછી તેમની નિંદાના એક પણ વચનને આપણે આપણા કાનમાં આવવા દેવું નહિ જોઈએ. અસાવધાનતાથી જો આપણે આમ થવા દઈએ છીએ તો પરિણામે ઘોતનના પૂર્વોક્ત નિયમપ્રમાણે આપણને આપણા સાચા મિત્રમાં, આપણાં પૂજ્ય માતાપિતામાં તથા આપણા ઇષ્ટ સદ્ગુરુમાં દોષનું લાન થાય છે, અને તેમ ચતાં આપણું અહિત થવાનો સંભવ આવે છે. આથી જ શાસ્ત્રમાં ગુરુની આપણા આગળ જો કોઈ નિંદા કરે તો તેને તાડન કરવાની, તથા તેવું

સામર્થ્ય ન હોય તો ત્યાં એક ક્ષણ પણ ઉભા ન રહેવાની આજ્ઞા કરી છે.

*

કુટલાક અજ્ઞાન મનુષ્યો બીજના ગમે તેવાં દ્યોતનો કુટલાં અનર્થ કરનારા હોય છે, તે જાણ્યાવિના રાજી થતા થતા તેને સામર્થ્ય કરે છે. પરિણામે તે જ દ્યોતનો તેમના અંતઃકરણમાં જિંદાં મૂળ નાંખે છે, અને તેમ થતા જો વાત પ્રથમ તેઓ ખોટી માનતા હતા, તેને સાચી માને છે, અને આપ્રમાણે પોતાને હાથે જ પોતાનું અદિત સાધે છે

*

*

*

દ્યોતનનો ખોટો ઉપયોગ કરનાથી ઘણી વાર ભારે કલહનાં મૂળ રાખાય છે. પુત્રનો માતાઉપર સ્નેહ છતાં પણ, પોતાની પત્નીપ્રતિ તેનું પ્રેમયુક્ત વર્તન જોઈ માતા, વારંવાર પુત્રના આગળ તથા અન્ય સંબંધીઓઆગળ કહ્યા કરે છે કે 'હોકરાને અને વહુને મા વચમાં એક આડખીલીજેવી થઈ પડી છે. મારી સાથે પા ધડી પણ હસી ખુશીને વાત કરતો નથી, અને વહુને દુખી કે બત્રીએ કોઈ દીવા થઈ જાય છે' વગેરે. આવાં આવાં અનેક અયોગ્ય દ્યોતનથી પુત્રના અંતઃકરણમાં વિરોધને જન્મત કરી તેને નિરંતર ચોપણ આપ્યા જ કરે છે, દ્યોતનનો સદુપયોગ કરતા માતાને જો આવડતો હોય તો પુત્રનો પોતાના પ્રતિ બાળપણમાં જેવા પ્રેમ હોય છે તેવા જ પ્રેમ તે અંતર્યર્થ તરફી શકે છે, એટલું જ નહિ પણ વિરોધ થવાના પ્રમગો આવતા છતાં પણ તે પ્રસંગોને તે તરફાળ મુખરૂપ કરી શકે છે.

*

* *

*

તમારા મિત્રનું, સ્ત્રીનું, પતિનું કે ગમે તે સંબંધીનું વર્તન તમને પ્રતિકૂળ જણાય તો તે સંબંધમાં મૌનને જ સેવવું, અથવા

ને બોલવું જ હોય તો તે પ્રસંગમાં જે શુભ અંશ રહેવો હોય તેને શોધી કાઢી તે પ્રતિ તેનું લક્ષ્ય બેઠ્યો. વધારે પ્રેમ દર્શાવનારા, વધારે મમતા દર્શાવનારા અને વધારે સમભાવને દર્શાવનારા થયો, અને ખોટો ડોળ કરશે નહિ, પણ અંતઃકરણમાંથી જ પ્રેમ, મમતા તથા સમભાવને પ્રકટાવ્યો. શાંત થયો, અને અંતઃકરણમાં પ્રસન્નતાને પ્રકટાવ્યો, અને જાણે કશું જ બન્યું ન હોય તેમ તમારું નિત્યનું કામ કર્યા કર્યો. જે કંઈ બોલે તે બહુ વિચારપૂર્વક બોલ્યો, અને અન્યના અંતઃકરણને પ્રસન્નતા ઉપજાવનાર શબ્દો-વિના એક પણ શબ્દને મુખમાંથી બહાર કાઢશે નહિ. અદ્ય સમયમાં ઘેરાયલું વાદળ વિખરાઈ જશે; પણ કદાચ ન વિખરાય તો ધૈર્ય ધરજો. થોડો સમય ધૈર્ય ધરવાથી તમને કંઈ હાનિ થવાની નથી. પરિણામે તમારો જ વિજય થવાનો છે.

*

*

* ,

વ્યવહારમાં અંતઃકરણમાં જ્ઞાનિ થવાના અનેક પ્રસંગો આવે છે. આવે પ્રસંગે બીજાનું બોલવું જેમ આપણને સ્વતંત્ર નથી, તેમ આપણને પોતાને પણ કાંઈની સાથે બોલવું સ્વતંત્ર નથી. આવી જ્ઞાનિને અંતઃકરણમાં કદી પણ પ્રકટવા દેશે નહિ. કદાચ તે પ્રકટવાનો સંભવ આવે તો તત્કાળ પ્રસન્નતાના વિચારો કરજો. અને અન્યને પ્રસન્નતા થાય એવા શબ્દો સાવધાનતા રાખીને બોલજો. આવી સાવધાનતા ન રાખવાથી ઘણા મનુષ્યો દીર્ઘ કાળના રોગને એક ક્ષણમાં તોડી નાંખે છે. અંતઃકરણની વ્યવસ્થાને લીધે તેઓ ન બોલવાનાં વચનો બોલી બેસે છે. પતિ સ્ત્રીને કહે-છે, ‘જન અહિંથી તારું કાળુ કર; તારું મોં મને ન બતાવીશ.’ સ્ત્રી પતિને કહે છે, ‘તમે હમણાં મારું નામ ન દેશો; અહિં દુઃખથી બળી જઈએ છીએ તેમાં દાઝ્યાઉપર ડામ દેવાનો તમારો આ શો

સ્વભાવ પડ્યો છે ! જાઓ, તમે તમારું કામ કરો, અને મને મારે પડી રહેવા દો.' આવાં કઠોર વચનો પ્રતિકૂળ ઘોતનને પ્રકટાવ્યા વિના રહેતાં નથી. સ્ત્રીએ પતિઉપર તેમ પતિએ સ્ત્રી ઉપર અંતઃકરણમાં એક ક્ષણ પણ અભાવને ન ઉપજવા દેવો જોઈએ. આવી અભાવ કોઈ દિવસ ન ઉપજે માટે તેમણે આત્મઘોતનવડે પોતાના પ્રેમને તિરંતર બળવાન કર્યા કરવો જોઈએ. સ્ત્રીએ દિવસમાં અનેક વાર પોતાના મન સાથે બોલવું જોઈએ કે 'મારા પતિ મને પ્રતિક્ષણ પ્રાણકરતા પણ અધિક પ્રિય થતા જાય છે. તે દિવસે દિવસે અધિક મુસ્વભાવને ધારણ કરતા જાય છે. પતિએ પણ દિવસમાં અનેક વાર આત્મઘોતન કરવું જોઈએ કે મારી પત્ની મને પ્રતિદિન અધિક અને અધિક પ્રિય થતી જાય છે. તેનામાં સદ્ગુણો પ્રતિક્ષણ વૃદ્ધિને પામતા જાય છે. આવા અભ્યાસનાં ઉત્તમ ફળ ઉત્પન્ન થયાવિના રહેતા જ નથી.

*

*

*

વિચારના અને વર્તનના ભિન્ન ભિન્ન પ્રદેશોમાં ઘોતનનો સદુપયોગ કરવાની ઉપર જે સૂચના કરવામાં આવી છે તેથી એવો ભાવ પ્રકટ કરવાનો નથી કે આખો દિવસ અમુક ગોઠવી રાખેલા વાક્યો આપણે મનમાં તથા મુખથી બોલ્યા કરવાં. વસ્તુતઃ પ્રત્યેક ક્ષણે જે કંઈ ક્રિયા આપણે કરીએ છીએ, જે કંઈ શબ્દ આપણે બોલીએ છીએ, અને જે કંઈ વિચાર આપણે કરીએ છીએ, તે ઘોતન છે. જે કંઈ આપણે કરીએ છીએ, બોલીએ છીએ અથવા વિચારીએ છીએ તે પ્રત્યેક ક્રિયા, શબ્દ, અને વિચાર આપણા પોતાના મનમાં, અથવા જેમના સંબંધમાં આપણે આવીએ છીએ તેમના મનમાં તે જ જાતના ગુણને ઉત્પન્ન કરે છે હવે પ્રશ્ન એ છે કે શું ઉત્પન્ન કરવાની આપણી ઇચ્છા છે ? સંસારમાં જે દુઃખો.

અને કલહો નિત્ય આપણે જોઈએ છીએ તેમની વૃદ્ધિ કરવાની અને તેમને સ્થિર રાખવાની જો આપણી ઇચ્છા હોય તો મન, વાણી તથા શરીરના આપણે એવા વ્યાપારો કરવા જોઈએ કે જેથી તે દુઃખોની વૃદ્ધિ થાય. એથી ઉલટું સંસારમાંથી દુઃખોને ઓછાં કરી સુખને ઉત્પન્ન કરવાની, તેને સ્થિર રાખવાની, તથા તેની વૃદ્ધિ કરવાની જો આપણી ઇચ્છા હોય તો મન, વાણી, તથા શરીરથી આપણે એવા વ્યાપાર કરવા જોઈએ કે જેથી દુઃખો ઓછાં થાય, અને સુખની વૃદ્ધિ થાય. જેવા આપણે વિચાર કરીએ છીએ, જેવી આપણે વાણી વહીએ છીએ, અને જેવી આપણે ક્રિયા કરીએ છીએ, તે દિશામાં જ આપણી ગતિ થાય છે, અને પ્રત્યેક સદ્વિવેકી મનુષ્યની ઇચ્છા સુખપ્રતિ જ ગમન કરવાની હોવાથી આપણે મનમાં, વાણીમાં તથા વર્તનમાં સુખનું જ ઘોતન કરવું જોઈએ.

*

*

*

‘દુઃ સતસ્વરૂપ છું, ચિત્સ્વરૂપ છું, અને આનંદસ્વરૂપ છું, એવા વિચારો ઘણાં વર્ષસુધી તમે અખંડ સેવ્યા કરો તો તમે શું ધારો છો કે જેવા પરિણામ આવશે? શું તમે જ્ઞાન ધારો છો કે તમે દિવસે દિવસે અસત્, અગ, અને દુઃખી થતા જશો? શું તમે જ્ઞાન ધારો છો કે આવું ચિંતન કરવાથી દિવસે દિવસે તમે ‘અધિક અને અધિક બ્રહ્મ થતા જશો? ઉલટું શાસ્ત્રથી અને અનુભવથી પણ તમને નિશ્ચય થયો છે કે આવા અખંડ આત્મઘોતનથી મનુષ્ય ક્રમે ક્રમે જીવત્વથી છુટીને બ્રહ્મત્વને પ્રાપ્ત થતો જાય છે. જેવા વિચારો કરવાની આપણને ટેવ પડી જાય છે, તે વિચારોના સ્વરૂપપ્રમાણે જ હાં તો આપણે જિંદગી ચલીએ છીએ અથવા કાં તો નીચે પછડાઈએ છીએ. સામાન્ય પ્રકારના વિચારો કર્યા કરો, અને તમે સામાન્ય છો, એવું તમારા પોતાને માટે જાન કર્યો કરો, અને તમે તમને તેવા

થયેલા અત્પ સમયમા જોગો, તમારી મુખમુદ્રા હલકા પ્રકારની થવા માડશે, તમારા કૃત્યોમા ધીરે ધીરે લઘુતા આવતી જશે તમારા નેત્રમાથી, વાણીમાથી, વર્તનમાથી સર્વમાથી પ્રતાપ અને પ્રૌઢતા ગ્યાછા થવા માડશે અને તમે એક સામાન્ય પ્રકારના મનુષ્ય થઈને રહેશો. એથી ઉલટુ તમારી મહત્તાના વિચારો કરવા માડો, અને તમારી મહત્તાનુ તમારા અંતરમા લાન કરો, અને અત્પ સમયમા જગતમા નમે ગુણુવાળા, પ્રતાપવાળા અને મહત્તાવાળા પુરુષતરીકે પ્રમિદ્ધ થશો તમાગ મનના સઘળા વલણો ઉચ્ચતાપ્રતિ વહેવા માડશે, તમે અધિક અને અધિક સામર્થ્યયુક્ત મહત્તાને અને શ્રેષ્ઠતાને ધૃષ્ટવા માડશો અને તમારા આખા શરીરમા તમને મહત્તાનુ દર્શન થવા માડશે

~

*

*

જે મનુષ્ય ઉચ્ચ વિચારોને નિરંતર કરે છે, અને ઉચ્ચ જીવનનુ જ્ઞાન કરવાનો નિરંતર પ્રયત્ન સેવે છે, તેની આકૃતિ અથવા બાહ્ય સ્વરૂપ સામાન્ય મનુષ્યતા જેવુ હોતુ નથી કદાચ તેની મુખમુદ્રા મોઢ ઉપજાવે એવી ન પણ હોય તથાપિ તેના મુખઉપર પ્રૌઢતા રમી રહી હોય છે, તેના શરીરના હલનચલન વગેરે બ્યાપા રામા જોનારને ઉચ્ચતાનુ જ્ઞાન થાય છે, અને તે જ્યાં જ્યાં જાય છે ત્યાં ત્યાં ઉચ્ચ પુરુષતરીકે નિરાજો પડે છે તે નિરંતર અધિક અને અધિક મહત્તાને અને સામર્થ્યને પ્રાપ્ત કરતો ગ્હે છે તેનામા અમુક ગુણો સ્વભાવસિદ્ધ છે તેથી આમ થાય છે, એમ કંઈ નથી પરંતુ ઉચ્ચ અને અધિક ઉચ્ચ વિચારો કરવાનો તેણે પોતાના મનને અભ્યાસ પાડ્યો છે, તેથી આમ થાય છે વિચારની ઉચ્ચ સ્થિતિમા પોતાના મનને રમાડ્યા કરવાનો પ્રયત્ન કરવાથી, પોતાનામા જે અત્પ ત ઉચ્ચ અને સર્વોત્કૃષ્ટ છે, તેને તે બહાર આણીને ક્રિયાશીલ

કરે છે, અને તેથી કરીને તેનું સરીર, મન તથા વર્તન વધારે પ્રૌઢ અને વધારે પ્રતાપવાળું થતું જાય છે. તેનામાં ઉત્કૃષ્ટતા દિવસે દિવસે અધિક પ્રમાણમાં આવતી જાય છે, કારણ કે ઉત્કૃષ્ટતાને તેણે પોતાના ધ્યેયરૂપે લીધેલી છે, અને ખાતા ધ્યેયરૂપે થાય છે, અર્થાત્ જેનું મનુષ્ય ધ્યાન કરે છે, તેના જેવો જ તે થાય છે, એવો સિદ્ધાંત હોવાથી તે અંતરૂપિહિર ઉત્કૃષ્ટ થઈ રહે છે.

*

*

*

અંતરમાં જે પ્રકારનું મનુષ્ય જ્ઞાન કરે છે, તે પ્રકારના વિચારો તેને આવ્યા કરે છે. અમુક પ્રકારના વિચારો કરવાને માટે આપણે તે પ્રકારનું અંતરમાં જ્ઞાન કરવું જોઈએ. જે સ્થિતિઓનું આપણે અંતરમાં વારંવાર અને ઉંડું જ્ઞાન કરીએ છીએ, તે સ્થિતિ પ્રમાણેના જ વિચારો કરવાની આપણને ટેવ પડી જાય છે. આમ હોવાથી જે આપણે આપણા મનને ઉચ્ચ ગુણવાળું અને મહાન કરવું હોય તો આપણામાં ઉચ્ચગુણો અને મહત્તા છે, એવું આપણે અખંડ અંતરમાં ઉંડું જ્ઞાન કરવું જોઈએ. અને આ ઉચ્ચગુણો અને મહત્તા આપણામાં વસ્તુતઃ નથી, એમ કંઈ નથી. આપણામાં તે છે જ. આપણામાં જે વસ્તુતઃ નથી, તે આપણામાં છે, એવી કંઈ આપણે ખોટી કલ્પના કરવાની નથી. શું આપણામાં આત્મા નથી? અને આત્માથી વધારે ઉત્કૃષ્ટ અને વધારે મહાન આ જગતમાં ખીણું શું છે? આત્મા જ સર્વ ઉચ્ચ ગુણોનો અને મહત્તાનો મહાસાગર છે. જે કંઈ ઉત્કૃષ્ટ છે, જે કંઈ અસાધારણ છે, અને જે કંઈ ચમત્કારિક છે, તે સર્વ આત્મામાં છે, અને આત્મા આપણામાં હોવાથી અથવા આપણે જ આત્મા હોવાથી જે કંઈ ઉત્કૃષ્ટ, અસાધારણ, અને ચમત્કારિક છે, તે સર્વ આપણામાં છે. આથી આપણામાં ઉત્કૃષ્ટતાનું, મહત્તાનું અથવા

અસામાન્યતાનું ભાન કરવું, એમાં અસત્ય જેવું અથવા ખોટી કલ્પના કરવા જેવું કંઈ જ નથી. એમાં મિથ્યા અભિમાન ધરવા જેવું કે ખોટો દાંલ કરવા જેવું કંઈ જ નથી. આથી જ સત્શાસ્ત્રો જીવને પોતાનામાં પ્રજ્ઞાત્વનું ભાન કરવાનો નિરંતર ઉપદેશ આપે છે; અને જ્યારે મનુષ્ય પોતાના અંતરમાં પોતાની ઉચ્ચતાનું અને મહત્તાનું ભાન કરે છે, ત્યારે તે પોતાનો પ્રજ્ઞાત્વનું જ અદ્ય અંશમાં ભાન કરતો હોવાથી તેનું તે વર્તન કેવળ સત્શાસ્ત્રાનુસાર જ છે. આમ હોવાથી જેઓ પોતાનામાં પોતાની નિકૃષ્ટતા અથવા અધમતાને જોયા કરે છે, તેઓ પોતાના પ્રતિ પોતાના કર્તવ્યધર્મનું લેશ પણ પાલન કરતા નથી, પરંતુ જેઓ પોતાનામાં પોતાની ઉત્કૃષ્ટતાને જુએ છે, તેઓ જ પોતાના પ્રતિ પોતાના કર્તવ્યધર્મનું સર્વોચ્ચ પાલન કરે છે.

*

*

*

આ પ્રકારે પોતાના કર્તવ્યનું પાલન કરનારને અર્થાત્ સન્માર્ગે ચાલનારને આરંભમાં ધણી વાર કષ્ટ પડતું જોવામાં આવે છે, તેનું શું કારણ ? આમ પ્રસંગોપાત્ત બનતું જોવામાં આવે છે, એ અર્થ છે પણ તેનું કારણ સ્પષ્ટ છે. જ્યારે મનુષ્ય જીવ ધરં તોડીને નવું બાંધવા માંડે છે ત્યારે ઠેકાણે ઠેકાણે માટી, ઇંટો, તથા લાકડાના ઢગલા જ જોવામાં આવે છે. સર્વ સ્થળે પારવિનાની અવ્યવસ્થા હોય છે. કરીને ઠામ બેસવાની એક તસુ જગા પણ હોતી નથી. અવિચારની જીની ઈમારત તોડીને સદ્વિચારની નવી ઈમારત બાંધનારને પણ આવો જ અનુભવ થાય છે. આ અનુભવથી સદ્વિવેકીએ ગભરાવાનું નથી; અને તે અવ્યવસ્થાને જ જોજો કરવાનું નથી, આ અવ્યવસ્થાભણી દષ્ટિ રાખનારને પોતાનું આખું જીવન દુઃખથી પૂર્ણ ચર્ધ ગયેલું જ જણાવાનું. આથી અવ્યવસ્થાને ન જોતાં, નવી

ઈમારત બાંધનાર જેમ તે બાંધવાબણી જ દષ્ટિ રાખે છે, અને નિત્ય થોડી થોડી બાંધાતી જતી જોઈ પ્રસન્નતાને સેવે છે, તેમ પોતે આરંભેલા ઉચ્ચ ઉદ્દેશને સિદ્ધ કરવા તરફ જ સદ્વિવેકિએ દષ્ટિ રાખવી જોઈએ, અને તે ઉદ્દેશને નિત્ય થોડો થોડો સિદ્ધ થતો જોઈ પ્રસન્નતાને સેવવી જોઈએ. પહેલી ઈમારતનાં રોડાં તથા માટીના ઢગલા ન જોતાં, નવી ઈંટો, નવાં લાકડાં વગેરે સામાનને જોવો જોઈએ, અને નવી ઈમારત ચણવાનું કામ ધમધોકાર ચલાવવું જોઈએ. અક્ય સમયમાં રોડાં તથા માટીના ઢગલા જતા રહી સુંદર બધ્ધ ભવન તૈયાર થયેલું દષ્ટિએ આવશે

*

* *

*

જેઓ સદ્વિચાર તથા સત્ક્રિયાને સેવવારૂપ નવો માર્ગ ગ્રહણ કરે છે, તેઓને વિપત્તિ આવવી જ જોઈએ, એવો કંઈ નિયમ નથી. પરંતુ મનુષ્ય જ્યારે નવો માર્ગ ગ્રહણ કરે છે, ત્યારે સઘળું જ તેને નવું હોય છે, અને તેથી અનુભવરહિત મનુષ્યોથી થવી સંભવે, એવી તેનાથી ભૂલો થઈ જાય છે. સન્માર્ગમાં પ્રવેશતાં તત્કાળ તેમાં કુશળતા આવી જતી નથી. દીર્ઘ કાળથી આડે માર્ગે વહેવાનો પ્રયત્ન અભ્યાસ એકદમ છૂટતો નથી, અને તેથી જીવનમાં અવ્યવસ્થા અથવા દુઃખનું ભાન થાય, એ સ્વભાવિક છે. આમ છતાં સન્માર્ગમાં જો આપણે દૃઢ આગ્રહવાળા છીએ અને પરિણામે વિજયને પ્રાપ્ત કરવાના આપણા સામર્થ્યમાં અમર્યાદ શ્રદ્ધાને ધરીએ છીએ તો ક્રમે ક્રમે આપણું આજીવન જીવન વ્યવસ્થાવાળું અને સુખરૂપ થતું જાય છે. મુખ્ય આપણે જે આવધાનતા રાખવાની છે, તે એ છે કે વિપત્તિને આવેલી જોઈને ગભરાઈ જવું નહિ, અને સન્માર્ગને ત્યજવો નહિ. એક વાર સન્માર્ગને ગ્રહણ કર્યો પછી અને તેમાં પ્રતિષ્ઠા આગળ વધવાનો નિશ્ચય કર્યો પછી ગમે તેમ થાય તોપણ

તે નિશ્ચયથી ચક્ષિત ન થવું. આવી રીતે વર્તતાં અવ્યવસ્થા દુઃખો અને વિદો અળપાઈ ગયા વિના રહેશે જ નહિ. જે ઉચ્ચ ઉદ્દેશ સિદ્ધ કરવા ધાર્યો હોય તેને નહિ ત્યજે, તો તે ઉદ્દેશની સિદ્ધીથી પ્રાપ્ત થનાર ક્ષણ પણ તમને નહિ ત્યજે. ઉચ્ચતાને પ્રાપ્ત કરવાને તમે ઉંચે ચઢવા માંડો, અને ઉચ્ચતા તમને બેઠવાને નીચે ઉતરવા માંડશે, અને તમારો ઉભયનો જ્યારે સંયોગ થશે ત્યારે વિપત્તિઉપર તમને સામ્રાજ્ય પ્રાપ્ત થશે. તે સમયે પ્રારબ્ધરૂપી પવનથી ગમે તે દિશામાં હિડાડવામાં આવતા સુકા પાંદડાજેવા તમે નહિ રહો, પરંતુ પ્રારબ્ધના પણ પતિ થઈ તમારી ઈચ્છાનુસાર તમે તેને પ્રેરશો.

*

*

*

જ્યારે આ સંસાર તમને દુઃખથી ભરેલો લાગે અને જીવવા કરતાં મરવામાં પધારે સુખ રહેલું છે, એમ લાન થાય, ત્યારે નક્કી માનજો કે તમારા જ્ઞાનતંતુઓ દુર્બળ પડી ગયા છે, અને તેમને બળવાનું કરવાની જ તમારે જરૂર છે. તમને સંસાર દુઃખરૂપ જણાવામાં અને મરણ સુખરૂપ ભાસવામાં આ વિના ખીજું કશું જ કારણ નથી. જ્યારે તમારો મનજાશય (જ્ઞાનતંતુઓને સમૂહ nervous system) બળવાનું સ્થિતિમાં હોય છે, અને તમારામાં જીવનતત્ત્વ સંપૂર્ણ રીતે ભરેલું હોય છે, ત્યારે જીવવામાં આનંદ જ ભાસે છે, પ્રત્યેક વસ્તુ સુંદર જણાય છે, અને ગમે તેવી પ્રતિકૂળ પ્રસંગ પણ મનમાં વિકળતાને પ્રકટાવતો નથી. તમને જીવવું ગમે છે, અને ઘણાં વર્ષ જીવવું ગમે છે, એટલું જ નહિ પણ તમારામાં રહેલા શ્રેષ્ઠ બળની પરીક્ષા થાય એટલા માટે ભારે દુઃખના પ્રસંગો તમારા ઉપર આવે એવી પણ તમને ઈચ્છા થાય છે.

*

*

*

મનજાશયને અથવા જ્ઞાનતંતુઓના સમૂહને નીરોગ, બળવાનું

અને સારી સ્થિતિમાં રાખવાને માટે દિવસમાં બે વાર, દશ કે પંદર મિનિટ મનને તથા શરીરને કેવળ શાંત રાખવાનો અભ્યાસ સેવો. આખા શરીરને સંપૂર્ણ રીતે શિથિલ કરી નાંખો, અને સહજ સ્વભાવથી પૂર્ણ શાંતિ અને વિશ્રાંતિવાળી સ્થિતિમાં પ્રવેશ કરો. શાંત થવાનો કશો પણ પ્રયત્ન ન કરો; માત્ર શાંતિનું ભાન કરો, અને અંતરમાં શાંત અને સ્વસ્થ થવાનો ઉદ્દેશ રાખો. પૂર્ણ શાંતિની કલ્પના કરવાથી, જાણે તેવી સ્થિતિમાં હું છું, એવું ધારવાથી, શાંતિનું ભાન થશે. આ પ્રકારનો અભ્યાસ કરવાથી કુદરતને શરીરના તથા મનના સંઘર્ષા ભાગમાં પૂર્ણ સ્વાસ્થ્યને પ્રકટાવવાનો અનુકૂળ યોગ પ્રાપ્ત થશે, અને મજ્જાશયની અશક્તિ, દુર્બળતા કે વ્યાધિને ઉત્પન્ન કરનાર કારણનો મૂળમાંથી નાશ થશે. જ્યારે શરીરને અંતર તથા બહિર પૂર્ણ વિશ્રાંતિવાળું કરવામાં આવે છે ત્યારે કુદરતની આરો- અને તથા બળને ઉત્પન્ન કરનારી ક્રિયા પૂર્ણપણે ચાલે છે, અને આવી સ્થિતિમાં કુદરત જે લાભ કરે છે, તે જોઈને આપણને આશ્ચર્ય થાય છે.

* * *

નિદ્રાકાળે આપણું શરીર તથા મન પૂર્ણ વિશ્રાંતિ લેતી સ્થિતિમાં હોવાં જોઈએ, પરંતુ તેવું હોતું નથી. અને તેનું કારણ એ કે મનની વિકળ સ્થિતિમાં જે ઘણીવાર આપણે નિદ્રાવશ થઈએ છીએ. આથી પ્રાતઃકાળે જ્યારે આપણે ઉઠીએ છીએ ત્યારે આપણે થાકેલા જે હોઈએ છીએ, અને નિદ્રાપૂર્વે આપણા જ્ઞાનતંતુઓની જેવી શ્રમિત અવસ્થા હતી તેવી જે પ્રાતઃકાળે જાગત્ થયા પછી પણ હોય છે. પરંતુ જ્યારે પૂર્ણ શાંત થવાનો આપણે આપણને અભ્યાસ પાડીએ છીએ ત્યારે નિદ્રા આવવા પૂર્વે આપણે આપણા શરીરને તથા મનને પૂર્ણ શાંત સ્થિતિમાં મૂકી દઈએ છીએ, અને

તેથી આપણને જે નિદ્રા આવે છે તે ખરેખરી શાંતિથી ભરેલી અને પૂર્ણ બળ આપનારી હોય છે. આ કારણથી જે મનુષ્ય સરીરને તથા મનને પૂર્ણ શાંત કરીને નિત્ય નિદ્રાવશ થાય છે, તેને મનમગ્ન-યની દુર્બળતાના કોઈ વ્યાધિ કદી પણ થતા નથી.

* -

૪

*

જ્યારે દિવસમાં બે વાર, પૂર્વોક્ત પ્રકારે, શરીરને તથા મનને અદ્યપ સમય શાંત પાડી દૃઢ-કુદરતને તેમાં બળને ભરવા દેવામાં આવે છે, ત્યારે શરીર તથા મન ઉભયનું કામ કરવાનું સામર્થ્ય ધણું જ વૃદ્ધિને પામે છે. મનુષ્યોનો મોટો ભાગ પોતાના પૂર્ણ સામર્થ્યનો લગભગ અર્ધો ભાગ જ માત્ર કામમાં યોજે છે, કારણ કે તેનું પુષ્કળ બળ આડુંઅવળું વહી જતું હોય છે, અને કામમાં યોજી શકાય એવી હાલતમાં હોતું નથી. આથી કરીને દિવસમાં બે વાર પ્રશાંત પડી રહેવાની ઉપર વર્ણેલી ક્રિયા પોતાની ઉત્પત્તિને કચ્છનાર સાહસિક પુરુષોને સુવર્ણ તથા સ્તના ભંડારસ્વરૂપાં પણ વધારે મૂલ્યવાન છે, કારણ કે તેને આચારમાં મૂકનાર સર્વને તે ઉત્તમ આરોગ્ય તથા અધિક કામ કરવાનું સામર્થ્ય આપ્યા વિના રહેતી જ નથી અને આરોગ્ય તથા કામ કરવાની યોગ્યતા જેનામાં હોય છે, તેને આ જગતમાં કશું જ દુર્લભ રહેતું નથી. આ ક્રિયા સેવીને જે તમે સહજ સાવધાન રહેશો તો જીવનબળથી પૂર્ણ થયેલા તમારા શરીરમાં કદી પણ વ્યાધિ થશે નહિ. જ્યારે શરીરમાં જીવનબળ ઓછું થાય છે, ત્યારે જ શ્લેષ્મ થાય છે, ખાધું પચતું નથી અને શરીરના ભિન્ન ભિન્ન અવયવોથી પોતપોતાના વ્યાપાર બરાબર નહિ થક શકવાથી તેમનામાં રોગ ઉત્પન્ન થાય છે. પરંતુ જે તમે દિવસમાં કેટલીક વાર શરીરને તથા મનને શાંત, અક્રિય કરશો તો કુદરત તમારામાં નવું બળ ભરશે, અને ઉત્તમ પ્રકારે કામ કરવાને માટે, ઉત્તમ પ્રકારે

જીવન ગાળવાને માટે, અને સંસારનાં સુખોનો સર્વદા અનુભવ કરવાને માટે તમને તમારામાં જોઈએ તેટલું સામર્થ્ય હોવું જોઈએ.

*

*

*

કંઈપણ ઉચ્ચ અભિલાષા, કંઈપણ ઉચ્ચ વસ્તુને પ્રાપ્ત કરવાનો ઉદ્દેશ, મનુષ્યના સુખને માટે અનિવાર્ય બિપયોગનો છે. જે મનુષ્ય નિત્ય થોડો થોડો આગળ વધતો નથી, તે મનુષ્ય જીવતો છતાં પણ જીવતો નથી; અને જે મનુષ્ય પોતાને અપ્રાપ્ત એવી કોઈ પણ ઉચ્ચ વસ્તુને પ્રાપ્ત કરવાનો ઉદ્દેશ ધરતો નથી — મેળવવાયોગ્ય કોઈ ઉચ્ચ વસ્તુને મેળવવાની પ્રયત્ન અભિલાષા જે મનુષ્ય ધરતો નથી, તે મનુષ્ય કદી પણ થોડો થોડો આગળ વધતો નથી. પોતાના જીવનને નિત્ય અધિક અધિક ઉચ્ચ કરનાર મનુષ્ય જ જીવે છે, ખીજા સર્વ જીવતાં છતાં મરેલા છે, નકામા છે, જગતને ભારરૂપ છે. જો તમે નિત્ય થોડો થોડો આગળ વધતા નહિ હો તો તમે માર્ગમાં જ અટકી રહ્યા છો, એમ નહીં જાણો, અને જ્યાં સુધી કોઈ ઉચ્ચ ઉદ્દેશને સિદ્ધ કરવા તમારામાં અભિલાષા નહિ પ્રકટે ત્યાં સુધી તમે એક ડગલું પણ આગળ વધી શકવાના નહિ. અને જે મનુષ્ય કોઈ ઉચ્ચ ઉદ્દેશને સિદ્ધ કરવાને માટે એકનિઃશ્વાસી અખંડ કામ કર્યા જ કરે છે, તે ગમે તે સ્થિતિમાં હોય અથવા ગમે તે કામ કરતો હોય તોપણ જગતના સુખ અને કલ્યાણમાં નિરંતર વૃદ્ધિને કર્યા જ કરે છે. આમ હોવાથી, જીવનનો ઉચ્ચમાં ઉચ્ચ હેતુ, કોઈ અપ્રાપ્ત વસ્તુને પ્રાપ્ત કરવાને અખંડ પ્રયત્ન સંભાળી કરવો, એ જ છે, એવું કોઈ વિદ્વાને જે કહ્યું છે, તે કેવળ સત્ય છે.

*

*

*

મેળવવાની વસ્તુ જેમ વધારે ઉચ્ચ હોય છે, તેમ આપણો ઉદ્દેશ વધારે ઉચ્ચ ગણાય છે. જેમ આપણો ઉદ્દેશ વધારે ઉચ્ચ હોય છે, તેમ

તેને સિદ્ધ કરવાનો આપણે વધારે પ્રયત્ન કરવાનો હોય છે; અને જેમ આપણે અધિક પ્રયત્ન કરીએ છીએ તેમ આપણે અધિક સંપાદન કરીએ છીએ. ઉચ્ચ અભિલાષા ધરવાથી શરીર, મન તથા આત્માનાં સર્વ સામર્થ્યો ઉચ્ચ વસ્તુને અર્થે જ પ્રયત્નશીલ થાય છે, અને જ્યારે મનુષ્યનું સર્વસ્વ ઉચ્ચને અર્થે પ્રયત્નશીલ થાય છે ત્યારે ઉચ્ચ અને અધિક ઉચ્ચ દ્વંશ અવશ્ય ઉત્પન્ન થાય જ છે. ઉચ્ચ મનોરાજ્યાધિનાનો મનુષ્ય સંસારસાગરની છોળોમા આમતેમ તણાયા કરે છે, પણ જે મનુષ્યે ઉચ્ચ મનોરાજ્ય બાંધ્યું હોય છે, અને તે મનોરાજ્યમા જોયેલી ઉચ્ચ વસ્તુને પ્રાપ્ત કરવાને પ્રયત્ન કરવાનો જેણે દૃઢ નિશ્ચય તથા શ્રદ્ધા ધર્યાં હોય છે, તે મનુષ્ય પરિણામે તે ઉચ્ચ વસ્તુને પ્રાપ્ત કરે જ છે. મર્ઘ કાલ ભક્ષે તેને નિષ્ફળતા મળી હોય આજે ભવે તેને નિષ્ફળતા મળતી હોય; આવતી કાલ ભક્ષે તે નિષ્ફળ જાય; સંકટો વાર કે હઝારોવાર ભક્ષે તે નિષ્ફળ થાય, તોપણ પરિણામે તેને વિજય પ્રાપ્ત થવાનો જ. કોઈ મહાન અને ઉચ્ચ ઉદ્દેશને સિદ્ધ કરવાને શ્રદ્ધા તથા દૃઢ નિશ્ચય કમર બાંધીને એક વાર આગળ પડ્યાં કે પછી નિષ્ફળતા લાંબો વખત ટકી શકતી જ નથી. જેમ પ્રાતઃકાળે સૂર્ય ઉદય થયા વિના રહેતો નથી, તેમ આ નિયમ કદી પણ ખોટો પડતો નથી. આથી મારાં મનોરાજ્યો એકાદ દિવસે સ્ફળ થવાનાં જ, એવું જાણીને જેની મરજી થાય તેણે આ નિયમને આચારમાં ઉતારવો.

*

*

*

ખીજઓની ઉન્નતિ જોઈને વર્ષોનાં વર્ષસુધી તેમની ઈર્ષ્યા કરતા, અને નિરાશાના નિઃશ્વાસ નાંખતા આપણે યેશી રહીએ, તોપણ તેથી આપણને દેશો જ લાભ થતો નથી. હિલદું આવી દિવામાં આપણા આયુષ્યનો તથા બળનો આપણે વ્યર્થ દાન કરી જાણવો જોઈ. ખીજઓનો ઉદય જોઈને નિરાશા નાંખવામાં

વ્યથે સમય ગાળવાને બદલે તમારો સધળો સમય અને મન તમારી કામ કરવાની યોગ્યતા વધારવામાં યોજો.

*

*

*

ખીજાઓને તમારાથી આગળ જતા રોકવાનો પ્રયત્ન કરવાથી તમે તમારો કશો સ્વાર્થ કે હિત સાધી શકવાના નહિ. ખીજાઓ તમારાથી વધારે વેગથી આગળ જતા હોય અને તમારી સહિયો આગળ રહેવાની ઇચ્છા હોય તો તમારું કર્તવ્ય એ જ છે કે ખીજાઓ જેટલા વેગથી ચાલે છે, તેના કરતાં વધારે વેગથી આગળ ચાલવું. ખીજા પોતાનાથી આગળ નીકળી ન જાય માટે આખી જનશ્રેણી (સ્વારી procession) ની ગતિ અટકાવવાનો જે મનુષ્ય પ્રયત્ન કરે છે, તે ખરેખર, મૂર્ખ છે.

*

*

*

ખીજાનું હિત કરવા જે મનુષ્ય પોતાના હિતનો ભોગ આપે છે, તે કોઈનું પણ કશું જ હિત કરતો નથી. અને તેનું કારણ સ્પષ્ટ છે. સ્વાત્માર્પણનો અર્થ, ધણા ધારે છે, તેમ આપણી અત્યંત ઇચ્છાના વિષયને ખીજાને આપી દેવો, એ નથી. પરંતુ જેની આપણે ખાસ જરૂર નથી, તે ખીજાને આપવું, એવો છે. આપણા જીવનની અથવા આપણી આર્થિક સંપત્તિ છલકાર્થ જતી હોય તેમાંથી અન્યને આપવું, એમાં આપણે કશો ભોગ આપતા નથી. એ તો માત્ર આપણો આવિષ્કાર (expression આપણામાં રહેલા ઉત્તમ ગુણ વગેરેને બહાર પ્રકાશમાં આણવાં તે) છે, અથવા જેને 'સધર ઠેકાણે નાણાં જામે મૂકવાં' ગણીએ તેવું છે; અને પરિણામે તેનું ઉત્તમ ફળ સર્વદા આપણને મળે જ છે. પરંતુ તમારા પોતાના શરીરને તથા વ્યવહારને ઉત્તમ પ્રકારની વ્યવસ્થામાં રાખવાને માટે જેની તમને અનિવાર્ય અગત્ય છે, તેવી વસ્તુઓ જ્યારે તમે અન્યને

આપી દો છે ત્યારે તમે સ્વાત્મસુખનો ભોગ આપો છે. પણ આવો ભોગ કાઢ્યો પણ આપવો યોગ્ય નથી. તમારા પોતાના બળને આધુ કરો. અને તમે તમારી ઉપયોગિતાને ઓછી કરો છે.

*

*

*

જ્યારે સામાન્ય મનુષ્ય અંધકારવાળી દુઃખદ સ્થિતિમાં આવે છે, ત્યારે તે પોતાના માનસ દીપકની વાટને નીચે ઉતારી નાંખી અંધકારમાં અંધકાર વધારી મૂકે છે; અર્થાત્ તે નિરાશ થઈ જાય છે, ચિંતા કરવા માડે છે, અને હવે આથી પણ બારે વિપત્તિ આવશે, એવી વાટ જોતો બેસે છે. પણ આવે પ્રસંગે જ આપણા માનસ દીપકના પૂર્ણ પ્રકાશની આપણે જરૂર ડાખ છે આથી વિપત્તિનાં અંધકારમાં જ્યારે આપણે આવી પડીએ ત્યારે આ દીપકની વાટને જોડલી ઉંચી ચઢે, એટલી ઉંચી આપણે ચઢાવવી જોઈએ અન્ય શબ્દોમાં કહીએ તો તમારી આશુબાળુ જ્યારે સર્વત્ર અંધકાર બાસે ત્યારે તમારી માનસ સૃષ્ટિને તમારાથી બને તેટલી પ્રકાશિત કરજો. આનંદથી, શ્રદ્ધાથી, આત્મવિશ્વાસથી, શુભાશાથી અને દૃઢ નિશ્ચયથી તમારા મનને સમર ભરી નાંખો. આમ કરવાથી અંધકારમાં ગોચાં ખાવાને બદલે તમે પ્રકાશમાં આવશો, અને તમારા માર્ગને તમે સ્પષ્ટ જોઈ શકશો.

*

*

*

સાચા સામર્થ્યવાળા અને સાચી ઉત્કૃષ્ટતાવાળા મનુષ્યોનો જગતમાં સર્વદા સ્વીકાર થાય છે. તેઓની કદી ધૂમ્પા કે ઉપેક્ષા કરવામાં આવતી નથી. યોગ્યતાવાળા, બુદ્ધિવાળા અને સામર્થ્યવાળા પુરુષે પોતાને માટે સર્વોત્કૃષ્ટ પદ શોધવાનો પ્રયત્ન કરવાની કશી જ અગત્ય નથી; કારણ કે સર્વોત્કૃષ્ટ પદ તેને શોધવું તેને ઘેર આવે છે, અને જ્યાંસુધી તે તેનો સ્વીકાર કરતો નથી, ત્યાંસુધી તેનો

તેનાઉપર પોતાની દૃષ્ટિ નાખે છે, અને નિર્માય વસ્તુઓ તથા ક્રિયાઓના સરકારને પોતાના અત કરણુમા દઢાવે છે જે વસ્તુ આપણા ઉપયોગની હોય તેનું જ આપણે અવલોકન કરવું જોઈએ પોતાના મનનો વિકાસ કરવાને ઇચ્છનાર મનુષ્યે જે તે વસ્તુઉપર અને જે તે ક્રિયાઉપર પોતાની વૃત્તિને સ્થાપતી નહિ જોઈએ પોતાના મનને મહત્ત્વ કરવાની ઇચ્છાવાળા મનુષ્યે યોગી જિજ્ઞાસાને સંતોષવાને ખાતર જ પોતાના સમયનો અને વિચારનો ક્ષય ન કરવો જોઈએ જે નજરે ચડ્યું અથવા જે સંબંધમાં આવ્યું તેને જાણવાની યોગી જિજ્ઞાસાવાળું મહત્ત્વ મન હોતું નથી ખીજા મનુષ્યોના દેહ ધનહારઉપર મહત્ત્વ મન કદી ધ્યાન આપતું નથી હાલ કદાચ કેવળ તુચ્છ જાણાતી હોય તોપણ જે ઉચ્ચ ધનાના કૃમભા હોય તેવી જામતોની સાથે જ મહત્ત્વ મન સંબંધવાળું થાય છે આ પ્રકારનો નિયમ હોવાથી તુચ્છ વસ્તુઓ અને ક્રિયાઓ ઉપર ચોટતા આપણા નેત્રોને તથા વૃત્તિને આપણે અકુશમા રાખવા જોઈએ

*

*

*

અને બાહ્ય વસ્તુઓઉપર ચોટતા તમારા નેત્રો તથા તમારી વૃત્તિને જેમ તમારે અકુશમા રાખવાના છે, તેમ તમારા અત કરણુમા ઉઠતા નિવિધપ્રસંગોના ચિત્રોઉપર તમારી માનસદૃષ્ટિને તથા તમારી વૃત્તિને સ્થાપતા તમારે સાવધાનતા સેવવાની છે ગમે તેવા નિરુપયોગી અને તુચ્છ પ્રસંગોને વારંવાર સ્મર્યો કરવાથી તમારું મન તુચ્છ અને નિર્માલ્ય જ રહે છે મનને મહત્ત્વ કરવાને માટે તેને અંતરમા પણ મહદ્વસ્તુઉપર જ સ્થાપવું જોઈએ આથીજ સત્ શાસ્ત્રોનું શ્રવણ મનન તથા નિદિધ્યાસન ઈશ્વરચિંતન તત્ત્વાભ્યાસ વગેરે સક્રિયાઓ મુખ્યચક્રે સતત સેવવાયોગ્ય છે, જેમ મહાપુરો

।તિ પિતાનું અલંકાર જ રહેતું.

*

*

*

વ્યવહારમાં કે પરમાર્થમાં ઉત્પત્તિ પ્રાપ્ત કરવાને માટે એકાગ્રતા, એ એક સહીય અગત્યનું સાધન છે; અને હિલચાલમાં મનુષ્યોની આગળ વૃદ્ધિ ન થવામાં, બીજા કોઈ કારણના કારણે, એકાગ્રતાની ખામી એ જ એક પ્રમુખ કારણ છે, એમ કહેવામાં કશો જ સંકાય થતો નથી. આ સાથે વળી એમ પણ નિઃસંકપ્તે કહી શકાય એમ છે કે વ્યવહારમાં તથા પરમાર્થમાં મનુષ્યો જે કંઈ સિદ્ધ કરી શકે છે, તેના કરતાં સેંકડે દશગણ અથવા ત્રણસેંકગણ, જે તેઓ એકાગ્રતાને કેળવવાઈપર ખાસ ધ્યાન આપે તો સિદ્ધ કરી શકે.

*

*

*

એકાગ્રતાના સંબંધમાં વિવિધ લેખકોએ વિવિધ લેખો લખ્યા છે, પરંતુ તે સર્વથી વસ્તુતઃ થોડો જ લાભ થયો છે; કારણ કે તે સર્વ લેખો મનને એકાગ્ર કરવાનો બોધ કરે છે. પરંતુ જે કારણ એકાગ્રતાને ઉત્પન્ન કરે છે, તે કારણને કેવી રીતે પ્રકટાવવું, તે તેઓ શીખવતા નથી. મનની એકાગ્રતા અથવા એકાગ્રતાવાળી માનસિક સ્થિતિ એ એક કાર્ય છે, અને અનન્યાસક્ત (એક જ વસ્તુમાં પ્રેમપૂર્વક ભેડાયલા) ચિત્તવડે તે ઉત્પન્ન થાય છે. આથી ચિત્તને અર્થાત્ ધ્યાનને (Attention) કોઈ એક વસ્તુમાં સંપૂર્ણ પ્રકારે ભેડી રાખવા માટે કંઈ પણ કૃત્રિમ વિના, એકાગ્રતા કરવાનો પ્રયત્ન કરવાથી માત્ર એટલો જ પરિણામ આવે છે કે આપણે આપણા સંકલ્પબળથી આપણી વૃત્તિઓને બળાત્કારથી આપણા સ્વાધીનમાં રાખી શકીએ છીએ. જે કે આ રીતે ક્ષણિક અને નહિ જેવી એકાગ્રતા સિદ્ધ થાય છે તોપણ તેથી મનને પોતાને તો હાનિ જ થાય છે. -ન્યારે સંકલ્પશક્તિ મનહિપર પોતાનું બળ

વિષયોપર તમારા મનને ક્યાં સુધી ભેડી રાખવાનું તમારામ
સામર્થ્ય છે, તેની અજમાયશ કદી પણ કરતા ના; તેમ જ ને
વિષયોમાં તમને જરા પણ રસ ન હોય તે સંબંધી વિચાર કરવાની
તમારા મનને કદી પણ ફરજ પાડતા ના. આ વિષયોઉપર ધ્યાન
આપવાથી તમને લાભ થાય એમ હોય તો તેમાં સ્વભાવિક અને
પ્રયજન રસને પ્રથમ પ્રકટાવો; અને આવો રસ એક ઘણી સાદી
ક્રિયાના અભ્યાસવડે તમે તમારામાં પ્રકટાવી શકશો.

*

*

*

સર્વોત્તમ પરિણામ પ્રકટાવવાને માટે જે કામ આપણે કરતા
હોઈએ તે કામ આપણે અનન્યાસક્ત ચિત્તવડે (undivided
attention) કરવું જોઈએ, અર્થાત્ ખીલ કસામાં ધ્યાન ન બંધ,
એની રીતે કરવું જોઈએ. પણ આપણા કામમાં આપણું આવું
ધ્યાન એની મેળે લાગવું જોઈએ. બળથી આપણા ધ્યાનને આપણા
કામમાં જોડાવાનો જે આપણે પ્રયત્ન કરીએ છીએ તો આપણે
આપણા મનને કહોળી નાંખીએ છીએ, અને તેમ થતાં આપણે સર્વ
પ્રકારની જૂથો કરીએ છીએ. કોઈ પણ વિષયમાં અથવા વસ્તુમાં
સ્વાભાવિક રીતે સરળપણે અને ઉત્સાહપૂર્વક સંપૂર્ણ રીતે આપણું
ધ્યાન આપણું મન લગાડે, એટલા માટે તે વિષયમાં અથવા વસ્તુમાં
પ્રયજન રસને આપણે પ્રકટાવવો જોઈએ. કારણ કે કોઈ વિષયમાં
જ્યારે આપણે સંપૂર્ણ રસને ધરતા થઈએ છીએ ત્યારે અનન્યાસક્ત
ચિત્તવડે ધ્યાન આપવાનો પ્રયત્ન ક્યાંવિના સ્વભાવથી જ આપણું
ધ્યાન તે વિષયમાં સર્વાંગે જોડાઈ જાય છે. સ્વતઃ પ્રકટનાર ધ્યાન
આવું હોય છે, અને આવું જ ધ્યાન એકાગ્રતાને પ્રકટાવે છે.

* -

૧ *

*

‘કેટલાક મનુષ્યો એવું કહેતા સંભળવામાં આવે છે કે અમારી

તે વિષયમાં સંપૂર્ણ રસ પ્રકટશે. આમ આ અત્યંત સરળમાં સરળ ઉપાયથી આપણું ચિત્ત આપણે હાથમાં લીધેલા વિષયમાં અનન્યા-સક્ત થાય છે, અને જરા પણ વિશેષ પ્રયત્ન કર્યા વિના, આપણું સઘળું માનસ બળ જે એક કામ કરવાનો આપણે પ્રયત્ન કરતા હોઈએ છીએ તેમાં એકાગ્ર થાય છે.

*

*

*

વ્યવહારમાં તથા પરમાર્થમાં આપણે સર્વોત્તમ ઉદ્દેશ કરવા માટે બીજું જે કરવાની આપણે અમત્ય છે તે એ કે વસ્તુઓની આપણે એવા પ્રકારની વ્યવસ્થા કરવી કે તેઓ સર્વ આપણું હિત જ કરવાને માટે એકત્ર થઈને પ્રવૃત્તિ કરે. કદાચે પણ આપણા વિરુદ્ધ આપણે પ્રવૃત્તિ કરવા દેવી ન જોઈએ, પરંતુ સઘળા વસ્તુઓને આપણા અનુકૂળ પ્રવૃત્તિ કરવાને પ્રેરવી જોઈએ; અને સઘળી વસ્તુઓ આપણી સેવા કરવાને સર્વદા તત્પર છે, તેથી આપણા અનુકૂળ, સઘળી વસ્તુઓની એકત્ર પ્રવૃત્તિ કરાવવી સંભવિત છે. તત્ત્વજ્ઞ પુરુષોત્તરક્ષથી એવું કહેવામાં આવ્યું છે કે જે મનુષ્ય કેવળ શુભને જ ઇચ્છે છે, તેનું હિત કરવાની જ સઘળી વસ્તુઓ એકત્ર થઈને પ્રવૃત્તિ કરે છે; અને શુભની તેની ઇચ્છા બળવાન, દૃઢ, કસાથી પણ ન ડગે એવી, અને ખરા અંતઃકરણની હોવી જોઈએ, એટલા શબ્દો જે આપણે ઉપરના કથનમાં ઉમેરીએ તો તે કથન કેવળ સત્ય છે.

*

/*

*

કેવળ શુભને જ ઇચ્છનારા ઘણા મનુષ્યો મળી આવે છે, પરંતુ તેમની ઇચ્છા એટલી દુર્બળ એટલી નિર્વીર્ય અને એટલી અસ્થિર હોય છે કે તે વસ્તુઓના તથા આજીવ્યાજીવના સંલેગોના ઉપર કશી જ સત્તા ચલાવી શકતી નથી.

પરંતુ જ્યારે કોઈ મનુષ્ય કેવળ શુભને જ ઇચ્છે છે, અને તે

સંબંધને ધરાવતી પ્રત્યેક વસ્તુ સ્વભાવથી જ તેને અનુસરે છે, અને શુભને ઉત્પન્ન કરવાના તેના પ્રયત્નને સર્વ રીતે મદદ કરે છે. ત્યારે એક જ દિશામાં સમગ્ર જીવનને વાળવામાં આવે છે ત્યારે તે જીવનના સંબંધની સઘળી વસ્તુઓ તે દિશામાં ગતિ કરવા માંડે છે; અને જેને માટે આખું જીવન પ્રવૃત્ત થાય છે, તેને માટે જીવનનો પ્રત્યેક ભાગ પણ પ્રવૃત્ત થાય છે. આ સમજવું સહેલું છે; તેથી જે મનુષ્ય કેવળ શુભની જ ઇચ્છા કરે છે, અને તેની સિદ્ધિમાં પોતાનું સમગ્ર જીવન અર્પે છે, તેનું શુભ કરવા સમગ્ર વસ્તુઓ એકત્ર થઈને પ્રવૃત્ત થાય છે, એ કથનમાં નિગૂઢ વિષયજેવું કંઈ જ નથી. પણ આપણને વધારે લાભકારક વાર્તા તો એ છે કે આ કથનને આચારમાં મૂકતાં આપણને તેનો તરત લાભ જણાવા માંડે છે.

જ્યારે જ્યારે મન સામાન્ય બાહ્ય સ્થિતિઓની મર્યાદાનું અતિક્રમણ કરે છે, ત્યારે ત્યારે તેને એ વાર્તા સ્પષ્ટ થાય છે કે આપણી બીતર અને આપણી આજીવનનું સર્વં કોઈ વધારે ઉત્કૃષ્ટ સત્તા અથવા સામર્થ્ય છે, અને જો આપણી ઇચ્છા થાય તો આ સામર્થ્યનો આપણે ઉપયોગ કરી શકીએ એમ છે.

આ સામર્થ્યમાંથી કેટલું આપણે આપણા ઉપયોગમાં લેઈ શકીએ એમ છે, તેના આધાર તે સામર્થ્યની સાથે જેટલો નિકટનો સંબંધ આપણે બાંધીએ, અને તેના અસ્તિત્વનું જેટલું પૂર્ણપણે જ્ઞાન કરીએ તેના ઉપર છે.

પોતાપણનો સામાન્ય રીતે વ્યવહારમાં જેટલો અર્થ થાય છે, તે અર્થપ્રમાણે જે મનુષ્ય પોતાના ઉપર આધાર રાખે છે, તે

મનુષ્ય પોતાના સામર્થ્યનો ઘણો જ થોડો અંશ ઉપયોગમાં લે છે, અને તેથી જેટલું સિદ્ધ તેણે કરવું બેઠ્યો તેટલું તે કરતો નથી. પોતાનામાં રહેલા ઉચ્ચતર સામર્થ્યની ઉપેક્ષા કરવાથી મર્યાદાવાળા બાહ્ય શરીરના વ્યાપારો જેટલાં સામર્થ્યો ઉત્પન્ન કરવાને શક્તિમાન છે, તેટલા જ સામર્થ્યનો તે માત્ર ઉપયોગ કરી શકે છે; અને આ કારણથી જેમા જેમાં તે પ્રવૃત્તિ કરે છે, તે સર્વમાં પોતાની મર્યાદાવાળી શક્તિની હેડમા પોતાને સપડાઈ ગયેલા તે જુઓ છે. મહાન કાર્યો કરવાને બદલે, નુચ્છ કાર્યો કરતો તે ટાંડીયા ધસડતો ચાલે છે; અને તેના બીતર જુઓ તો અત્યંત મોટાં સામર્થ્યો બહાર નીકળવાની વાટ બેતાં પક્ષાં હોય છે; અને તે સામર્થ્યો તે કેવાં ! તેને અસાધારણ પ્રતિભાસંપન્ન કરી મૂકે એવાં; તેને દુનિયામાં થઈ ગયેલા અનેક મહાપુરુષોના જેવો મહાપુરુષ કરી મૂકે એવાં; તેને ઈશ્વરના જેવો સર્વજ્ઞ અને સર્વશક્તિમાન કરી મૂકે એવાં.

*

*

*

આપણા બીતર એક ઉચ્ચતર સામર્થ્ય છે; અને આ ઉચ્ચતર સામર્થ્ય આપણા પ્રત્યેક કાર્યમાં આપણને મદદ કરી શકે એમ છે. ખરું કહીએ તો આપણા બીતર રહેલા આ વિશાળ મહાન સામર્થ્યની સાથે આપણે એવા તો નિષ્કટના સંબંધમાં આવી શકીએ એમ છે કે તે સામર્થ્યના આપણે હંમેશના સ્વામિ થઈએ છીએ. બે કે ત્રણમાં જ્યારે જ્યારે વિશેષ બળની આપણને જરૂર પડે છે ત્યારે ત્યારે જ અધિક બળ આપણામાં આવેલું આપણને જણાય છે, પરંતુ થોડો સમય વીતતાં આ ઉચ્ચતર બળતા મૂળની સમીપમાં રહેવાનો આપણને એવો તો અભ્યાસ પડી જાય છે, કે જ્યારે જ્યારે આપણે તેના પ્રતિ દૃષ્ટિ નાંખીએ છીએ ત્યારે ત્યારે આપણે તે સામર્થ્યથી ભરાઈ જઈએ છીએ.

જ્યારે જ્યારે જરૂર પડે ત્યારે આ ઉચ્ચતર સામર્થ્યની મદદ મેળવવાને માટે પ્રથમ તો આપણે તે સામર્થ્યમાં શ્રદ્ધા ધરવાની અગત્ય છે. શ્રદ્ધા આપણા મનને ઉચ્ચે ચઢાવીને તે ઉચ્ચતર સામર્થ્યના છેક જીવનપર્યંત સ્પર્ધા જાય છે, અને આમ કરીને આ સામર્થ્યના અસ્તિત્વનું આપણને જ્ઞાન કરાવે છે. ખીજું જે કરવાની આપણે અગત્ય છે તે એકે જ્યારે જ્યારે તે સામર્થ્યનું આપણને મેળવવાનું થાય ત્યારે ત્યારે તે સામર્થ્ય આ છે, એમ જાણવું, અને વધારે ઉત્કૃષ્ટ સામર્થ્ય તરીકેનો યશ તેને આપવો. આમક કરવાની અત્યંત અગત્ય છે, કારણ કે જ્યારે જ્યારે આપણે ઉચ્ચતરને ઉચ્ચતરરૂપે ઓળખીએ છીએ ત્યારે ત્યારે જે વસ્તુતઃ ઉચ્ચતર છે, તેની સાથે આપણે આપણા મનને પૂર્ણપણે સંબંધ બાધીએ છીએ. ત્રીજું જે કરવાની આપણે અગત્ય છે તે એ કે જ્યારે જ્યારે આ સામર્થ્યની આપણને ઇચ્છા થાય ત્યારે ત્યારે તે સામર્થ્યને પ્રકટવાની આશા રાખવી—વાટ જોવી. આશા રાખવાથી અથવા વાટ જોયા કરવાથી આપણી વૃત્તિ ઉચ્ચતર સામર્થ્યના પ્રદેશમાં પ્રવેશે છે, અને એ રીતે ઉચ્ચતર સામર્થ્યને પ્રાપ્ત કરે છે. પરિણામ એ આવે છે કે આપણે એવા સામર્થ્યથી પૂર્ણ થઈએ છીએ કે જેથી આપણામાં રહેલી પ્રત્યેક માનસિક શક્તિનું તેમ જ વિવિધ કામ કરવાની આપણી યોગ્યતાનું બધું અત્યંત આશ્ચર્યકારક રીતે વૃદ્ધિને પામે છે.

*

*

*

કોઈ પણ મહત્ત્વનું કામ કરવા માંડતાં પહેલાં આપણા બીતર-રહેલા આ ઉચ્ચતર સામર્થ્યની સાથે આપણે એકતાવાળું થવું જોઈએ. તેને પ્રાપ્ત થવાની વાટ જોયા કરવી જોઈએ, તેના ઉપર

આધાર રાખવો જોઈએ, અને પૂર્ણ શ્રદ્ધાથી તેને પ્રહણ કરવું જોઈએ. પરિણામપ્રતિ જો આપણે દષ્ટિ નાંખીશું તો આપણને ઘણો જ ફેરફાર જણાશે. આપણને જણાશે કે આ ઉચ્ચતર સામર્થ્યના વાર્તાવરણમાં કામ કરવાથી આપણે પૂર્વ કરતાં વધારે કામ કર્યું છે, અને વધારે સારું કામ કર્યું છે.

જેઓને આ વાતમાં સંશય હોય તેમણે અજમાયશ કરી જોવી. તેઓને ખાતરી થશે અને એટલો તો લાભ થયેલો જણાશે કે પછીથી ભીતરમાં રહેલા આ ચમત્કારિક સામર્થ્યમાંથી પોતાનાથી બને તેટલું અધિકમાં અધિક સામર્થ્ય લીધા વિના તેઓ કોઈ કામ કરવાનો ફરીને કદી પણ પ્રયત્ન નહિ કરે.

વધારે ઉચ્ચ અને વધારે શુભ પ્રાપ્ત કરવામાં ભય એ એક મોટામાં મોટું વિઘ્ન છે. કારણ કે તે પોતે ઘણાં દુઃખોને સાક્ષાત્ ઉત્પન્ન કરે છે, એટલું જ નહિ, પરંતુ મનમાં જેવા થવાનું સામર્થ્ય છે, તેવા થતાં પણ તેને અટકાવે છે. સંસારમાં સર્વોત્તમ સ્થિતિને પ્રાપ્ત કરવાના સંભવવાળા ઘણાં મનુષ્યોને ભયે તુચ્છ સામાન્ય મનુષ્યો રાખ્યા છે; અને હજારમાં એવો એક પણ મનુષ્ય ભાગ્યે જ મળી આવશે કે જેની ઉત્તતિમાં ભય થોડો અથવા ઘણો પ્રતિબંધ નહિ કર્યો હોય. આથી ભયને જિતવો, એ ઉદ્દેશ્ય પ્રકારનું જીવન કરવા ઇચ્છનાર મનુષ્યનું એક મોટામાં મોટું કર્તવ્ય છે.

ભયનું કારણ અનિશ્ચિતપણું અથવા સંશય છે. મારું હિત જ થવાનું, એવી જો આપણને સંપૂર્ણ ખાતરી હોય છે, તો આપણને કોઈ ભતનો કશો પણ ભય થતો નથી, પણ કાલ કેાણુ જાણે શું

થશે, તે આપણે જાણતા હોતો નથી તેથી, અને પુષ્કળ પ્રતિકૂળ પ્રસંગો નિત્ય બન્યા જ કરે છે, તેથી આપણા ઉપર પણ તેવું કંઈક આવી પડે, એવો આપણને નિરંતર ભય રહે છે, પણ આવા સંશયનું અથવા અનિશ્ચિતપણાનું, કારણ શું? આપણી ઇચ્છાપ્રમાણે જ જગતમાં સદાનું કેમ ન બને કે આપણે જગતની વસ્તુઓને અધીન છીએ અને તેમની સેવા કરવાને અભયા છીએ, કે જગતની વસ્તુઓ આપણે અધીન છે, અને આપણી સેવા કરવાને સંભવ છે?

*

*

*

વિજયને કેમ ઉત્પન્ન કરવો, એ જ્યારે આપણે જાણીએ છીએ, અને વિજયને ઉત્પન્ન કરવાને અખંડ પ્રયત્નશીલ થઈએ છીએ ત્યારે આપણને નિષ્ફળતાનો જરા પણ ભય રહેતો નથી, કારણ કે નિષ્ફળતાનો સંભવ જ નથી, એવું આપણે જાણીએ છીએ. દુઃખો અને પ્રતિકૂળતાઓના સંબંધમાં પણ એમ જ છે. જ્યાં સુધી તમે કંઈ વધારે સારું ઉત્પન્ન કર્યો કરશો ત્યાં સુધી તેઓ નહિ આવે; કારણ કે તમારા જીવનની પ્રત્યેક ક્ષણે વધારે સારું કરવાનું તમારામાં સામર્થ્ય છે.

*

*

*

જે આયુષ્યની પ્રત્યેક ક્ષણ સત્ક્રમને ઉત્પન્ન કરનાર કૃતિમાં બુદ્ધિપૂર્વક યોજવામાં આવે છે, જેમાં મનુષ્યની સર્વ શક્તિઓનો સર્વદા સદુપયોગ જ થાય છે, જે આયુષ્ય કોઈ ઉચ્ચ ઉદ્દેશને સિદ્ધ કરવામાં જ નિરંતર વ્યતીત કરવામાં આવે છે, અને જેમાં પોતાનાથી કરવામાં આવતાં શુભ કર્મોનાં શુભ ફળ પ્રાપ્ત થવાની અવશ્ય ખાતરી હોય છે, તે જ આયુષ્ય વાસ્તવિક આયુષ્ય છે.

*

*

*

મનનો પ્રત્યેક વ્યાપાર શરીરઉપર અમુક પ્રકારની અસર

ઉત્પન્ન કરે છે. જ્યારે તે વ્યાપાર દુર્બળ અથવા ઉપરચોંટીયો હોય છે ત્યારે તેની અસર શરીરઉપર એટલી થોડી થાય છે કે આપણને તેની ખબર પડતી નથી પરંતુ જ્યારે તે વ્યાપાર બળવાન અને અંતરના ઉંડા ભાગમાંથી થાય છે ત્યારે તેની અસર એટલી તો પ્રકટપણે થાય છે કે ગમે તેને પણ તે સ્પષ્ટપણે જણાયાવિના રહેતી નથી. પરંતુ આ અસર શરીરની બીતરના વિવિધ અવયવોના વ્યાપારઉપર અથવા જ્ઞાનતંતુઓના સમૂહઉપર જ માત્ર થાય છે એવું કંઈ નથી. મનના બળવાન વ્યાપારની અસર શરીરના એકે-એક અણુઉપર થાય છે, અને બારેમાં બારે જખરા આસડો ખાવાથી જ માત્ર જે રાસાયનિક ફેરફારો શરીરમાં થાય છે, તેવા ફેરફારો ધણીવાર મનના બળવાન વ્યાપારથી શરીરઉપર થાય છે. પરંતુ મનના વ્યાપારની શરીરઉપર જે અસર થાય છે, તે હંમેશા ચોક્કસ નિયમાનુસાર થાય છે, અને તેથી પ્રત્યેક માનસિક વ્યાપારથી થતી શારીરિક અસરનું મનુષ્યને જ્યારે જ્ઞાન થાય છે, ત્યારે પોતાના શરીરને સાઈ રાખવાને માટે મનના વ્યાપારોઉપર સાવધાનતા રાખવાની કેટલી અગત્ય છે, તે તેને સ્પષ્ટ થાય છે.

* * *

સ્વાર્થવૃત્તિ શરીરનાં સધળાં પુટ (cells) ને સંકોચી નાંખે છે, એ વાર્તા હવે સારી રીતે સિદ્ધ થઈ ચુકી છે. 'મનનો સ્વાર્થયુક્ત હાવ આકુંચનને કરનારો છે. તેનામાં મનુષ્યને પોતાની અંદર આકુંચવાનો, તથા પોતાના એકલાને માટે જ જીવન ગાળવાની વૃત્તિ ઉત્પન્ન કરવાનો સ્વભાવ છે. જ્યારે શરીરનાં પુટો સંકોચાઈ જાય છે, ત્યારે શરીર ચીમળાઈ જાય છે, અને તેમ થતાં વૃદ્ધાવસ્થા આવે છે, તથા અપક્વ થાય છે. પુટાનું આકુંચન ધણીવાર રોગને ઉત્પન્ન કરે છે, કારણ કે ચીમળાઈ ગયેલાં અથવા આકુંચિત પુટો

શરીરમાં નકામાં છે, અને સઘળાં નકામાં પુટા શરીરમાં કચરાડપે
 બરાઈ રહે છે. વળી ચીર્મળાઈ ગયેલાં પુટા શરીરના આરોગ્યવાળા
 તથા નિયમિત વ્યાપારમાં પ્રતિબંધ કરે છે, અને તેથી જો રોગ
 કદાચ નથી થતો, તોપણ શરીર દુર્બળ તો થાય જ છે; અને દુર્બળ
 પડી ગયેલું શરીર વધારે દિવસ પૂર્ણ આરોગ્યવાળું રહી શકતું
 નથી. સ્વાર્થવૃત્તિની મગજના પુટાઉપર પણ તેવી જ અસર થાય
 છે. સ્વાર્થવાળું મન હંમેશાં સંકોચવાળું રહે છે, અને આવું મન
 મહત્તાને પ્રાપ્ત કરી શકતું નથી, કારણ કે વિશાળ મન થયાપિના
 મહત્તા કદી આવતી નથી. મહત્તાને પ્રાપ્ત કરવાને મગજનો અને
 મગજની સઘળી શક્તિઓનો વિકાસ કરવો પડે છે, અને તેમનો
 વિકાસ કરવાને માટે મગજનાં પુટનો નિરંતર વિસ્તાર કરવો પડે
 છે; પરંતુ સ્વાર્થવૃત્તિ મગજનાં પુટને સર્વદા સંકોચતી હાવાથી
 સ્વાર્થી મનુષ્ય કદી મહાન થઈ શકતો નથી. -

*

કોઈથી અથવા સંતાપથી પચનક્રિયા બગડે છે, એ સિદ્ધ
 કરવાની હવે કશી જ જરૂર નથી, કારણ કે આ માસિકનાં પૃષ્ઠોમાં
 અનેક પ્રસંગે તે નિર્વિવાદ રીતે સિદ્ધ કરવામાં આવ્યું છે. કેટલીક
 જાતના આહારના પદાર્થો સર્વદા આપણને અનુકૂળ આવતા નથી,
 એ વાત સાચી છે, તોપણ તેમાં હોય તે પદાર્થોનો હંમેશાં હાલો
 નથી. કોઈ કોઈ પ્રસંગે આહારના પદાર્થોનો હોય હોય છે, પરંતુ
 સોમાં નળ્યાણુ પ્રસંગોમાં હોય આપણા મનની સ્થિતિનો હોય છે.
 હૃદયને ધક્કો લાગે એવી ખબર ઓચિંતી સાંભળવામાં આવતાં
 ભુખ કેવળ યાથી મરી જાય છે, તથા અત્યંત સ્વાદવાળા ખાવાના
 પદાર્થોનું આબેદુજ વર્ણન સાંભળવાથી, પેટ ભરીને ખાઈ લેવાને
 એક જ કલાક થયો હોય છે, તોપણ મનુષ્યને શાથી ભુખ લાગે છે,

તેનું કારણ જેઓ મનની જરૂર ઉપર અસર થતી નથી એવું માને છે, તેમણે આપવાની જરૂર છે. સ્વાદિષ્ટ પદાર્થોનો આપણે ત્યારે વિચાર કરીએ છીએ ત્યારે આપણા મુખમાં સાધી પાણી આવે છે, તેનું કારણ ઘણાને ખબર નહિ હોય, પરંતુ તે નિર્વિવાદ રીતે સિદ્ધ કરે છે કે મનના વ્યાપારો શરીરના વિવિધ રસોને વધારવાને અથવા ઘટાડવાને સમર્થ છે. અવલોકન કરનાર સર્વને સ્પષ્ટ થયું છે કે નિત્યતાં ચીડીયાં મનુષ્યોની પચનશક્તિ સારી હોતી નથી, અને તેથી જ ઘણાં દુર્બળ મનુષ્યોના સંબંધમાં આપણે એવું વચન બોલાવું સાંભળીએ છીએ કે 'એના બળેલા સ્વભાવને લીધે ખાતાં-પીતાં છતાં પણ એ શરીરે લોહી લેતો નથી.' આવા બળેલા સ્વભાવના મનુષ્યોનો આહાર બરાબર પચીને તેનું રધિર થતું નથી, કારણ કે મનના સંતાપથી, જરૂરમાંથી પાચક રસ ઓછો ઝરે છે, એટલું જ નહિ, પરંતુ તે રસમાં તે જ કારણથી રાસાયનિક ફેરફાર થઈ જાય છે. સંતાપથી ઉલટી રિયતિ જે પ્રસન્નતા અથવા આનંદ, તે પચનક્રિયામાં સાધી મદદ કરે છે, તે આથી સ્પષ્ટ થયાવિના નહિ રહે.

*

*

*

સુસ્ત મનવાળા મનુષ્યોનું યદૃત સુસ્ત થઈ જાય છે. તે જ પ્રમાણે જડતાવાળું અચંચળ મન બંધકોશને હિતવન્ન કરે છે. આનું કારણ એ છે કે ત્યારે મન સુસ્ત, જડ, અથવા અચંચળ રહે છે ત્યારે જૂદાં જૂદાં જ્ઞાનતંતુઓનાં ચક્રો લગભગ જડજેવાં થઈ જાય છે, અને આ જ્ઞાનતંતુનાં ચક્રોની શરીરના ભિન્નભિન્ન અવયવો-ઉપર અને તેમના વ્યાપારઉપર સત્તા આલની હોવાથી, તેઓ જડ થનાં શરીરના ઘણા ભાગો જડ થાય છે. આથી મગજનાં તેમ જ જ્ઞાનતંતુનાં ચક્રોનાં સઘળાં સુસ્ત પુટાને જાગ્રત કરવાં, તેમનામાં

અચળતા ઔણવી, એ સારી પચનક્રિયા થવામાં અત્યંત મદદ કરનાર છે.

કોષ રક્ષિતમાં 'યુરિક એસિડ' (Uric acid, એક જાતનું મૂત્રમાં જાણીતું એર) ને ઉત્પન્ન કરે છે અને 'યુરિક એસિડ' સંધિવાને ઉત્પન્ન કરે છે. આમ છતાં સર્વ પ્રકારના સંધિવા કંઈ કોષથી થતા નથી, પરંતુ કોષ પરોક્ષ રીતે સંધિવાને ઉત્પન્ન કરે છે, તેથી કહી કોષ ન કરવો, એ ડહાપણભરેલું છે. કોષના અત્યંત પ્રબળ આવેગો શરીરનાં જીવંત સામર્થ્યોમાં અવ્યવસ્થા અને હોબને ઉત્પન્ન કરે છે. આ સામર્થ્યો પછી ઉન્મત્ત થઈને શરીરનાં લાખો દુર્બળ પુટાનો ક્ષય કરી નાંખે છે. આ ક્ષયનાં નાશ પામેલાં પુટા કચરાપે લોહીમાં ભળે છે, વધારે નાની રક્તવાહિનીઓના માર્ગને પૂરી દે છે, અને વેદનાને તથા સોજાને ઉત્પન્ન કરે છે. કોષ વળે રક્ષિતને હૃદયપરાંત ઉપ્પી કરે છે, હૃદયના વ્યાપારને વધારે છે, અને શરીરના કેટલાક ભાગમાં લોહીની ગતિને અત્યંત વધારી મૂકે છે, અને કેટલાક ભાગમાં છેક જ મંદ પાડી નાંખે છે. પણ આટલું જ કરીને તે અટકતો નથી. તે શરીરનાં જીવંત સામર્થ્યને ખરેખર ખાળી નાંખે છે, અને તેથી જ પુષ્કળ કોષના અંતમ મનુષ્યને પોતાના શરીરમાં દુર્બળતાનું લાન થાય છે.

દુરાચરને અથવા હઠને અથવા જકતે ધરનારો મનુષ્ય અજાણતાં કુદરતનાં સામર્થ્યોના સામે થાય છે, અને આ રીતે તે સામર્થ્યોને તેઓના નિયમિત વ્યાપાર કરવામાં પ્રતિબંધ કરે છે. ત્યારે મન કાઈ પણ પ્રકારની હઠને અથવા આડાઈને ધરે છે, ત્યારે તેના શરીરમાં ચાલતો પ્રત્યેક વ્યાપાર થોડો અથવા ઘણો મંદ પડી જાય

છે. આથી સ્પષ્ટ થાય છે કે હકીલું મન મહત્તાવાળું થઈ શકતું નથી, એટલું જ નહિ પરંતુ જ્યાં સુધી મનુષ્ય હઠને સેવે છે ત્યાંસુધી તેના શરીરનો પણ ઉત્તમ પ્રકારે વિકાસ થઈ શકતો નથી.

*

*

*

ગર્વની અથવા અભિમાનની વૃત્તિ શરીરમાં કૃત્રિમ સ્થિતિઓને ઉત્પન્ન કરે છે, અને આ કૃત્રિમ સ્થિતિઓ વિરોધાટક, મલુ, માંસાશુદ્ધ વગેરેને પ્રસંગે ઉત્પન્ન કરે છે. અભિમાનથી ભરેલો મનુષ્ય જાતે સુધરીને પોતાના શરીરને સુંદર કરવાનો પ્રયત્ન કરતો નથી, પરંતુ પોતાના શરીરઉપર કોઈ કૃત્રિમતા ઉમેરીને સુંદર દેખાવાનો પ્રયત્ન કરે છે. શરીરઉપર કૃત્રિમતાની વૃદ્ધિ કરવાની આ ઈચ્છા ઘણીવાર એટલી તો પ્રબળ અને ઉંડી થાય છે કે તેનાં શરીરમાં ઘણાં જ ઉંડાં ગૂળ નંખાય છે. તેમ જતાં કુદરત પોતે પણ મનની નકલ કરે છે, અને શરીરપર રસોળી, મલુ વગેરે કૃત્રિમ વધારાને પ્રકટાવવાનો પ્રયત્ન કરે છે. ઘણે પ્રસંગે, આ પ્રયત્નમાં તે સફળ થાય છે. આમ છતાં અત્ર એવું કહેવાનો આશય નથી કે જેના જેના શરીરઉપર આવા વ્યાધિ થયા હોય છે તેને તેને તે સર્વ વ્યાધિ અભિમાનને ધરવાથી થયા હોય છે. આવા વ્યાધિ થવાનાં અનેક કારણો હોય છે; પરંતુ અભિમાનની વૃત્તિ, હાલ શરીરનો ઘાટ જે પ્રકારનો છે, તેમાં 'કંઈક ઉમેરવાનો' વેગ શરીરમાં ઉત્પન્ન કરે છે; અને આ વેગ જ્યારે ઘણો બળવાન થાય છે ત્યારે, જે કરવા-તરફ તેનું વલણ થયું હોય છે, તેને તે ઉત્પન્ન કર્યાંધિના રહેતો નથી. આ કારણથી આપણે સઘળા પ્રકારના ગર્વ અને મિથ્યા-ભિમાનથી નિરંતર દૂર રહેવું જોઈએ.

*

*

*

દેવની વૃત્તિમાં છૂટા કરવાનું સામર્થ્ય રહેલું હોય છે, અને

ન્યારે આ વૃત્તિ અત્યંત પ્રબળ થાય છે ત્યારે શરીરના પ્રત્યેક ભાગમાં તે ન્યૂનાધિક અંશમાં સ્પષ્ટ થાય છે. શરીરમાં પોતાનામાં વિરોધ પ્રકટે છે; સામ્ય ટળી જાય છે; જે સામથ્યોએ સંપત્તિને કામ કરવું જોઈએ, તેઓ પરસ્પરથી ધૂટાં પડી જાય છે, અને આરોગ્યને, પૂર્ણતાને અને શાંતિને જે પૂર્ણ એક્યની જરૂર છે, તેવા પૂર્ણ એક્યપૂર્વક શરીરના કોઈ પણ બે આચાર કામ કરી શકતા નથી. સર્વોત્તમ પરિણામને પ્રકટાવવાને માટે શરીરની અને મનની સઘળા વસ્તુઓએ એક્યપૂર્વક કામ કરવું જોઈએ, પણ દ્વેષવૃત્તિ સર્વને વિખુટાં પાડી નાંખે છે, અને તેથી તે રોગને તથા નિષ્ફળતાને બંનેને કરે છે. જેને ન્યાયયુક્ત ક્રોધ કહેવામાં આવે છે, તે ક્રોધ પણ, તેનો હેતુ ગમે તે હોય તોપણ, તેવો જ પરિણામ ઉત્પન્ન કરે છે. આથી ક્રોધ કદી ન્યાયયુક્ત હોઈ શકતો જ નથી.

*

*

*

પરિતાપ અથવા ચિંતા પુટાને ચીમળાવી નાંખે છે, તેમને કંઈક કરી નાંખે છે, અને તેમને હાડકાંતા જેવા એક જાતના પદાર્થના રૂપમાં પલટી નાંખે છે. આ કારણને લીધે જ ચિંતા એ વૃદ્ધાવસ્થાને આણુનાર એક મુખ્ય કારણ ગણાય છે. ન્યાં ચિંતા નથી ત્યાં શરીરઉપર કંઈક થઈ શકતી નથી. ચિંતા જ્ઞાનતંતુઓ ઉપર સાક્ષાત્ અસર કરીને તેમને નરમ કરી નાંખે છે, અને તેથી જ્ઞાનતંતુઓમાં પીડા થાય છે, એટલું જ નહિ પણ જરાજરામાં ચીડાઈ જવાપ, એવો સ્વભાવ થઈ જાય છે. વાતશક્તિનું ચિંતાવિતા બાગ્યે જ બીજું કોઈ કારણ હોય છે, અને ચિંતા જ્ઞાનતંતુઓના જેટલા રોગો ઉત્પન્ન કરે છે, તેટલા રોગો બાગ્યે જ બીજા કોઈ કારણથી થતા હશે. ખેદ, શ્વાનિ, નિરાશા, ઉત્સાહભંગ, નાઉમેદી વગેરે એવી જ મનની બીજી સ્થિતિઓ પણ ચિંતાજેવા જ પરિણામોને

પ્રકટાવે છે. જો કે કંઈક સ્વાર્થનો અંશ તેમાં રહેલો હોય છે, તોપણ તે સર્વ, ચિંતાનાં જ જૂદાં જૂદાં રૂપ છે. તેઓનો સ્વભાવ મનને ભોંયભેગા કરી નાંખવાનો છે, એટલું જ નહિ, પણ શરીરની પણ તેવી જ સ્થિતિ કરવાનો છે. ચિંતા શરીરના અણુઓને પૂર્વે કંટું, તેમ સુકવી નાંખે છે, તેમને ચીમળાવી નાંખે છે, અને કંટું કરી નાંખે છે. આથી શરીરમાં જડતા આવી જાય છે, અને આ જડતાને આપણે ભૂલથી ઘડપણુ નામ આપીએ છીએ. ચિંતાનો સમૂળ નાશ કરો, અને ઘણા લાખા સમયસુધી સુવાન રહેવાનું કામ સહેલું જણાશે.

*

*

*

જે વસ્તુઓ આપણા સ્વામિત્વની નથી, તે વસ્તુઓની ઇચ્છામાંથી ઇર્ષ્યા અને અસૂચા પ્રકટે છે. આ કારણથી ઇર્ષ્યાવાળા મનુષ્યને જંતુઓના સંબંધથી ચતારા વ્યાધિઓ, ચેપી રોગો, મહામારી વગેરે થવાનો ઘણો જ સંભવ હોય છે. ઇર્ષ્યા જે વસ્તુની આપણને ઇચ્છા હોય છે, તે વસ્તુને આપણાથી દૂરની દૂર રાખે છે, પરંતુ જેની આપણને ઇચ્છા હોતી નથી, તે વસ્તુને આપણાપ્રતિ આકર્ષી આણે છે. ઇર્ષ્યાવાળો મનુષ્ય ચોતાતા અગ્રિય સ્વભાવને લીધે બીજાને અણુગમે ઢિપજાવે છે; તેનો અગ્રિય સ્વભાવ તેના શરીરને દુર્બળ કરે છે, અને સઘળા સારી વસ્તુઓને તેની પાસેથી ભગાડી મૂકે છે; અને આગુબાજુના પ્રદેશમાં ચાલતા રોગોનો નખળા શરીરઉપર જ ઝટ હુમલો થાય છે.

*

*

*

શોક શરીરના પુટોનો ક્ષય કરી નાંખે છે, અને તેમાં પણ મગજના પુટોનો મુખ્યત્વે કરીને ક્ષય કરી નાંખે છે. શોકનો વિચાર હાનિસ્વરૂપ છે, અને સજાતીય સજાતીયને ઉત્પન્ન કરે છે તેથી

શોકનો વિચાર જ્યાં જ્યાં પ્રવર્તે છે, ત્યાં ત્યાં હાનિને પ્રકટાવે છે, અર્થાત્ તે શરીરના સર્વ ધાતુઓને ક્ષીણ કરે છે. શોકને સેવનારા મનુષ્યોને તેમના શરીરમાં આ પ્રકારની હાનિ થયાનો અનુભવ થયાવિના રહેતો જ નથી, અને ખીજા જોનારાઓ પણ તેમનાં નેત્રમાં તથા મુખમાં પડેલા ખાડાથી તેમના અંતઃકરણની શોક-નિમગ્ન સ્થિતિને તત્કાળ કળી જાય છે. શોકથી દુઃશો જ લાભ થતો નથી, પણ ઉલટી સર્વ પ્રકારે હાનિ જ થાય છે. આથી શોકાશ્રુતે લોહી નાંખવા એ જ સર્વોત્કૃષ્ટ બુદ્ધિનું ચિહ્ન છે; અને શોકનો કેવી રીતે જમ કરવો, તેનું ગમે તે મનુષ્ય જ્ઞાન પ્રાપ્ત કરી શકે એમ છે.

*

†

*

ભયની વૃત્તિને સેવવી એ મનને અયોગ્યતાની કૃત્રિમ સ્થિતિમાં મૂકવા બરાબર છે. જે મનુષ્ય ભયને મેવે છે તે અચલપણે પોતાના સ્થાનમાં ટકી શકતો નથી, પણ શત્રુને આવતો દેખીને નાસવા માડે છે, અથવા તો તેને ચરણે જાય છે. પ્રતિકૂળ સ્થિતિનો ભય ધરવો, એ પ્રતિકૂળ સ્થિતિને પોતાના માથાઉપર સંપૂર્ણ રીતે ચઢી બેસવા દેવાતુલ્ય છે. પ્રતિકૂળ સ્થિતિ ખરી ન હોય પણ આપણા મને કદપી કાઢી હોય તોપણ તેના ભય ધરવાથી તેવો જ પરિણામ આવે છે. જોતો આપણે ભય ધરીએ છીએ, તેના આપણા મનમાં ઉંડા સંસ્કાર પડે છે, અને મનમાં જેના સંસ્કાર અથવા ખીજક પડે છે, તે પછી મનમાં ઉગ્મી નીકળે છે, અને આપણા બાહ્ય શરીરમાં વૃક્ષરૂપે પ્રકટે છે. આ પ્રકારનો નિયમ હોવાથી જેનો આપણે ભય ધરીએ છીએ, તે આપણાઉપર આવી પડે છે. લોકોમાં પણ આ જ ભાવને સૂચવનારી કહેવત ચાલે છે કે 'જે ભૂતથી ખીંદે છે, તેને તે સજીવી પહેલું વળને છે,' અર્થાત્ વિપત્તિથી ભય પામનાર મનુષ્ય વિપત્તિને પોતાના ઉપર સત્તર આકર્ષી આણે છે.

ભયનાળા સ્થિતિમાં થતી ક્રિયા સર્વદા દુર્ણ જ હોય છે, અને ત્યારે ભયનું પ્રમાણ ઘણું વધારે હોય છે ત્યારે તો તે શરીરને શિથિલ અને છેક જ જળવિનાનું કરી મૂકે છે. જેમને આ સંબંધમાં સંશય રહેતો હોય તેમણે અત્યંત બયાફલ મનુષ્યની પચનક્રિયા કેવી થાય છે, તેનું નિરીક્ષણ કરવું. તેને ખાતરી થશે કે પચનદ્રિયના સઘળા રસોમાં ભય કેવો ભારે રાસાયાનિક ફેરફાર કરી મૂકે છે. મનની સઘળી પ્રતિકૂળ સ્થિતિઓમાં ભય સહિષ્ણુ વધારેમાં વધારે હાનિ કરનાર છે, અને તેનું કારણ એ છે કે તેની આંતઃકરણમાં ઘણી જ ઊંડી અસર થાય છે. અને જેની ઊંડી અસર થાય છે, તેના આપણા આંતર મનઉપર સર્વદા ઘણા દૃઢ સંસ્કાર પડે છે. આમ છતાં, સર્વ કાળ, સર્વમાં પૂણ્ય-શ્રદ્ધા ધરવાથી ભયનો આપણા મનમાંથી સમૂળ નાશ કરી શકાય છે.

*

*

*

પ્રતિકૂળ માનસિક સ્થિતિઓની અસર નિવારવાને માટે, આંતર મનઉપર તે સ્થિતિઓની વિરોધી સ્થિતિઓના સંસ્કાર પાડવા જોઈએ. આ પ્રકારનો અભ્યાસ સેવવાથી અથોગ્ય વિચાર કરવાનો સ્વભાવ પણ થોડા વખતમાં છૂટી જશે, અને વળી અનુકૂળ માનસિક સ્થિતિઓનું પણ વધશે.

*

*

*

યથાર્થ પ્રકારની અનુકૂળ માનસિક સ્થિતિઓ પ્રથમ તો શરીરની અવ્યવસ્થા ટાળીને તેને વ્યવસ્થામાં મૂકે છે; અને પછી શરીરમાં એવા પ્રકારના રાસાયનિક ફેરફાર કરે છે કે જેથી પછી ધીરે ધીરે સઘળી ઇન્દ્રિયો અને માનસિક શક્તિઓ પોતપોતાના વ્યાપાર સંપૂર્ણ યથાર્થ પ્રકારે કરે છે. સ્વદેયમાં, તેઓ મનના અને શરીરના પ્રત્યેક ભાગને વિશુદ્ધ કરીને અને તેમનો વિકાસ કરીને, ઉચ્ચ

પ્રકારના મનને તથા શરીરને ઉત્પન્ન કરે છે.

*

*

*

. યથાર્થ પ્રકારનો માનવ વ્યાપાર કરવાથી શરીર વિશુદ્ધ કરી શકાય છે; અને આમ નિત્ય ચાલતાં જીવવાનો આનંદ વધતો જતો જણાય છે. વ્યાધિ, દુર્બળતા, અને શરીરમાં બેચેની થવાનો સ્વભાવ ઘટી જાય છે. અને આત્માને પોતાનાં અમૂર્ખાંદ સામર્થ્યોને બહાર જણાવવાનાં સાધન જે આ શરીર તથા મન છે, તે વધારે અને વધારે પૂર્ણતાવાળાં થતાં જાય છે.

*

*

*

ઘણી વાર જેને આપણે ભૂયો કહીએ છીએ, તે ભૂયો હોતી નથી; માત્ર આપણી તે સમયની દૃષ્ટિને જ તે ભૂલરૂપ જણાવાથી આપણે તેની ભૂલમાં ગણના કરીએ છીએ. એકને જે ભૂલરૂપ જણાય છે, તે બીજાને સાચું જણાય છે, અને એકને જે સાચું જણાય છે, તે બીજાને ભૂલરૂપ જણાય છે.

*

*

*

હોષપણ કિયાનો પરિણામ જ્યાં સુધી હાનિકારક નથી આવ્યો, ત્યાં સુધી તે કિયા કરવામાં તે મનુષ્યે ભૂલ કરી છે, એમ કહેવું, એ હોષપણજરેહું નથી. આરંભમાં જે ભૂલ જેવું જણાય છે, તે ઘણી વાર પરિણામ આવતાં, અત્યંત ખરામાં ખરું કાર્ય જણાય છે. આથી બહારનું સ્વરૂપ જોઈને કોઈ વાતનો નિર્ણય બાંધી દેવો, એ ભૂલાવામાં નાંખનાર છે.

*

*

*

એક શતકની પ્રજાએ કરેલી ભૂયો કાંઈ કાંઈ વાર બીજા શતકની પ્રજાને ગુણકારક થઈ પડે છે, અને તે જ પ્રમાણે કાંઈ શતકની પ્રજાએ વિચારપૂર્વક કરેલાં ઉત્તમ કામો, બીજા શતકની પ્રજાને

મહાહાનિકારક થઈ પડે છે. આથી બીજાઓમાં તથા આપણામાં જે આપણને જીલજેવું જણાતું હોય તે પ્રતિ ક્ષમા શુદ્ધિ રાખવી, અને તેનું વિસ્મરણ કરવું, એ લાભદાયક છે. આ સાથે આપણાથી બનતું સર્વોત્તમ કરવું એ અધિક લાભદાયક છે.

*

*

*

આપણા પોતાના વિવિધ દૃષ્ટિબિંદુથી ખોટી જણાતી પ્રત્યેક વાત ખોટી હોતી નથી; માત્ર પ્રતિક્ષણ પરિણામને પ્રકટાવનાર બાબત જ ખોટી હોઈ શકે છે; પરંતુ આપણે સ્મરણમાં રાખવું જોઈએ કે પ્રતિક્ષણ પરિણામને પ્રકટાવનાર કંઈ ક્રિયા જ હમેશાં હોતી નથી; અનેક ઉદાહરણોમાં, ક્રિયા જ ખોટી હોય છે, માટે દુ.ખો જણાય છે, એમ કંઈ હોતું નથી, પણ ક્રિયાના સંબંધમાં આપણે ખોટો વિચાર કર્યો હોય છે, તેથી દુઃખ જણાતું હોય છે. કોઈ મનુષ્ય યોગ્ય ક્રિયા કરતો હોય અને તોપણ જો તે ધારે કે હું અયોગ્ય ક્રિયા કરું છું તો તે ખોટા વિચારને કેટલાક પ્રમાણમાં ઉત્પન્ન કરે છે, અને તેના પરિણામમાં તેને દુઃખ આવે છે. ખરી ક્રિયા કરવા છતાં પણ તે વાત આપણે જાણતા નથી, અને આપણે ખોટું જ કહ્યું છે એવું દબાવે માન્યા કરવાથી આપણા જીવનમાં પૂરેપૂરાં પચીસ ટકાજેટલાં દુઃખો આપણે આપણા ઉપર આણીએ છીએ.

*

*

*

પરંતુ આ ઉપરથી આપણે એવું અનુમાન ખેંચી કાઢવાનું નથી કે ખોટી ક્રિયાને ખરી ક્રિયા આપણે માનીશું તો તેનું ખોટું ફળ આપણને નહિ મળે. કોઈ પણ ક્રિયાના ફળમાં આપણા વિચારથી તિલમાત્રજેટલો પણ ફરક પડતો નથી; પણ આપણા વિચારો નવી ક્રિયાઓને પ્રકટાવે છે, અને આ ક્રિયાઓ તેઓ જે

પ્રકારની હોય છે, તે પ્રકારનાં કૃળને ઉત્પન્ન કરે છે. આથી કોઈ ક્રિયા ખરી છતાં પણ ન્યારે તે ખોટી છે, એવો આપણે વિચાર કરીએ છીએ, ત્યારે આપણે એક નવી ખોટી ક્રિયા ઉપજાવીએ છીએ; અને આપણને દુઃખ આવે છે, તે આ પાછળ ઉપજાવેલી ખોટી ક્રિયાથી જ આવે છે. અને આ પાછલી માનસ' ક્રિયા કાઈ કાઈ વાર એટલી તો બળવાન હોય છે કે સારી ક્રિયાથી પ્રકટનારા સારા કૃળને તે સર્વ પ્રકારે તોડી નાંખે છે.

* * *

કેવળ શુદ્ધ નિયમનો લગ થયો છે, એવી તમારી ખાતરી ન થાય ત્યાં સુધી કોઈ ભૂલને, તે ભૂલ છે, એવો તમારા મનને કહી પણ વિચાર કરવા ન દો; ભૂલતું સંપૂર્ણ વિસ્મરણ કરી દેવું, અને આપણા મનને સુધારવામાં અને તેને નિર્દોષ કરવામાં વૃત્તિને સંપૂર્ણ અંશે જોડી-દેવી, એ જ યોગ્ય છે. દુઃખમાંથી બહાર નીકળવાનો ટુંકામાં ટુંકો રસ્તો એ છે કે ભૂલને ભૂલી જવી, અને ખરું કામ કરવામાં આપણા સઘળા બળને વાપરવું.

* * *

ભૂલોના સંબંધમાં ત્યાં ત્યાં પારવિનાનો ઠપકો અને ઉપદેશ આપવામાં આવે છે, અને લગભગ સઘળા મનુષ્યો પોતાના જાણવા પ્રમાણે અને માનવા પ્રમાણે જે સહીથી સારું તેમને લાગે છે, તે જ કરે છે, તે ઉપર ધણું જ થોડું ધ્યાન આપવામાં આવે છે. સઘળી બાબતોમાં એકમત થવાને માટે, આપણે સઘળી બાબતોને એક જ દૃષ્ટિબિંદુથી જોવી જોઈએ; પરંતુ પ્રજાના હાલના વિકાસમાં આમ થવું સંભવિત નથી. તોપણ આટલું તો દરેક મનુષ્ય જાણી શકે એમ છે જ કે પોતાના દૃષ્ટિબિંદુથી પોતે જે કંઈ કરે છે, તે કરવાનાં જેમ તેને કારણે હોય છે, તેવાં જ બીજાઓ પણ પોતાના

દષ્ટિબિંદુથી જે કામો કરે છે, તે કરવાનાં તેમને પણ કારણો હોય છે. આથીસ્પષ્ટ થાય છે કે વિચારની કાંઈ પણ ખરી શ્રેણીમાં તો ખીજાઓનાં, કામોઉપર કાંઈ પણ પ્રકારની ટીકાને વાસ્તવિક સ્થાન મળી શકે તેમ નથી.

*

■

*

ભૂતોસંબંધી વાતો કરવાથી મનમાં ખોટા વિચારોના સંસ્કાર પડે છે. આ સંસ્કારનો પરિપાક થતાં તેઓ ભૂલો પ્રકટાવે છે. ભૂલોનો ભય ધરવાથી આપણે ભૂલો થવાના માર્ગમાં જ એકદમ ધસીએ છીએ, અને ભૂલો દરીએ છીએ; અને ખરી ભૂલો હોય, છતાં પણ જે ગંભીરપણે આપણે તેમનો વિચાર કરીએ છીએ, તો જે કારણથી ભૂલો થઈ હોય છે, તે કારણને આપણે સ્થિર કરીએ છીએ, એટલું જ નહિ પણ સુધારો કરવાના કુદરતના પ્રત્યેક પ્રયત્નને પાછો પાડીએ છીએ.

*

*

*

ક્ષમા આપવી, એ આવેશથી પ્રકટતો મનોભાવ નથી. એ યથાર્થ શાસ્ત્રાનુકૂલ વિચાર છે—સાધન છે. ખરી અથવા ખોટી, પ્રત્યેક ભૂલને માટે પોતાને તેમ જ ખીજા પ્રત્યેક મનુષ્યને તત્કાળ ક્ષમા આપવાનો અભ્યાસ, એના જેવાં વિશેષ લાલકારક આ જગતમાં ખીજાં થોડાં જ સાધનો હશે. જે મનુષ્ય તત્કાળ ક્ષમા આપે છે, તે પ્રત્યેક પ્રતિકૂળ સ્થિતિમાંથી તત્કાળ મુક્ત થાય છે, કારણ કે ખોટા કામની ક્ષમા આપવી, એનો અર્થ જ એ છે કે મનમાંથી ખોટાનું સંપૂર્ણ અભાન કરવું. ક્ષમાના પ્રતનું સેવન એ શુદ્ધિ કરનાર ક્રિયા છે, અને તેની શરીર તથા મન ઉભયઉપર ઉત્તમ અસર થાય છે.

*

*

તમારાથી બને તેટલું સર્વોત્તમ શુદ્ધ વર્તન કરો, અને જ્યારે તમને સમજાય કે કોઈ કાર્યમાં તમારી જૂલ થઈ છે, ત્યારે વધારે સારું વર્તન કરવાનો પૂર્વના કરતાં પણ વધારે દૃઢ નિશ્ચય કરો. તમારાથી થોડી જૂલો થશે, અને જ્યારે થશે ત્યારે તેઓ હાનિકારક કળ ઉપજાવશે તે પહેલાં તેઓમાં સુધારો થશે. જેની આપણને ઇચ્છા હોય છે, તેના તરફ જ્યારે આપણે સંપૂર્ણ તનમનથી આગળ વધીએ છીએ ત્યારે જેની આપણને ઇચ્છા નથી, તેનો આપણે સર્વદા આપણા જીવનમાંથી નાશ કરીએ છીએ.

* * *

કશું પણ નકામું ગયું, એમ માનશો નહિ. જે દિવસે કોઈ પણ ઉપયોગી કાર્ય થયેલું આપણને જણાતું નથી, તે દિવસ પણ પ્રસંગે ખીજ દિવસે પ્રાપ્ત થયેલી કોઈ મોટી કાર્યસિદ્ધિના હેતુભૂત હોય છે. આગલે દિવસે કશું જ કરવામાં ન આવેલું હોવાથી ખીજે દિવસે મોટાં પરાક્રમો બડવાનાં અનેક ઉદાહરણો છે.

* * *

ઉપરથી પ્રવૃત્તિરહિત દેખાતી સ્થિતિનો મોટો ભાગ, પ્રવૃત્તિરહિત હોતો નથી. જીવનની સપાટી શાંત જણાતી હોય, પણ અંદરના ઉંડાણના ભાગે કંઈ અસાધારણની તૈયારીઓ કરતા હોય છે. જેણે જીવનનો સદુપયોગ કરવાનો નિશ્ચય કર્યો હોય છે, અને તદનુસાર જે વર્તેતો હોય છે, તેના જીવનમાં આ પ્રકારનું સર્વદા બન્યા કરતું જ હોય છે.

* * *

વિકાસને પામતા મનવાળા પુરુષને ઘણી વાર એવી ક્ષણો આવતી જણાય છે કે જેમાં તેને પોતાનામાં રહેલા 'સામર્થ્યનું' તથા પોતે પ્રાપ્ત કરેલા શુણેત્રનું ભાન જતું રહ્યું હોય એમ લાગે છે;

આખા શરીરમાં ચત્યતા હાસે છે, અને હું જાણું કંઈ જ ન હોઈ, અને આ જગતમાં મારો કશો જ ઉપયોગ ન હોય, એવું તેને લાન થાય છે. પરંતુ આ જ્ઞાન કેવળ ઉપરટપકેનું, અને પ્રાંતિકારક હોય છે; અને વૃદ્ધિમાને તેના ઉપર વિલક્ષણ ધ્યાન ન આપવું જોઈએ. આવી ક્ષણો સૂચવે છે કે કુદરતને સપાટીઉપરના જીવનને શાંત રાખવાની જરૂર પડી છે; અંતરની ઉંડાણના અગાધ પ્રદેશમાં કંઈક થતું હોય છે. અને જીવનનાં સઘળાં સામર્થ્યો, તે મહાન્ કાર્યમાં મદદ કરવાને ઉંડાં પ્રવેશી ગયાં હોય છે. આવા સમયમાં જે જાણ મનને શાંત રાખવામાં આવે છે તે અંદરના ભાગમાં ચાલતા મહાન્ કામમાં ડખળ થતું નથી; અને જ્યારે તે કાર્ય સમાપ્ત થાય છે, ત્યારે પૂર્વના કરતાં પણ વધારે સામર્થ્ય બહાર પ્રકટ થયાનું જ્ઞાન થાય છે.

*

*

*

આવી વિલક્ષણ ક્ષણો આવે છે ત્યારે ઘણા મનુષ્યો જ્ઞાતકારથી કાર્ય કરવાનો પ્રયત્ન કરે છે; પણ આમ કરવું એ જે સામર્થ્યોની હાલ અંતરના પ્રદેશમાં અગત્ય છે, તેમને સપાટીઉપર આણવું એ છે. વૃદ્ધિના નિયમોથી જે સામર્થ્યો જ્યાં આકર્ષાઈ ગયાં છે, ત્યાં જ તેમને રહેવા દો, અને થોડા કલાકમાં પાછો અત્યાઘાત થશે. નવા જીવનનું જ્ઞાન થશે, મન પૂર્વના કરતાં વધારે બળવાન અને વધારે તેજસ્વી થશે, અને જે કામ થોડા સમયઉપર આપણે કરી શક્યા ન હતા, તે કામ જ્ઞાતકારથી તે સમયે ક્યું હોત અને જેવું થાત, તેના કરતાં અનેકગુણ વધારે સાફ થશે, એટલું જ નહિ, પણ પોતાની મેળે અનાયાસ થઈ જશે. આથી, હાનિ થતી નથી, પણ સર્વ સાલ જ થાય છે.

*

*

*

કેઈ જાણવાનેની ઉત્તમ વાત આપણા જાણવામાં આવે છે ત્યારે આપણને એમ થાય છે કે આ વાત થોડાં વર્ષ પૂર્વે જાણી હોત તો કેવું સારું ! જે હવડું હતું, તેને આટલા દિવસસુધી અર્થ વળગી રહ્યા, અને આટલાં વર્ષ નકામાં પાણીમાં ગાળ્યાં ! પણ શું એ વર્ષો આપણે પાણીમાં ગાળ્યાં છે ? કદાચ એ વર્ષોમાં આપણે વધારે ઉત્તમ જ્ઞાન પ્રાપ્ત કરી ચક્રા હોત; આપણામાં વધારે ઉત્તમ જ્ઞાન પ્રાપ્ત કરવાનું સર્વદા સામર્થ્ય છે, પરંતુ ભૂતકાળમાં આપણે જે અનુભવ કર્યો હોય છે, તે નકામો હોતો નથી. આપણા વિકાસમાં એ અનુભવની આપણને જરૂર જ હતી, અને તેથી એ વર્ષો પાણીમાં ગયાં નથી. ભૂતકાળમાં આપણને એ અનુભવ ન થયો હોત, ભૂતકાળમાં જે હલકા પ્રકારનું આપણે જાણ્યું હતું, તે જો આપણા જાણવામાં ન આવ્યું હોત, તો આજે જે ઉત્તમ વાત આપણા જાણવામાં આવી છે, તે સમજવાજેટલું તથા તેની કદર કરવાજેટલું પણ આજે આપણામાં સામર્થ્ય ન હોત. આથી કરીને પશ્ચાત્તાપની કદી જ જરૂર નથી; પડેલાં આમ જાણ્યું હોત તો કેવું સારું થાત, એવો હિંદેગ કરવાનું પ્રયોજન નથી. પશ્ચાત્તાપ અને હિંદેગ કરવાને બદલે આપણે પ્રત્યેક પ્રાપ્ત પ્રસંગને માટે પરમેશ્વરનો અખંડ ઉપકાર માનવો જોઈએ. પ્રત્યેક પ્રસંગમાં આપણું હિત કરવાનું સામર્થ્ય રહેલું છે; પ્રત્યેક પ્રસંગ આપણને ઉપયોગી થઈ પડવાને સત્તજ હોય છે, અને તેથી પ્રત્યેક પ્રસંગને માટે આભારી થવું એ જ આપણને ઉચિત છે.

* * *

આપણે આપણાં વર્ષો પાણીમાં ગાળ્યાં, એ પ્રકારનો નિશ્ચય સેવ્યા કરવાથી આપણાં વર્ષો પાણીમાં ગાળવાની આપણને ટેવ પડે છે. જે આપણે ક્યું હોય છે, તેનો નિરંતર વિચાર કરી કરવાથી

તેનું તે જ ફરીને કરવાનો મનમાં સ્વભાવ બંધાય છે. એથી ઉલટું, હાલની ઉંચી સ્થિતિએ જે પ્રસંગોએ આપણને પહોંચ્યાં છે, તે પ્રસંગોને માટે ઈશ્વરનો આભાર માનવાથી હાલ કરતાં, પણ આપણને વધારે ઉંચી સ્થિતિમાં લઈ જનાર પ્રસંગોનું આપણે દ્વાર ઉઘાડીએ છીએ.

*

*

*

પ્રત્યેક વસ્તુને માટે આભાર માનવાથી, પ્રત્યેક વસ્તુ જેમાંથી ઉત્પન્ન થાય છે, તે મૂળની આપણે વધારે સમીપ આવીએ છીએ; અને પ્રત્યેક વસ્તુના મૂળની વધારે સમીપ આવવાથી પ્રત્યેક વસ્તુ આપણને અધિક અને અધિક પ્રમાણમાં મળવા માંડે છે.

*

*

*

જગતના વિચારમાં અખંડ ચતા ફેરફારથી જેઓ વધારે ખીકાય છે, તેઓને નિરંતર ભય રહે છે કે રખેને આપણે આડે માર્ગે ચઢી જઈશું. તેઓને કાઢના પણ નવા વિચારોને વાંચતાં શંકા થાય છે કે રખેને આ વાંચીશું તો આપણા આજ મુખીના સેવેલા કલ્યાણકારક નિશ્ચયો બદલાઈ જશે, અને આપણે ઉંધે-રસ્તે દોરવાઈ જઈશું આથી તેઓ પોતે નિશ્ચય કરેલા વિચારોવિના ખીજું કશું નેતા કે વિચારતા નથી. વિશાળ જગતમાં કવી કવી નવી વિચારશૈલીઓ નીકળે છે, થોડાં વર્ષ ટકે છે, વળી બદલાય છે, વળી નવી નીકળે છે, તેના જ્ઞાનથી તેઓ કમનસીબ રહે છે, પણ આપણે જે માનીએ છીએ તેમાં આપણા આડા માર્ગે વહેવાનો ભય રહ્યો નથી; પણ જે આપણે માનીએ છીએ તે પ્રમાણે આપણે જે વર્તન કરીએ છીએ, તેમાં તથા આપણા વિચારો બદલવાનો જ્યારે આપણે નિશ્ચય કરીએ છીએ ત્યારે તેમ કરવામાં આપણો શો હેતુ છે, તેમાં આપણા આડે માર્ગે વહેવાનો ભય રહ્યો છે. જ્યાં મુખી જીવન, પ્રેમ, અને સત્યને

શોધવાનો આપણો ઉદ્દેશ છે ત્યાં સુધી કોઈ પણ વિચારના ક્ષત્રમાં પ્રવેશતાં આપણને કશી ચિંતા નથી; બીજાઓના મોહ ધમાકે એવા વિચારોના વિશાળ પ્રદેશમાં ગમે તેટલા દૂર આપણે પ્રવાસ કરી આવીશું તોપણ આપણે ખરા માર્ગમાં જ રહ્યા કરીશું.

*

*

*

આત્મસંયમની અર્થાત્ મનને વશ રાખવાની ખુબી એ છે કે તે બે ધારવાળા ખજેની પેઠે જુને રીતે ઉપયોગમાં આવે છે. મનને વ્યાપાર ન કરવો હોય ત્યારે વૃત્તિને ક્રિયારહિત રાખવાનું તેનામાં સામર્થ્ય છે, એટલું જ નહિ પરંતુ જ્યારે મનને કોઈ વ્યાપારમાં જોડવું હોય ત્યારે તેમની સઘળી શક્તિઓને તેમાં જોડવાનું તથા જોડેલા સમય જોડવું હોય તેટલો સમય જોડવાનું તેનામાં સામર્થ્ય છે.

*

*

*

જેણે પોતાના મનઉપર અંકુશ ગ્રાસ કર્યો છે, એવો પુરુષ જે સમયે, જે કામ, જોડેલા સમય કરવું હોય તે સમયે, તે કામ, તેટલો સમય કરી શકે છે; પરંતુ જે કામ તેને કરવાની મરજી હોતી નથી; તે કામ તેને કરવું પડતું નથી, કારણ કે જે કામ તેને જે સમયે કરવું હોય છે, તે કામ કરવાનો તે સમયે તે આરંભ કરી શકે છે અથવા તો તે કામને તે સમયે તે અટકાવી શકે છે.

*

*

*

આત્મસંયમ સિદ્ધ કરનાર પુરુષના મનમાં કંઈ પણ ભૂતવત્ અથવા જડવત્ હોતું નથી; પ્રવૃત્તિ કરવાની જ્યારે જરૂર પડે છે ત્યારે પ્રવૃત્તિ કરવાને સઘળું જ તત્પર હોય છે; પરંતુ મનની કોઈ શક્તિના વ્યાપારની જ્યાં સુધી જરૂર નથી હોતી ત્યાં સુધી તે શક્તિ શાંતપણે તેને આધીન રહે છે, અને ક્રિયારહિત પડી રહે છે. આમ છતાં, સંયમી પુરુષને પોતાના મનને વશમાં રાખવાને બળ વાપરવું પડતું

નથી. તેને જે કરવું હોય છે, અથવા નથી કરવું હોતું તેને તે સરળપણે કરે છે અથવા નથી કરતો.

*

†

*

ખીજતઓના ખોટા જાણતા વિચારોનો અથવા નિશ્ચયોનો તિરસ્કાર ન કરો. તિરસ્કારવૃત્તિ મનને હાનિને કરનારી છે, અને તેથી કદાચ પણ વસ્તુનો તિરસ્કાર કરવાથી આપણે આપણું પોતાનું જ અહિત કરીએ છીએ

*

†

*

ખીજ મનુષ્યની મિત્રતા અથવા પ્રેમ આપણા ઉપર કાયમ રહે, એવી જે આપણી ઇચ્છા હોય તો આપણે ઇર્ષ્યાને ધરનારા ન થવું જોઈએ. ઇર્ષ્યામાં સામા મનુષ્યને આપણી પાસેથી ધક્કો મારીને વેગળા કરવાનું બળ રહેતું છે, અને તેથી જે આપણે તેને સેવીએ છીએ તો જે મનુષ્યને આપણે અત્યંત પ્રિય સમજીને નિરંતર આપણી પાસે રાખવાને ઇચ્છીએ છીએ તેને પણ તે ધક્કો મારીને આપણાથી દૂર કાઢી મૂકે છે. ઇર્ષ્યા આપણા અંતઃકરણમાં અશાંતિ ઉત્પન્ન કરે છે, એટલું જ નહિ, પરંતુ આપણી આંતુઆંતુ પ્રબળ વિરોધી વાતાવરણ ઉત્પન્ન કરે છે, અને આવા વાતાવરણમાં રહેનાર કોઈ પણ મનુષ્યના મિત્રો લાંબો વખત, તેના મિત્રો રહી શકતા નથી. મન આકર્ષવાની તેમ જ ધક્કો મારીને વેગળા ખસેડવાની એમ બે પ્રકારની ક્રિયા એકી વખતે કરી શકતું નથી. ઇર્ષ્યાની અને અદેખાઈની ખટાસથી જ્યાં સુધી આપણું મન તથા શરીર બરેલાં હોય છે ત્યાં સુધી, આપણે કોઈનો પ્રેમ સંપાદન કરી શકતા નથી તથા આપણા મનમાં માધુર્ય આવતું નથી.

*

*

*

હાલ તમે છો તેના કરતાં વધારે મોટા થાઓ, અને જે તમારે

જાણતું હશે, તે તમને મળશે; તમારો હિતેશ સફળ થશે; તમારા, લક્ષ્યસ્થાને તમે પહોંચશો. તમારી ધારણાઓને સિદ્ધ કરવામાં જે તમે નિષ્ફળ થયા હો તો તેનું એક જ કારણ છે અને તે એ કે તમે બહુ જ નાના રહ્યા છો, પરંતુ તમે ઇચ્છો તેવા મોટા યશ્ન શકો એમ છે, એ બાણીને તમે પ્રસન્ન થશો.

* * *

તમારામાં મહત્તાને પ્રકટાવો, અને તમારી લક્ષ્યતા જતી રહેશે. તમારામાં યુક્ત રહેલી મહત્તાને જેમ જેમ તમે બહાર કાઢતા જશો, અને તેનો અનુભવ કરતા જશો, અર્થાત્ જેમ જેમ તમે અધિક મોટા થતા જશો તેમ તેમ સર્વ પ્રકારનાં અંધતા, સર્વ પ્રકારની વિપત્તિઓ, સર્વ પ્રકારના રોગો, સર્વ પ્રકારની વ્યથાઓ, સર્વ પ્રકારની નિષ્ફળતાઓ સ્વલ્પમાં જે જે તમને નથી મળતું તે તે સર્વ તમારા જીવનમાંથી નાશને પામશે. આમાં ત સમજાય એવું કશું જ નથી. જેમ જેમ પ્રકાશનું બળ વધે તેમ તેમ અંધકાર ઓછો થવો જ જોઈએ.

* * *

પૂર્વ-શતકકરતાં આ શતકમાં અનેક મનુષ્યોનાં મન જાગ્રત્ થયા માંડ્યાં છે, અને જે કુંચી મેળવવાથી હાલ જે તેઓ જાણતા નથી, પણ જેતે જાણવાની હાલ તેઓનામાં પ્રબળ ઇચ્છા પ્રકટી છે, તે જાણવાને જેઓ શક્તિમાન થાવ એમ છે, તે કુંચીને પ્રાપ્ત કરવાને તેઓ સર્વ પ્રયત્ન કરી રહ્યા છે; અને જેમ હંમેશાં બને છે તેમ આ કુંચીને માટે તેઓ મગનને ખુંદી વળ્યા છે, પરંતુ કુંચી તો તેઓના પગઆગળ જ સર્વદા પડી રહેલી હોય છે.

* * *

તે કુંચી આ છે: વધારે મહાનને જાણવાની જો આપણી

ધચ્છા હોય તો આપણે આપણી માનસિક ચોખ્ખતાને વધારે
મોટી કરવી જોઈએ. નાના મને અર્થાત્ ઓછી શક્તિવાળા મને
જીવનના રહસ્યો સમજવાનો પ્રયત્ન કરવો, એ નકામો છે; અને
તોપણ આપણામાના ઘણા આવો જ પ્રયત્ન કર્યો કરે છે, અને
તેના પરિણામ એ આવે છે કે આપણે વાતો ઘણી કરીએ છીએ,
પણ આપણને અનુભવગ્રાસ્ત ઘણું જ ઓછું છે

જે કંઈ આપણે જાણવું હોય તે સર્વ આપણા અંતઃકરણમાં પ્રકાશવાને આ જગતમાં તૈયાર છે, પરંતુ જ્યાં સુધી તે જાણવાના સામર્થ્યનો વિકાસ કરવામાં આપણે પ્રમાદ સેવીશુ ત્યાં સુધી આપણે અજ્ઞાનમાં જ ગોઘાં ખાધા કરીશું. આમ હોવાથી આ સર્વ, માનસિક યોગ્યતાઉપર, સમજશક્તિઉપર, શુદ્ધિઉપર, આંતર દષ્ટિઉપર અવલંબીને રહેલું છે. સાત્યનો માર્ગ ક્રાંત એવો શુભ અને અગમ્ય માર્ગ નથી કે પરમેશ્વરના અનુમત્તપાત્ર માત્ર થોડા જ મનુષ્યો તેને જાણી શકે. આ મંહાન માર્ગ તે બીજું કંઈ જ નથી, પણ મનની વૃદ્ધિ કરવાનો, મનનો વિકાસ કરવાનો, મનને કેળવવાનો માર્ગ છે. જેનું મન વિકાસને પામ્યા કરે છે, તે મનુષ્ય તેને હમણા જ જે જાણવું હોય છે, તે જાણે છે, કારણ કે જાણવાની તેની હચ્છા જેટલા વેગથી વૃદ્ધિને પામે છે, તેટલા જ વેગથી તેની જાણવાની યોગ્યતા પણ વૃદ્ધિને પામે છે.

*

*

* /

પ્રત્યેક મનુષ્ય પોતાના મનનો વિકાસ કરી શકે એમ છે; અને તેમ કરવાના ધણા માર્ગ અને રીતો છે; પરંતુ સચ્ચી સહેલામાં સહેલો માર્ગ એ છે કે જે થોડી વાતો આપણને સાચી જણાઈ હોય તેમને આપણા નિત્યના જીવનમાં આચારમાં મૂકવી. આ માર્ગ જેમ સહેલામાં સહેલો છે, તેમ સર્વોત્તમ પણ છે, કારણ કે ક્રાંત વાતને આચારમાં હિતારવાને માટે જે બળનો આપણે ઉપયોગ કરીએ છીએ તે બળ આપણામાં નિરંતર પૂર્ણ રીતે વૃદ્ધિને પામે છે. જે આપણે જાણતા હોઈએ, તેને આચારમાં મૂકવું, એ જ વધારે જાણવાના સામર્થ્યની વૃદ્ધિ કરવાનો માર્ગ છે. આ જ મનનો વિકાસ કરવાની, મનની યોગ્યતા વધારવાની, મનની

મચ્છા હોય તો આપણે આપણી માનસિક ચોક્કસતાને વધારે મોટી કરવી જોઈએ. નાના મને અર્થાત્ ઓછી શક્તિવાળા મને જીવનનાં રહસ્યો સમજવાનો પ્રયત્ન કરવો, એ નકામો છે; અને તોપણ આપણામાના ઘણા આવો જ પ્રયત્ન કર્યો કરે છે, અને તેનો પરિણામ એ આવે છે કે આપણે વાતો ઘણી કરીએ છીએ, પણ આપણને અનુભવજ્ઞાન થઈ જ. ઓછું છે.

*

*

*

જે વિષય જાણવાની હાલ આપણને મચ્છા છે, તે વિષય ને આપણને ન સમજતો હોય તો આપણે નિશ્ચય કરવો જોઈએ કે તે વિષય સમજવા જેટલું આપણું મન મોટું નથી; તે ઘણું જ નાનું છે. જે હોય છે તે આ રથને જ રહેલો છે. આથી જ્ઞાનને માટે, અનુભવને માટે, સત્યને માટે આપણા લઘુ મનને હૃદયપરાંત મહેનત આપવાને બદલે આપણે આપણાં મનને મોટાં કરવાનો અને તેમનો વિકાસ કરવાનો તત્કાળ પ્રયત્ન કરવા માંડવો જોઈએ. ત્યારે મન વધારે વિસ્તારવાળું થાય છે, ત્યારે તે વધારે જ્ઞાનને સંપાદન કરી શકે છે; પણ જ્યાં સુધી તે નાનું રહ્યા કરે છે ત્યાં સુધી તે વધારે જ્ઞાનને સંપાદન કરી શકતું નથી.

*

*

*

જ્ઞાનને શોધવાની આપણે ગરૂર નથી; અનુભવજ્ઞાનને માટે આંખો તાણવાની આપણે અમત્ય નથી. વિસ્તાર પામતા-વૃદ્ધિને પામતા મનમાં અધિક અને, અધિક સત્ય પોતાની મેળે પ્રકાશને પામતું જાય છે; અને જેમ કાચની હવેલી ગમે તેટલી મોટી હોય તોપણ સૂર્યને તેમાં પોતાનો પ્રકાશ ભરવાનું સહજ છે, તેમ મનુષ્યે પોતાનું મન ગમે તેટલું મોટું કર્યું હોય તોપણ તેમાં સત્યને પોતાનો પ્રકાશ ભરવાનું સહજ છે.

જે કંઈ આપણે જાણવું હોય તે સર્વ આપણા અંતઃકરણમાં પ્રકાશવાને આ જગતમાં તૈયાર છે, પરંતુ જ્યાં સુધી તે જાણવાના સામર્થ્યનો વિકાસ કરવામાં આપણે પ્રમાદ સેવીશુ ત્યાં સુધી આપણે અજ્ઞાનમાં જ ગોઠ્યા ખાધા કરીશું. આમ હોવાથી આ સર્વ, માનસિક યોગ્યતાઉપર, સમજશક્તિઉપર, બુદ્ધિઉપર, આંતર દષ્ટિઉપર અવલંબીને રહેલું છે. સત્યનો માર્ગ કોઈ એવો શુભ અને અગમ્ય માર્ગ નથી કે પરમેશ્વરના અનુગ્રહપાત્ર માત્ર થોડા જ મનુષ્યો તેને જાણી શકે. આ મંદાન માર્ગ તે બીજું કંઈ જ નથી, પણ મનની વૃદ્ધિ કરવાનો, મનનો વિકાસ કરવાનો, મનને કેળવવાનો માર્ગ છે. જેનું મન વિકાસને પામ્યા કરે છે, તે મનુષ્ય તેને હમણા જ જે જાણવું હોય છે, તે જાણે છે, કારણ કે જાણવાની તેની ધમ્મા જેટલા વેગથી વૃદ્ધિને પામે છે, તેટલા જ વેગથી તેની જાણવાની યોગ્યતા પણ વૃદ્ધિને પામે છે.

*

*

* ૧

પ્રત્યેક મનુષ્ય પોતાના મનનો વિકાસ કરી શકે એમ છે; અને તેમ કરવાના ઘણા માર્ગ અને રીતો છે; પરંતુ સહિષ્ણુ સહેલાંમા સહેલાં માર્ગ એ છે કે જે થોડી વાતો આપણને સાચી જણાઈ હોય તેમને આપણા નિત્યના જીવનમાં આચારમાં મૂકવી. આ માર્ગ જેમ સહેલાંમા સહેલાં છે, તેમ સર્વોત્તમ પણ છે, કારણ કે કોઈ વાતને આચારમાં હિતારવાને માટે જે બળનો આપણે ઉપયોગ કરીએ છીએ તે બળ આપણામાં નિરંતર પૂર્ણ રીતે વૃદ્ધિને પામે છે. જે આપણે જાણતા હોઈએ, તેને આચારમાં મૂકવું, એ જ વધારે જાણવાના સામર્થ્યની વૃદ્ધિ કરવાનો માર્ગ છે. આ જ મનનો વિકાસ કરવાની, મનની યોગ્યતા વધારવાની, મનની

વૃદ્ધિ કરવાની કુચી છે. જ્ઞાનને માટે અથવા હાથ જે તમે. જાણતા નથી તે જાણવાને માટે હાથવરાળ કરવામાં નકામો સમય ન ગણો. હમણાં તમે કંઈક જાણો છો. તે કંઈક, ભલે ગમે તેટલું નિર્મોલ્ય હોય તોપણ તેને આચારમાં મૂકો. આમ આચારમાં મૂકવાથી, તમે જાણેલી વાતથી વધારે ઉંચી વાત જાણવાનું તમારા મનમાં સામર્થ્ય આવશે; પછી તે 'વધારે ઉંચી વાતને' પાછી આચારમાં મૂકો. આમ થતાં તમારા મનનું, તેથી પણ વધારે ઉંચી વાત જાણવાનું સામર્થ્ય થશે. પાછી આ 'તેથી પણ વધારે ઉંચી વાતને' આચારમાં મૂકો, એટલે વળી તમારું મન અધિક વિકાસને પામશે; આમ તે નિત્ય વિકાસને પામતું જશે, તે એટલે સુધી કે જે વાત તેને જાણવી હશે તેને તે સમજી શકશે; તેને કશું જ અગમ્ય નહિ રહે.

*

*

*

ત્યારે તમારું મન તમારા ઉચ્ચ ઉદ્દેશને ત્યજીને આકુઅવણુ ભટકતું તમને જણાય, અને ઉંચી જાગૃતિમાં પ્રેમ કરવાને ખેદલે હલકા વિષયોમાં રમવા માંડે ત્યારે તમારી વૃત્તિ આંતર મનઉપર નાંખજો, અને ત્યાં જે મહાન સત્તા રહેલી છે, તેને જામત કરવાનો પ્રયત્ન કરજો. તમારા આત્મસ્વરૂપનું જ્ઞાન કરવાનો પ્રયત્ન કરજો, અને તમારા સઘળા વિચારોને નીચેના પ્રદેશમાંથી લાવી લાવીને આત્માના ઉચ્ચ પ્રદેશમાં સ્થાપજો. જેનો તમે અનુભવ કરવા ઈચ્છતા હો, તેનું પુનઃ પુનઃ દંઢતાથી રટણ કરજો. અને જે સ્થિતિમાં તમારી ઇચ્છેલી વસ્તુનો તમને અનુભવ થાય, તે ઉચ્ચ સ્થિતિમાં તમારું મન અદ્ય સમયમાં આવશે. આ પ્રકારનો નિયમ છે, અને આ નિયમનું આગ્રહથી પાલન કરનાર ગમે તે મનુષ્ય નીચા પ્રદેશોમાં ભટકતા પોતાના મનને રોજીને ઉંચા પ્રદેશોમાં સ્થાપવા સમર્થ થશે.

*

*

*

પ્રત્યેક વિચારમાં-તેનું પોતાનું વાસ્તવિક બળ હોય છે, પણ તે બળને વસ્તુઓઉપર, સ્થિતિઓપર અને આજીવજીવના પ્રસંગોઉપર કદી પણ ત વાપરવું જોઈએ. વિચારના બળનો આપણા પોતાના બળની વૃદ્ધિ કરવામાં-આપણે પોતાનો વિકાસ કરવામાં જ-ઉપયોગ કરવો જોઈએ. આપણા પોતાના બળની વૃદ્ધિ કરવાની ઇચ્છાથી આપણા વિચારનાં સઘળાં સામર્થ્યોને આપણા પોતાના પ્રતિજ્ઞ વાળવાં જોઈએ; અને આ કરવું, એ તમારા વિચારના બળનો સદુપયોગ કયો ગણાય છે. બહારની સ્થિતિઓને અથવા વસ્તુઓને પોતાને વશ પર્તાવવાને માટે વિચારના બળનો ઉપયોગ કરવો, એ તેનો દુરુપયોગ છે, અને હાય છે. પરંતુ મનુષ્યોનો મોટો ભાગ આમ કરવાનો જ પ્રયત્ન કરે છે, અને તે કારણથી તે ઘણું જ થોડું સિદ્ધ કરે છે.

*

*

*

*

પ્રતિકૂળ પ્રસંગોને જોઈને ઉદ્વેગ ધેરવામાં, નિરાશ થવામાં, અથવા હિંમત હારી જવામાં કંઈને કરો જ લાભ નથી. હિંમત હારી જનાર મનુષ્ય પોતે દુર્બળ મનુષ્ય છે, એવું સિદ્ધ કરે છે, અને દુર્બળ મન પ્રાપ્ત સંકટોની સામે કદી પણ બાથ બીડી નાકતું નથી. પોતાની હિંમતને, પોતાના નિશ્ચયને, પોતાની પ્રસન્નતાને, અને પોતાની શક્તિને ટકાવી રાખનાર મન જ પ્રત્યેક વિપત્તિનો જય કરી શકે છે, કારણ કે આવું મન જ સર્વદા બળવાન રહ્યા કરે છે. નિષ્વળતા પ્રાપ્ત થવાનું મુખ્ય કારણ, દુઃખના વાદળોં અંતુમી રહ્યાં હોય છે તે સમયે હિંમત હારી જવી, એ છે, પરંતુ આપ્રમાણે હિંમત હારી જવાથી મન એવું તો દુર્બળ થઈ જાય છે અને ગભરાઈ જાય છે કે તેનામાંથી તેનું સામર્થ્ય અને વિવેકશક્તિ જતાં રહે છે. આમ છતાં આ બંનેની દુઃખના સમયમાં જ આપણને ખરી જરૂર તો હોય છે આ કારણથી ગમેતેમ યાય તોપણ આપણે

વિપત્તિના અનુમાનથી કદી પણ હિંમત હારી જવી ન જોઈએ,
અથવા ઢગલાજેવા થઈ જવું ન જોઈએ.

*

*

*

*

દુઃખના વખતમાં હિંમત હારી ન જવાય, પણ હિંમત રાખી
શકાય એટલા માટે આપણે જાણવું જોઈએ કે જે આપણે મનઉપર
લેઈશું તે ગમે તેવી વિપત્તિની, સામે જાય બીડવાનું આપણામાં
પૂર્ણ સામર્થ્ય છે. વળી આપણે સ્મરણમાં રાખવું જોઈએ કે
નિષ્ફળતા એ શું છે, એવા સંજ્ઞાનો જે કદી પણ ઉચ્ચાર કરતો
નથી, તેને પ્રત્યેક વસ્તુ સાહાય્ય અપે છે. દુઃખનાં ચઢી આવેલાં
કાળાં વાદળાંમાં તમને પ્રકાસનું કિરણ ન જણાય તો વાદળાંની
અંદર યઈને પેલી પાર દૃષ્ટિ નાંખજો. ત્યાં તમને અત્યંત તેજસ્વી
પ્રકાશ દૃષ્ટિએ આવશે. વળી બહાર તમને તેજસ્વી કિરણો ન જણાય
તો તમારા પોતાના મનમાં તમે અત્યંત તેજસ્વી પ્રકાશ ઉત્પન્ન
કરી શકો એમ છે. કલ્પનાવડે આવો પ્રકાશ ઉત્પન્ન કરો, અને
તેમાં તમારા મનને એકાગ્ર કરવાથી અલ્પ સમયમાં તમારા મનનો
અંધકાર નષ્ટ થઈ તમારી સમગ્ર વૃત્તિઓ પ્રકાશિત થઈ જશે; અને
તમારે અંધકારમાં બાથોડીયાં મારવાં છૂટી જશે એટલું જ નહિ
પણ તમારો ભવિષ્યનો માર્ગ પણ તમને અત્યંત સ્પષ્ટ થશે.

*

*

*

જ્યારે તમને વિપત્તિ સમીપ આવેલી જણાય ત્યારે તમે પોતે
સર્વ પ્રકારે સર્વોત્તમ થાઓ. જે તમે સર્વોત્તમ થશો તો તમારો
વાંકો દિવસ ફરવા માંડશે; પણ જે તમે બગડતા ચાલશો, અને
નીચી અને વધારે નીચી જૂમિમાં ઉતરતા જશો તો તમારા કેવળ
વિનાશ થતા પર્યંત તમારા દિવસો વધારે અને વધારે બગડતા
ચાલશે. સ્મરણમાં રાખો કે તમારા જીવનમાં જે કંઈ બને છે

અથવા નથી બનતું, તે તમારા વર્તનપ્રમાણે જ બને છે, અથવા નથી બનતું; આથી તમારે નિરંતર વધારે ઉંચી અને ઉંચી ભૂમિકામાં ચઢવું જોઈએ, અને પ્રતિદિન વધારે શ્રદ્ધા, વધારે નિશ્ચય, વધારે પ્રસન્નતા, વધારે હિંમત, વધારે ઉત્સાહ, વધારે વીર્ય અને વધારે વિશુદ્ધિ ધર્મ કરવાં જોઈએ. જ્યારે શ્રદ્ધા કુશળ થતી જણાય ત્યારે પૂર્વકરતાં પણ વધારે શ્રદ્ધાને ધરો; ઉંચે ચઢો, અને વધારે ઉંચા અને વધારે બળવાન વિચારોના પ્રદેશમાં નિવાસ કરો, અને મનની તથા આત્માની વધારે હૃદય શક્તિઓ પ્રતિ મનને વધારે પૂર્ણરૂપે અભિમુખ રાખો. અને આ સઘળું કરવાસાથે પરમેશ્વરના ઉપર આધાર રાખો. પરમાત્મામાં પૂર્ણ અભેદના જ્ઞાનપૂર્વક જીવન માન્યાવિના કોઈપણ મનુષ્ય સર્વોત્તમ થઈ શકતો નથી. આ કંઈ કલ્પના નથી, અથવા અંધશ્રદ્ધાથી ઠોકા ખેસાડેલો સિદ્ધાંત નથી, પરંતુ મથાર્થ સાત્વીય નિશ્ચય છે. -

*

*

*

તમારો ધૂરંદ્રો વિષય તમને ન મળે ત્યારે ખેદને ધરતા મનને તત્કાળ તેમ કરતાં રોકો. વાણીઉપર એવો અંકુશ મૂકી દો કે કોઈ કાળે પણ તે શોકનો ઉદ્ગાર ન કાઢે; કારણ કે સર્વ પ્રસંગોમાં અને સર્વ સમયોમાં સર્વોત્તમ રહ્યા કરવાથી જ તમને વધારે સારાની અવશ્ય પ્રાપ્તિ થાય છે. ખેદને ધરવાથી પદાર્થોઉપરના આપણો અંકુશ આપણે ખોટું જોઈએ છીએ, અને તે અંકુશને પાછો પ્રાપ્ત કરવામાં ઘણો સમય જાય છે; અને ઘણો નવો પ્રયત્ન કરવો પડે છે. પરંતુ પૂર્વના જેવા જ દૃઢ નિશ્ચયવાળા અને શ્રદ્ધાવાળા રહ્યા કરવાથી પૂર્વના કરતાં વસ્તુઓઉપર આપણને વધારે બળવાન અંકુશ પ્રાપ્ત થાય છે, અને આમ થતાં આપણો સિકંદર કરવામાં માત્ર થોડો સમય જ વીતવાની પછી અગત્ય રહે છે.

આ જગતમાં વ્યવહારમાં આપણને જે જે વસ્તુઓ મળે છે, તે સર્વ માટે આપણે મનુષ્યભતિઉપર થોડો અથવા ઘણો આધાર રાખવો પડે છે. આથી જેના જેના સંબંધમાં આપણે આવવાનું થાય તે સર્વની સાથે યોગ્ય પ્રકારે સંબંધવાળા થવાની આપણને અત્યંત અગત્ય છે. જ્યારે થોડોસાથે, આપણે સંબંધ થાય ત્યારે આપણાથી બને તેટલું સર્વોત્તમવર્તન આપણે તેમની સાથે અલાવવું જોઈએ, નહિ તો તેઓ આપણી સાથે સર્વોત્તમ વર્તન અવશ્ય નહિ જ અલાવવાનાં. ખીજાઓનો આપણામાં વિશ્વાસ બેસે એવું વર્તન આપણે રાખવું જોઈએ, અને આપણે આપણા સંબંધમાં આવનાર પ્રત્યેક મનુષ્યને આપણી યોગ્યતા ખતાવી આપવી જોઈએ; પરંતુ હિંદાસ, ઉદ્વિગ્ને અને દુઃખી ચહુરાથી ફરનાર મનુષ્યમાં કાંઈનો વિશ્વાસ બેસતો નથી. તે જ પ્રમાણે ‘આ કરતાં તો મને મોત આવ્યું’ હોત તો સાફ થાત’. એવા ભાવનાં વચનો બોલીને તંથા વર્તન કરીને સર્વના ઉપર પોતાનો કંટાળો દર્શાવનાર મનુષ્ય ખીજાઓને પોતાની યોગ્યતા દર્શાવી શકતો નથી. જગતને શ્રદ્ધાવાળા, વિપત્તિથી દુખી ન જનારા, ઈચ્છેલો વિષય ન મળતાં લાંબું મુખ કરી ન રહનારા, અને જેમ પંરાણવ મળે તેમ વધારે આમહથી, ઉત્સાહથી અને દૃઢ નિશ્ચયથી પ્રયત્ન કરનારા મનુષ્યો જોઈએ છે; અને આવા જ મનુષ્યને જો પોતાની ઉત્તમ અને વહાલામાં વહાલી વસ્તુઓ પણ આપે છે.

* * *

જે મનુષ્ય ખીજાના સમભાવથી અથવા દયાથી, અથવા કરુણાથી વિજયને પ્રાપ્ત કરવાની આશા રાખે છે, તે મનુષ્ય નિષ્ફળ બને છે. દુઃખમાં ખીજાની દયાની તમારે જરૂર છે, એવું જગતને

જણાતાં તેઓ તમને નાલાયક ગણે છે, અને નાલાયકને જે પદ ઉચિત હોય છે, તે પદમાં જ તેઓ 'તમને મૂકે છે. યોગ્યતા જ આપણને વધારે હિંચુ પદ આપે છે, કંઈ દયાળુ મનુષ્યોની દયા પ્રકટાવનારા શબ્દો દીન મુખ કરી બોલવાથી, તે શબ્દો વધારે હિંચુ પદ આપતા નથી. યોગ્યતા જ ઉદયને અથવા સુખને આપનાર છે, કંઈ ઉદાર મનુષ્યોને કરેલી દીનતાથી ભરેલી અરજીઓ નહિ. સ્વરૂપમાં જે પોતે સર્વોત્તમ થાય છે, અને સર્વોત્તમ થઈને બીજાઓ સાથે સર્વોત્તમ વર્તન ચલાવે છે, તેને જ સામું સર્વોત્તમ સુખ મળે છે.

* * * *

મારા ઉપર દયા કરો, મારા ઉપર કરુણા કરો, મારા પાપીના સામું જુઓ, એમ રાત્રિદિવસ ઘંટીઘંટી કરો ચલાવનાર અને સામાના અનુગ્રહને ઇચ્છનાર મનુષ્યને અનુગ્રહની પ્રાપ્તિ થતી નથી, પરંતુ જે નિરંતર માયાળું વર્તન રાખે છે, તેના પ્રતિજ સર્વ, અધિકમાં અધિક માયા દર્શાવે છે. કકડા રોટલાને માટે મહેલ્લાઓમાં કરુણ સ્વરથી પોકાર મારતા ફરતા લિખારીઓને જુઓ અને ખાતરી કરો કે દયાને માટે દયાની યાચના કરવાથી દયાની પ્રાપ્તિ થાય છે? યોગ્યતા પ્રાપ્ત કરવાથી જ બીજાઓ આપણા ઉપર પ્રેમ, દયા, કરુણા, જે કહે તે, કરે છે. બીજાઓના ઉપર સમભાવ દર્શાવવામાં ઠીક પ્રણ પાછી પાતી ન કરવાથી જ, બીજાઓ આપણા પ્રતિ વાસ્તવિક સમભાવ દર્શાવે છે.

* * *

ક્યાં જવું અને શું કરવું, તેનો કશો પણ ઉપાય તમને ન મળે ત્યારે નિશ્ચય કરજો કે તમારું અંતઃકરણ વિકળ થયું છે. આવે પ્રસંગે શાંત થાઓ. નેત્ર મીચી અંતઃકરણમાં હિંડા ઉતરો, અને મનનાં બાહ્ય તોફાનો સધળાં ભૂલી જઈને ત્યાં પ્રવર્તતી અપૂર્વ

પ્રકાશવા દો, અને તેનાં કિરણો તમારા વર્તમાન જીવનના સર્વ પ્રસંગોને પ્રકાશિત કરશે. બુદ્ધિના સામર્થ્યને તમારે વધારવાની જરૂર નથી, પણ મનમાં ચાલતી ધમાધમને ઓછી કરવાની જરૂર છે. ૧ અંતરમાં ઉતરીને શાંત થતાં શીખો, અને તમને સમજાશે કે 'તમારું' મન એક ચમત્કારિક વસ્તુ છે, અને તમારા વ્યવહારના ગમે તેવા ગુંચવાડા બરેલા પ્રશ્નનો નિવેડો આપી શકે તેનામાં સામર્થ્ય છે.

*

*

*

આપણા જીવનમાં પ્રસંગે એવી પણ ક્ષણો આવે છે કે જે સમયે આ જગતમાં આપણને કશું જ સાર લાગતું નથી; પરંતુ આમ લાગવામાં દોષ કેવળ આપણી દૃષ્ટિનો છે. જ્યારે ઉંઘી દૃષ્ટિથી આપણે જગતને જોઈએ છીએ ત્યારે દરેક વસ્તુ આપણને ઉંઘી લાગે છે; જ્યારે આપણે અંધારામાં બેઠા હોઈએ છીએ ત્યારે આપણને બધું અંધકારમય જ લાગે છે. પરંતુ પ્રકાશમાં આપણે આવી શકીએ છીએ, - એટલું જ નહિ પણ સર્વદા પ્રકાશમાં રહી શકીએ છીએ; અને જ્યારે આપણે નિરંતર પ્રકાશમાં રહીએ છીએ ત્યારે આપણને પ્રત્યેક વસ્તુ સારી લાગે છે.

*

*

*

જ્યારે આપણી દૃષ્ટિ સર્વવ્યાપક ચૈતન્યપ્રતિ અથવા પરમાત્મા-પ્રતિ રહે છે ત્યારે પ્રત્યેક વિચાર, પ્રત્યેક ક્રિયા અને પ્રત્યેક અનુભવ આપણા જીવનને ઉન્નત કરે છે. આવી દૃષ્ટિને કશું જ ખોટું જણાતું નથી, પણ ઉત્કૃષ્ટ સર્વ આનંદરૂપ જ જણાય છે. મનુષ્યની આ પ્રકારની દૃષ્ટિ તેના શરીરની, મનની, અને આત્માની નિરંતર ઉન્નતિ સાધ્યા જ રહે છે. આ દૃષ્ટિ સર્વમાંથી શુભને જ શોધી લે છે, અને તેમાં આનંદમય રહે છે.

*

*

*

હાવાગ ચઢસુ મન તને જોવાને અસમર્થ થઈ ગયું છે.

*

*

*

દરરોજ સવારે થોડો સમય, અથવા વધારે, સારું તો એ છે કે સવારે, બપોરે, સાંજે તથા રાત્રે સુતી વખતે એમ ચાર વાર થોડો થોડો સમય, અંતરમા કિતરી પ્રશાંત પડી રહેવાનો અભ્યાસ કેાઈએ કદી પણ છોડી દેવો ન જોઈએ. દિવસમાં પ્રસંગોપાત્ત આંતરે આતરે વિચારના વેગને સંપૂર્ણ રાખાવી દઈને મનને અક્રિય રાખવાથી મન શુદ્ધ થાય છે, તથા વિચારનું બળ વધે છે. વળી તેથી આપણા સામર્થ્યની પણ વૃદ્ધિ થાય છે, કારણ કે આંતર જીવનની પ્રશાંતિમાં પ્રવેશ કરવો, એનો અર્થ એ છે કે પરમાત્માના અગાધ સામર્થ્યનો સ્પર્શ કરવો.

*

*

*

પ્રત્યેક મનુષ્યનામાં, તેના વર્તમાન અવહારને તે બરાબર ચક્રાવે એવો સીધો રસ્તો દર્શાવનાર જોઈએ તેટલી જુદી હોય છે; અને આ જુદિને જો ગણરાવી નાંખવામાં ન આવે તો તે ભાગ્યે જ જૂઠો કરે છે. પરંતુ તે નિરંતર પોતાના મનના પ્રકાશને ડહોળી નાંખે છે, અને તેથી તેનાથી થતી સઘળી જૂઠોનો હોય તે આ પ્રકાશની અપૂર્ણતાના ઉપર નાંખે છે. આથી પ્રકાશના સામર્થ્યને વધારીને પ્રકાશની અપૂર્ણતાને સુધારવાનો તે પ્રયત્ન કરે છે, પણ તેમ કરવાથી તે કિલટી વધારે જૂઠો કરે છે; કારણ કે જ્યાં મુઠ્ઠી સામર્થ્ય આડે માર્ગે વહેતું હોય છે ત્યાં સુધી જેમ તેને વધારવામાં આવે છે, તેમ તે વધારે આડું જાય છે. આવા સમયમાં પ્રશાંત થઈ જવું, એ જ ક્રિયા છે. મનમાં ઝગઝગતા જ્યોતિને શાંતિથી

પ્રકાશવા દો, અને તેનાં કિરણો તમારા વર્તમાન જીવનના સર્વ પ્રસંગોને પ્રકાશિત કરશે. બુદ્ધિના સામર્થ્યને તમારે વધારવાની જરૂર નથી, પણ મનમાં ચાલતી ધમાધમને ઓછી કરવાની જરૂર છે. ૧અંતરમાં ઉતરીને શાંત થતાં શીખો, અને તમને સમજાશે કે તમારું મન એક ચમત્કારિક વસ્તુ છે, અને તમારા વ્યવહારના ગમે તેવા ગુચ્છનાડા બરેલા પ્રશ્નો નિવેડા આપવાનું તેનામાં સામર્થ્ય છે.

*

*

*

આપણા જીવનમાં પ્રસંગે એવી પંજુ ફણો આવે છે કે જે સમયે આ જગતમાં આપણને કશું જ સાર લાગતું નથી; પરંતુ આમ લાગવામાં દોષ કેવળ આપણી દૃષ્ટિના છે. જ્યારે ઉંધી દૃષ્ટિથી આપણે જગતને જોઈએ છીએ ત્યારે દરેક વસ્તુ આપણને ઉંધી લાગે છે; જ્યારે આપણે અંધારામાં બેઠા હોઈએ છીએ ત્યારે આપણને બધું અંધકારમય જ લાગે છે. પરંતુ પ્રકાશમાં આપણે આવી શકીએ છીએ, એટલું જ નહિ પણ સર્વદા પ્રકાશમાં રહી શકીએ છીએ; અને જ્યારે આપણે નિરંતર પ્રકાશમાં રહીએ છીએ ત્યારે, આપણને પ્રત્યેક વસ્તુ સારી લાગે છે.

*

*

*

જ્યારે આપણી દૃષ્ટિ સર્વવ્યાપક ચૈતન્યપ્રતિ અથવા પરમાત્મા-પ્રતિ ગૂઢ છે ત્યારે પ્રત્યેક વિચાર, પ્રત્યેક ક્રિયા અને પ્રત્યેક અનુભવ આપણા જીવનને ઉન્નત કરે છે. આવી દૃષ્ટિને કશું જ ખોટું જણાતું નથી, પણ ઉન્નતું સર્વ આનંદરૂપ જ જણાય છે. મનુષ્યની આ પ્રકારની દૃષ્ટિ તેના શરીરની, મનની, અને આત્માની નિરંતર ઉન્નતિ સાધ્યા જ કરે છે. આ દૃષ્ટિ સર્વમાંથી શુભને જ શોધી લે છે, અને તેમાં આનંદમય રહે છે.

*

*

*

જો કે સુખને માટે ગ્રાણીઓ ઉપર કે પદાર્થો ઉપર આધાર રાખવાની આપણે કશી જ જરૂર નથી તો પણ આપણું મન જ્યારે અનુકૂળ દૃષ્ટિવાળું અથવા સુખમય સ્થિતિમાં હોય છે ત્યારે ગ્રાણીમાત્રના અને પદાર્થમાત્રના સંબંધથી આપણને સુખ ઉપજે છે. આથી એ સિદ્ધ થાય છે કે આપણા મનમાં જે હોય છે, તેને જ આપણે બાહ્ય જગતમાંથી હંમેશાં ગ્રહણ કરીએ છીએ. આપણા મનમાં જે દુઃખ હોય છે, તો આખા જગતમાં જ્યાં ત્યાં આપણને દુઃખ જ જણાય છે, અને તે જ પ્રમાણે આપણા મનમાં જે સુખ હોય છે તો આપણને સર્વત્ર સુખ જ જણાય છે.

*

*

*

સુખને માટે વિષયો ઉપર જે મનુષ્ય આધાર રાખે છે, તેને સુખને આપનાર વિષયો ક્યાંકિં પણ જડતા નથી; પરંતુ જ્યારે તે પોતાના અંતરમાં સુખને રાખે છે, ત્યારે તેને સુખ આપનાર વસ્તુઓને જ તે પોતાના પ્રતિ આકર્ષે છે, અને તે જ વસ્તુઓ તેને પ્રાપ્ત થાય છે. તમારા અંતરમાં જે પ્રકારનું મનોરાજ્ય તમે અખંડ અનુભવો છો, તેને જ બાહ્ય જગતમાં તમે સચ્ચ રૂપે પ્રત્યક્ષ કરો છો.

*

*

*

બાહ્ય જગતમાં કંઈ ફેરફાર કરવાની તમારી ઇચ્છા થાય તો પ્રથમ તે ફેરફાર કરવાનો આરંભ તમારા અંતર મનમાં કરો. અખંડ વૃદ્ધિનો અને ઉન્નતિનો આ મુખ્ય અને પ્રથમ નિયમ છે. જોવા તમે બહાર દેખાવા ઇચ્છતા હો તો પ્રથમ તમે અંતરમાં થાઓ, અને બાહ્ય જગતને જેવું કરવા તમે ઇચ્છતા હો તો તેવું કરવાનું તમારામાં બળ, શુદ્ધિ અને યોગ્યતા આવશે.

વેરંતર હસો.

કર્તાએ તારં જે ગણે તું, સાધી બંધારે તે રહે,
આખું જગત તુજ યત્નપ્રતિ, કહુ વચનને છોને કહે;
સ્તુતિ જ્યાંથી મળવી હોય ઘટલી, ત્યાંથી નિંદા છે થતી,
પણ વિસરી તે વીર રાખજે, તુજ હસતી મુખની આકૃતિ.
બનતો પરિશ્રમ શુદ્ધસુદ્ધિ-થી સતત સાધ્યા પછી,
વિપરીત ફળ નજરે પડે, અથવા ન ફળ પ્રકટે હજી;
મિત્રો બધા પલટાઈ, થઈ રાત્રી, જતા છોને ત્યજી,
પણ વિસરી તે વીર રાખજે, તુજ વદનપર સ્મિતને સજી.
કરવાનું તે બનતું ક્યું છે, પ્રભું અને તું જાણતા,
બીજાં ન ભણે તેથી ધરીએ ખેદ વીર શાને વધા.
જે તે રીતે આનંદને ધરી, હૃતથી હસજે સદા,
હસતાં ગળી જતી આપદો. જેમ હિમ ગળે રવિ ઉગતાં.

શ્રી વિશ્વનાથ.

સર્વ સ્થિતિમાં પ્રસન્નતા સેવ્ય છે.

પ્રસન્નતાને કદી ના ત્યજીએ, પ્રસન્ન સર્વ સ્થિતિમાં રહેજીએ,
કાં જે અયશ નથી દુઃખસ્થિતિ, ક્ષણમાં ટળંનારી લહીએ,
રાત્રિપછી દિન આવે એવો, વિચનિયમ કાં વિસરીએ,
સ્વપ્નસમા બોધ ક્ષણિક પ્રસંગો, નયનો શીદ જળથી ભરીએ.
શોકાનલે નવ પ્રજળવું, હસતું વહન વીર રાખવું,
આનંદથી કર્તાવ્ય કરવું, ખિન્ન વચન ન ભાખવું,
ઘમધોર રહે આકાશ ના, ક્ષણ વીતતાં નિર્મળ થતું,
આવેયું દુઃખ જઈ અહ્ય કાળે, સુખ પાછળ આવતું.
તડકો છાયા, માયાની છે રમત, લહી નાં મુઝાઈએ, પ્રસ
શીદ ખાવું ત્યજીને ખેસીએ, શીદ કોઈથી ના બોલીએ,
શીદ જઈ ખુણે સ્મરી પ્રાપ્ત દુઃખને, શોકમાં છેવ રોળીએ,
શીદ પ્રાપ્ત વ્યવહારો ન કરીએ, દાં ન હસીએ ખેલીએ,
જે ક્ષણ ટકે, તે અર્થ વ્યર્થ જ કાં નિસાસા મેલીએ,
રડવાનું કશું કારણ ન છતાં, બાળકશુદ્ધિ શીદ થઈએ, પ્રસ.

દિવસો ગયા જેમ પૂર્વના તેમ આ દિવસ પણ વહિ જશે,
 ચિંતા અને ઉદ્વેગ સેવ્યાં કાંઈ કામ ન આવશે,
 આત્મત્વ આપણું કાઈ સ્થિતિથી નષ્ટ કદી થાતું નથી,
 તે અચલ સુખરૂપ છે પછી તો ખિન્ન થવું શા હેતુથી.
 આત્મસ્વરૂપમાં સ્થિર રહી સુખદુઃખ ભેતો આનંદે વહીએ, પ્રસ
 છોને વિવિધ વ્યાધી શરીરમાં આવી ઘર કરીને રહે,
 છોને મળેલી સર્વ સંપદ અન્ય સ્થળમાહિ વહે,
 છોને સગાસંબંધીઓ, પ્રિય મિત્રે નયને ના પડે,
 છો સત્ત ઉદસિ સુકાય, છો 'બ્રહ્માંડ આણું' - મડમડે. -
 તો પણ આત્મસ્વરૂપ અવલોકી, સુખથી મલક મલક હસીએ, પ્રસ
 ન્યાં દુઃખ કદી ન પ્રવેશી શકતું, ત્યાં નિવાસજ રાખીએ,
 ત્યાં સ્થિર રહી માયાની આ કૃતિ, રાજ થઈ થઈ જાપીએ,
 કંટકવને, મજાખુત ભેડો, પહેરીને નિર્ભય ચાલીએ,
 લવસાગરે જળથી ન છળી, મહામત્સ્ય બનીને મહાલીએ,
 દુઃખને સુખરૂપ ભેતા, નરદરિ ૩ નિસંદિગ્ત ગાઈએ, પ્રસ

શ્રી વિશ્વવંદ

આત્માને લહી પોતાનું રૂપ આનંદે ન્યાં ત્યાં ફરીએ,
 વિવિધનિરખી બાહ્ય વ્યતિકર, મિથ્યા બયથી ન છળી મરીએ,
 મરે ન આત્મા, બળે ન આત્મા, અવિનાશી ત્યાં શીદ ડરીએ,
 વૃદ્ધિ ન, હાનિ ન, આત્મામાં તો અશુદ્ધી ચક્ષુ શીદ બરીએ.
 સ્વરૂપઅભિમુખ રહી નિરંતર, હૃદય ન ચિંતાથી દણેવું, જે જે
 હોઠાયંત્રની સોય જેમ મુખ ઉત્તરમાં નિત્ય રાખે છે,
 અભિમુખતા પળ-ત્યજે ન છે કોઈ યંત્ર ફેરવી નાંખે છે,
 તદ્વત્ બ્રહ્મતસુપુષ્પિસ્વપ્ને, મુમુક્ષુ આત્મા ઝાંખે છે,
 વિધવિધ દુઃખની પ્રતીતિઓને, સ્વરૂપલીલા લહી સાંખે છે;
 મુખવિષ્ણુ ક્યાંહિ ન બીજું બેવું, વિવેકીનું વ્રત છે એવું, જે જે
 વ્યાપક આત્મા જોતાં સધળે, દૈત્યપ્રતીતિ શમી જાતી,
 દુઃખકલ્પના કરી પછી શામાં, કોને કુટવી રહી જાતી;
 દુઃખનું કારણ બેદબાન છે, હિચ્ચ સ્વરે ક્ષુતિ એ ગાતી,
 થવણે જે સંસ્કારી શુદ્ધતા, બ્રાંતિ તેની અળપાતી.
 નરહરિરૂપ તેને ન રહું પછી, સંસૃતિથી લેવું દેવું. જે જે

યદિ વિશ્વવદઃ

શુભને જ નિરંતર જોવું ય સુલેચ્છકનું કર્તવ્ય છે.

દુઃખ, નિરાશા નિરુત્સાહપ્રતિ, પુઠં ફેરવી નિત્ય રહેવું,
 જે જે આવી મળે ભવમાં તે, સદાં સાંસં સાંસં કહેવું છ.
 યોગ્ય વિચારે નથી વિશ્વમા, વસ્તુ કાષ્ટ દુઃખજેવી,
 પણ મનુષ્ય સુખસ્થળ દુઃખ કહે, ખોટી બ્રાતિને સેવી.
 વ્યાપી રથું સુખ સવળે કહે સતરાચો શું તે ગપ લહેવી ?
 માલવિનાની નિજમતિને કા પ્રમાણરૂપ વીર ગણી લેવી ?
 કમળાથી પીળું જાણાય પણ છે શ્વેત, ઉદા'રણ એ અહેવું, જે જે
 વિવેકહીન જન આ ખોટું, આ ભુંડું એમ સદા બબડે,
 કરીને હજાર વિચાર આડાઅવળા, શિર કર મૂકી રહે.
 પવન નડે કદી, વૃષ્ટિ નડે કદી, કદી તડકો ને ટાઢ નડે,
 હંમેસે હમેસે દુઃખવિના ના તેને નયને અન્ય ચહે.
 આવું દાસપણું અચાનક. વિવેકી શાણે ના સહેવ. જે જે

આત્માને લહી પોતાનું રૂપ આનંદે જ્યાં ત્યાં ફરીએ,
 વિવિધનિરખી બાહ્ય વ્યતિકર, મિથ્યા ભયથી ન છળી મરીએ.
 મરે ન આત્મા, બળે ન આત્મા, અવિનાશી ત્યાં શીદ ફરીએ,
 વૃદ્ધિ ન, હાનિ ન, આત્મામાં તો અશ્રુથી ચક્ષુ શીદ ભરીએ.
 સ્વરૂપઅભિમુખ, રહી નિરંતર, હૃદય ન ચિંતાથી દહુવું, જે જે
 હોઝાયંત્રની સોય જેમ મુખ ઉત્તરમાં નિત્ય રાખે છે,
 અભિમુખતા પણ ત્યજે ન છો કોઈ યંત્ર ફેરવી નાંખે છે,
 તદ્વત્ જાગ્રતસુષુપ્તિરવુષ્ને, મુમુક્ષુ આત્મા જાંખે છે,
 વિધવિધ દુઃખની પ્રતીતિઓને, સ્વરૂપલ્પલા લહી સાંખે છે;
 મુખવિણ ક્યાંહિ ન બીજું જોવું, વિવેકીનું મત છે એવું, જે જે
 વ્યાપક આત્મા જોતાં સધળે, દૈતપ્રતીતિ-શમી જાતી,
 દુઃખકલ્પના કરી પછી શામાં, કેને કુટવી રહી છાતી;
 દુઃખનું કારણ જોદલાન છે, ઉચ્ચ સ્વરે ધ્રુતિ એ ગાતી,
 શ્રવણે જે સંસ્કારી શુણ્ણતા, બ્રાંતિ તેની અળપાતી.
 નરહરિરૂપ તેને ન રહું પછી, સંસ્મરિથી લેવું દેવું, જે જે
મી વિશ્વવંદ્ય.

જગદેવ હરિ:

* * જ્યારે બહારના દેખાવોની પેલી પાર મનુષ્ય દષ્ટિ નાંખે છે, અને પરમાત્માની પ્રતિમારૂપ પૂર્ણતાવાળા વાસ્તવિક પુરુષને જુએ છે, ત્યારે તેનાં સઘળાં અનુમાનો અને નિશ્ચયો બદલાઈ જાય છે. તેને જણાય છે કે બહારના દેખાવોની પાછળ સઘળું જ શુભ છે, સઘળું જ સુંદર છે, સઘળું જ સત્ય અને નિર્દોષ છે. તે અનાદિ સત્ય વસ્તુને જુએ છે, અને તેથી તેના નિશ્ચયો સઘળા સત્યથી પૂર્ણ હોય છે. જગદેવ હરિ: (જગત્ એ જ હરિ છે) એ શાસ્ત્રવચનાનુસાર તે જગતને ઈશ્વરરૂપ જુએ છે, અને તેથી કરીને જગત્સંબધી તેના સઘળા નિશ્ચયોમાં કોઈ પણ ભૂલ હોતી નથી, કારણ કે તેની દષ્ટિ જેમ છે તેમ જુએ છે. આમ થતાં તેના સઘળા વિચારો નિર્દોષ અને સત્યથી યુક્ત થાય છે; અને મનુષ્ય જેવા વિચારો કરે છે, તેવો જ તે થતો હોવાથી તેનું જીવન નિર્દોષ અને સન્મય થાય છે. * * *

શ્રી વિશ્વવંદ